

TV Mozaïek: cultuur en groepsemancipatie op de beeldbuis

Een verkenning van de Rotterdamse migrantenomroep TV Mozaïek en het positioneren van de omroep in het nationale overheidsbeleid van de jaren tachtig en begin jaren negentig

Master thesis Maatschappijgeschiedenis

Erasmus School of History, Culture and Communication

Erasmus Universiteit Rotterdam

Student: Gemma van den Berg

Studentnummer: 268071

E-mailadres: glvdberg@gmail.com

Telefoonnummer: 06-41379129

Begeleider: Prof. dr. H.J.G. Beunders

Tweede lezer: Dr. J.A. Baggerman

Datum: augustus 2012

Inhoudsopgave

Voorwoord	p. 3
Inleiding	p. 4
Hoofdstuk 1: Paul Scheffer en het historiografisch debat	p. 10
1.1 Inleiding	p. 10
1.2 Het multiculturele drama en Het land van aankomst	p. 12
1.3 Reacties op Het multiculturele drama	p. 13
1.4 Recensies van Het land van aankomst	p. 21
1.5 Het discours vanaf 2000	p. 25
1.6 Conclusie	p. 26
Hoofdstuk 2: Migratie naar Nederland en overheidsbeleid	p. 29
2.1 Inleiding	p. 31
2.2 Overheidsbeleid en migranten: 1945-1978	p. 31
2.3 Overheidsbeleid en migranten: 1978-1983	p. 35
2.4 Overheidsbeleid en migranten: 1983-1989	p. 37
2.5 Overheidsbeleid en migranten: 1989-1994	p. 41
2.6 Overheidsbeleid en migranten: 1994-2000	p. 43
2.7 Conclusie	p. 44
Hoofdstuk 3: Rotterdam en media	p. 47
3.1 Inleiding	p. 47
3.2 Rotterdam en migranten	p. 47
3.3 De aard van media en bewegend beeld	p. 49
3.4 Media en de cultureel diverse maatschappij	p. 53
3.5 Migranten in de media	p. 56
3.6 Conclusie	p. 58
Hoofdstuk 4: TV Mozaïek	p. 59
4.1 Inleiding	p. 59
4.2 Geschiedenis en opzet TV Mozaïek	p. 60
4.3 Methodologische verantwoording	p. 65
4.4 Validiteit kwantitatieve inhoudsanalyse	p. 70
4.5 Resultaten van het catalogiseren	p. 73
4.6 Conclusie	p. 78
Hoofdstuk 5: Conclusie	p. 80
Primaire bronnen	p. 83
Literatuur	p. 85
Bijlage 1: catalogus collectie TV Mozaïek	p. 86

Voorwoord

Toen ik begon met mijn master Maatschappijgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit was ik van plan om mijn masteropleiding in ongeveer een jaar te behalen. In de tussentijd zijn er vele jaren verstreken, maar niet zonder me te ontwikkelen op andere gebieden in mijn leven. Daardoor heb ik nu de bagage om vol vertrouwen en enthousiasme met een diploma de wereld in te stappen. Als ik binnen een jaar was afgestudeerd, was de Rotterdamse migrantenomroep *TV Mozaïek* niet mijn thésisonderwerp geweest. Mijn baan bij het Stadsarchief Rotterdam maakte het mogelijk onderzoek te doen naar deze bijzondere omroep.

Anouk de Haas en Guus van Veldhuizen hebben mij in het stadsarchief bijgestaan op alle mogelijke manieren en daar ben ik ze zeer dankbaar voor. Anouk de Haas heeft een grote rol vervuld bij het onderzoek naar *TV Mozaïek*. Ze heeft me op de collectie *TV Mozaïek* geattendeerd, bijgestaan bij het ontsluiten van de collectie en me gemotiveerd de thesis te schrijven. Ik wil Anouk hierbij bedanken voor haar inzet, ondersteuning, geduld, vertrouwen en bovenal gezelligheid.

Mijn begeleider prof. dr. Henri Beunders wil ik bedanken voor zijn aanwijzingen, raad en geduld. Zonder zijn ondersteuning had ik waarschijnlijk de handdoek in de ring gegooit.

Toen ik onzeker werd over het schrijven van mijn thesis, bleken de belangrijkste mensen in mijn leven een rotsvast vertrouwen te houden in mij. Mijn vriend Louis wil ik daarom bedanken voor zijn onvoorwaardelijke steun. Mijn ouders hebben afzonderlijk van elkaar een soortgelijke ondersteuning gegeven. Mijn dank gaat uit naar hen.

Mijn laatste dankwoord gaat uit naar mijn oma. Mijn affiniteit met migranten en de multiculturele maatschappij is ontstaan door het luisteren naar het levensverhaal van mijn oma van Indonesische afkomst. Tijdens mijn jeugd kon ik urenlang naast haar zitten terwijl ze allerlei herinneringen met me deelde. Door mijn studie Maatschappijgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit kan ik veel van haar herinneringen plaatsen en begrijpen. Het leven tussen twee culturen is voor haar namelijk niet gemakkelijk geweest. Ik wil daarom mijn oma bedanken voor haar wijsheid, liefde en aandacht. Deze master thesis heb ik geschreven ter nagedachtenis aan haar.

Gemma van den Berg

Rotterdam, augustus 2012

Inleiding

Tijdens een stage in het Stadsarchief Rotterdam wees het hoofd van Bewegend Beeld, Anouk de Haas, mij op het bestaan van een grote verzameling U-matic videobanden van *TV Mozaïek* in het depot van het archief. De inhoud was destijds enkel globaal bekend, maar mijn interesse was meteen gewekt. Na mijn stage was ik in dienstverband betrokken bij het toegankelijk maken van de omvangrijke collectie *TV Mozaïek* voor het publiek. Zonder dit dienstverband was de analyse, die ik in deze master thesis maak, onmogelijk.

TV Mozaïek was de Rotterdamse migrantenomroep gemaakt voor, door en over migranten in Rotterdam vanaf 1984 tot en met 1993. De migrantenomroep zond uit via de Rotterdamse kabel en bestond uit een algemene redactie en elf landenredacties. Elke redactie maakte een keer per maand een eigen programma van een half uur. De vertegenwoordigde landenredacties waren: Turks, Marokkaans, Antilliaans, Surinaams, Kaapverdisch, Italiaans, Spaans, Joegoslavisch, Grieks, Pakistaans en Chinees. Tevens bestond er een actualiteitenprogramma gericht op migrantenjongeren. Hoewel *TV Mozaïek* was geïnitieerd als beleidsinstrument van de nationale overheid, kregen de landenredacties de vrije hand in het vervaardigen van televisieprogramma's voor de achterban. De migrantenomroep staat centraal in deze master thesis.

Hoofdvraag, deelvragen en opbouw

De hoofdvraag in dit onderzoek luidt als volgt:

In hoeverre is de migrantenomroep *TV Mozaïek* te positioneren in het migrantenbeleid van de Nederlandse overheid?

Om de hoofdvraag te beantwoorden verken ik eerst de veranderingen in het recente discours over het migrantenvraagstuk. Vervolgens wordt het proces van nationale migrantenbeleidsontwikkeling beschreven. Via het bestuderen van de situatie in Rotterdam en mediatheorieën, eindigt het onderzoek bij een kwantitatieve inhoudsanalyse van *TV Mozaïek*. In de onderstaande alinea's wordt de opbouw van de thesis besproken.

Met als doel *TV Mozaïek* in de context te plaatsen van het algemene migrantenvraagstuk, wordt in hoofdstuk 1 het debat dat Paul Scheffer ontketende in 2000 en de recensies op zijn boek in 2007 behandeld. **De eerste deelvraag luidt derhalve:**

Hoe is de ontwikkeling van het discours over de multiculturele maatschappij verlopen vanaf het jaar 2000 tot 2007?

Door de respons op Scheffer's werk naast secundaire wetenschappelijke literatuur over het discours te zetten, poog ik een beeld te geven van het discours.

Hoofdstuk 2 behandelt het overheidsbeleid dat werd ontwikkeld na de komst van grote groepen migranten. Zodoende luidt de tweede **deelvraag**:

Hoe is het migrantenbeleid van de nationale overheid van 1978 tot 1994 te karakteriseren?

Het beleid van de periode 1978 tot 1994 is van belang voor *TV Mozaïek* omdat de omroep van 1984 tot 1993 bestond. Middels het gebruik van theorieën uit de bestuurskunde poog ik een schematische indeling te maken van de fasen van beleidsontwikkeling.

TV Mozaïek is Rotterdamse media, daarom wordt in hoofdstuk 3 allereerst een situatieschets van migranten in Rotterdamse tijdens het bestaan van *TV Mozaïek* gegeven. Vervolgens behandel ik onderwerpen zoals de aard van media, media in een pluriforme maatschappij en migranten en media. De derde **deelvraag luidt daarom**:

Hoe ziet de Rotterdamse samenleving eruit ten tijde van *TV Mozaïek*, wat betekent de aard van media voor analyse van *TV Mozaïek* en wat is de rol van media in een cultureel diverse maatschappij?

Hoofdstuk 4 vormt de kern van deze thesis met het onderzoek naar de inhoud van *TV Mozaïek*. Allereerst wordt een kort overzicht weergegeven van de geschiedenis en opzet van de omroep. Na een beschrijving van de methoden en de obstakels voor de validiteit, vindt een kwantitatieve inhoudsanalyse plaats. Uiteindelijk wil ik achterhalen welke thema's aan bod komen in de programma's van *TV Mozaïek*. Derhalve luidt **deelvraag vier**:

Welke thema's komen aan bod in de programma's van *TV Mozaïek* en welke gevolgtrekkingen zijn hieruit te maken?

Ten slotte rest in hoofdstuk 5 de conclusie en aanbevelingen. De hoofdvraag beantwoord ik door de resultaten van de kwantitatieve inhoudsanalyse van *TV Mozaïek* te vergelijken met de belangrijkste aspecten van het migrantenbeleid van de Nederlandse overheid. Bovendien worden de gevolgtrekkingen uit de verschillende hoofdstukken met elkaar verbonden. Ten slotte doe ik aanbevelingen voor toekomstig soortgelijk wetenschappelijk onderzoek.

Wetenschappelijke verantwoording

Voor het beantwoorden van de hoofd- en deelvragen maak ik gebruik van krantenartikelen, wetenschappelijke tijdschriften, beleidsnota's en rapporten, secundaire literatuur en de televisieprogramma's van *TV Mozaïek*. Deze master thesis is in het kader van de opleiding Maatschappijgeschiedenis geschreven. Maatschappijgeschiedenis poogt met behulp van andere sociale wetenschappen zoals communicatie wetenschappen, sociologie of bestuurskunde, ontwikkelingen, oorzaken en verbanden te achterhalen. Er wordt zowel aandacht besteed aan details als aan de grote lijnen. In deze thesis maak ik gebruik van diverse andere wetenschappen om historisch onderzoek uit te voeren. Ik laat grotere verbanden zien, ontwikkelingen door de tijd heen en individuele gebeurtenissen. In elk hoofdstuk geef ik aandacht aan de wetenschappelijke methoden van onderzoek die ik gebruik.

Afbakening

Gezien de beperkte omvang van een master thesis, moeten er prioriteiten worden gesteld. *TV Mozaïek* is een Rotterdamse omroep. Niettemin heb ik ervoor gekozen om de nadruk te leggen op nationaal beleid en het nationale debat. Als beleidsinstrument van de regering is *TV Mozaïek* een uiting van het beleid ontwikkeld tijdens het eerste deel van de jaren tachtig. In hoofdstuk 3 komen Rotterdamse ontwikkelingen en beleid beknopt aan bod. Het spanningsveld tussen nationaal en gemeentelijk beleid wordt niet behandeld. Vanwege de periode die *TV Mozaïek* beslaat, van 1984 tot 1993, wordt met name aandacht gegeven aan politieke ontwikkelingen van beleid rondom deze tijdsspanne.

Ten aanzien van het analyseren van de opzet en inhoud van de televisieprogramma's van *TV Mozaïek* ben ik tevens gebonden aan de omvang van dit onderzoek. Vanwege de grote omvang van de collectie *TV Mozaïek* is een kwantitatieve inhoudsanalyse op de inhoud van de programma's toegepast. Het is mogelijk onderzoek te doen naar de gehele geschiedenis van de migrantenomroep, maar dat heb ik niet gedaan. Deze master thesis is daarom een verkenning van de migrantenomroep

en geeft geen volledig beeld van de omroep. Als laatste punt ter afbakening van dit onderzoek laat ik de effecten van de televisieprogramma's op het publiek buiten beschouwing.

Begripsbepaling

Een van de begrippen die de basis vormt van deze thesis is migratie. Migratie kan als volgt gedefinieerd worden: 'een verandering van vestigingsplaats van een persoon of een huishouden voor een langdurige tijd'.¹ In dit onderzoek staan immigratie en immigranten centraal. Immigratie betekent in Nederland het langdurig vestigen in Nederland vanuit het buitenland. In Nederland is een emigrant een persoon die zich in het buitenland voor een bepaalde periode vestigt. Een immigrant is iemand die vanuit het buitenland zich in Nederland vestigt met de wens een lange tijd te blijven.² Tegenwoordig wordt in Nederland het woord migranten veelal gebruikt om immigranten aan te duiden uit niet-westerse landen. In deze thesis staat daarom het begrip migranten gelijk aan niet-westerse immigranten. De Nederlandse benaming voor migranten is de laatste decennia vaak gewijzigd. Wanneer een aanduiding voor migranten een negatieve lading kreeg, werd een ander woord in gebruik genomen dat een soortgelijke betekenis had. Enkele voorbeelden van verschillende benamingen voor de term 'migranten' zijn: 'etnische minderheden', 'buitenlanders', 'allochtonen', 'medelanders' en 'nieuwe Nederlanders'. In deze thesis zullen, afhankelijk van het besproken tijdperk, diverse benamingen passeren. Met de komst van de in Nederland geboren tweede en derde generatie migranten, komt de benaming migrant niet meer overeen met de bovenstaande definitie. Toch wordt de term 'migranten' tegenwoordig ook gebruikt voor de tweede en derde generaties. De diverse benamingen en gewijzigde betekenissen illustreren de complexiteit van het migratievraagstuk in Nederland.

Termen zoals 'de multiculturele samenleving', 'assimilatie', 'segregatie' en 'integratie' worden vaak genoemd in het debat over het migratievraagstuk. In een multiculturele maatschappij ondergaat zowel de migrant als in mindere mate de samenleving een verandering om ruimte te maken voor de cultuur van de migrant. Migranten krijgen een bepaalde vrijheid om eigen taal, cultuur en godsdienst uit te oefenen. Over de mate van verandering van de ontvangende maatschappij en de migranten wordt gediscussieerd. Een definitie van 'de multiculturele samenleving' is zodoende zeer complex. Het voorbeeld hiervan is de in hoofdstuk 1 paragraaf 3 beschreven discussie over de term naar aanleiding van het artikel 'Het multiculturele drama' van

¹ Jan Lucasse, Rinus Penninx, *Newcomers. Immigrants and their descendants in the Netherlands 1550-1995* (Amsterdam 1997) 9.

² Lucasse e.a., *Newcomers*, 9.

Paul Scheffer. Assimilatie betekent de opname van een groep migranten in een samenleving, waarbij migranten zich cultureel aanpassen aan de ontvangende maatschappij. De samenleving in het geheel ondergaat geen verandering.³ De tegenpool van assimilatie is segregatie, waarbij migranten bij opname in een samenleving geen of nauwelijks verbinding hebben met de ontvangende maatschappij.⁴ Integratie van migranten is een proces dat zich beweegt tussen assimilatie en segregatie van migranten in een ontvangende maatschappij. Integratie is ongeveer in het midden tussen assimilatie en segregatie te plaatsen. De term is gecompliceerd door alle mogelijke onderwerpen die kunnen worden meegenomen in de afweging in hoeverre er sprake is van integratie. Er kunnen drie soorten integratie worden onderscheiden. Structurele integratie behelst integratie met betrekking tot onderwijs, werk, inkomen en huisvesting. Sociale integratie doelt op de hoeveelheid sociale contacten tussen de meerderheidsgroep en migranten. Culturele integratie tenslotte betekent de mate van aanpassing van migranten aan de normen en waarden van de meerderheid.⁵

Wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie

Er heeft geen ander onderzoek plaatsgevonden naar *TV Mozaïek*. Zoals in hoofdstuk 3 zal worden aangetoond, is er relatief weinig wetenschappelijk onderzoek gedaan naar migranten in Nederlandse audiovisuele media. Wat onderzoek naar *TV Mozaïek* bijzonder maakt, is dat de televisieprogramma's werden gemaakt voor en door migranten. In het merendeel van de wetenschappelijke onderzoeken naar migranten en audiovisuele media, wordt gekeken naar de manier waarop migranten geportretteerd worden door autochtone televisie- of filmmakers. Dit is dus niet het geval in deze master thesis. Ik analyseer media gemaakt door migranten.

De migrantenomroep is cultureel erfgoed van een grote groep Rotterdammers waarvan tot op heden onevenredig weinig cultureel materiaal in archieven wordt opgeslagen. Het bewaren van cultureel erfgoed van migranten is een aantal jaren een van de speerpunten geweest van het Stadsarchief Rotterdam. Het stadsarchief stelt zich namelijk ten doel wat betreft beheer van cultureel erfgoed een afspiegeling te vormen van de Rotterdamse bevolking. Deze doelstelling is nog niet bereikt, maar het beheer, behoud, ontsluiten en ter beschikking stellen van *TV Mozaïek* is een stap in deze richting. Ik poog met het onderzoek naar de migrantenomroep om het audiovisuele

³ Jan Lucasse e.a., *Newcomers*, 15.

⁴ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Oude en nieuwe allochtonen in Nederland. Een demografisch profiel* (Den Haag 2001) 16-17.

⁵ WRR, *Oude en nieuwe allochtonen*, 19-20.

materiaal in de politiek-maatschappelijke context van de jaren tachtig en begin jaren negentig te plaatsen. Daardoor kan er meer begrip ontstaan voor het culturele en maatschappelijke belang van *TV Mozaïek* voor toekomstige generaties Rotterdammers en Nederlanders. *TV Mozaïek* geeft immers een kijkje in de wereld van migranten in Rotterdam tijdens een periode waarin men een andere visie had op de multiculturele maatschappij dan tegenwoordig.

Hoofdstuk 1: Paul Scheffer en het historiografisch debat

1.1 Inleiding

TV Mozaïek is een pluriforme migrantenomroep die televisieprogramma's uitzond via de Rotterdamse kabel van 1984 tot 1993. Het huidige discours over de multiculturele samenleving wijst veel aspecten van het migrantenbeleid en het discours van de jaren tachtig af. Daarom is het interessant om dit onderzoek te beginnen met het bekijken van het discours vanaf 2000 tot 2007, het zogenaamde historiografisch debat. Mijn streven is om *TV Mozaïek* zodoende in het grotere geheel van het migrantenvraagstuk te plaatsen. Vanaf 2007 tot het heden is het debat verder ontwikkeld, maar hier ga ik niet op in.

Ik voer in dit hoofdstuk geen discoursanalyse uit, zoals Teun van Dijk heeft ontwikkeld. Zijn kwantitatieve analyse van tekst kijkt in de detail naar de structuren in teksten om conclusies te trekken over een groot aantal stukken.⁶ Ik bekijk daarentegen globaal de overeenkomsten en verschillen tussen de reacties op een essay en een boek van Paul Scheffer. Paul Scheffer brak in het jaar 2000 het debat open, met verregaande veranderingen sindsdien. Vanwege deze bepalende rol gaat dit hoofdstuk grotendeels over zijn publicaties en de bijbehorende reacties. Aan het einde van dit hoofdstuk wordt een algemeen beeld gegeven van het migrantendiscours van 2000 tot 2007 en worden de reacties op Scheffer's werken vergeleken met het heersende discours. Uiteindelijk poog ik een antwoord te geven op de vraag hoe de ontwikkeling van het discours over de multiculturele maatschappij is verlopen vanaf het jaar 2000 tot 2007.

Het debat en de invloed op beleid

Fleur Slegers onderscheidt in een publicatie van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) twee soorten debatten over het migrantenvraagstuk: het politieke en publieke debat. Uitingen van het politieke debat over migranten zijn bijvoorbeeld verkiezingsprogramma's, nota's en gesproken woorden van politici in de Tweede Kamer. Informatie van politici gericht aan het publiek bevindt zich in de publieke arena. Het publieke debat omvat allerlei uitingen met betrekking tot de multiculturele samenleving zoals publicaties in kranten en discussie's op televisie. De media zijn de grootste instituties waar het publieke debat zich afspeelt. De respons op beide werken van Scheffer zijn voorbeelden van reacties in het publieke forum. De

⁶ Liesbet van Zoonen, *Media en burgerschap. Een inleiding* (Amsterdam 2002) 83-87.

debatten in de verschillende fora kunnen van elkaar verschillen, elkaar beïnvloeden en actoren kunnen in beide debatten actief zijn.⁷

In een artikel van Drs. P.W.A. Scholten en Dr. A. Timmermans met de titel: 'Doorbraken en zachte landingen in het Nederlandse immigrantenbeleid. Een theoretische analyse,' wordt onder meer de invloed van het debat op overheidsbeleid behandeld. Scholten en Timmermans testen de toepasbaarheid van een Amerikaanse theorie van Baumgartner en Jones over lange perioden van stabiliteit en plotselinge koerswijzigingen van beleid. Van een koerswijziging van beleid is sprake wanneer de definitie van de problematiek en de doelstellingen van het beleid veranderen. Het Nederlands migrantenbeleid wordt bekeken aan de hand van deze theorie van het 'onderbroken evenwicht'.⁸ Baumgartner en Jones onderscheiden twee onderdelen: het 'image van het beleid' en de 'institutionele arena's op het beleidsterrein'.⁹ Het image van het beleid betekent de beeldvorming over het beleid, dat positief of negatief kan zijn. Het image van beleid wordt sociaal geconstrueerd. Beleidsentrepreneurs bewegen zich in het politieke en publieke forum om van invloed te zijn op het image van beleid. Institutionele arena's zijn de politieke en publieke fora. In de institutionele arena's wordt uiteindelijk de inhoud van beleid bepaald door veranderingen van beleidsimage. Wanneer de beeldvorming van beleid, door veranderingen van boodschappen in de institutionele arena's door beleidsentrepreneurs, haaks staat op het gevoerde beleid, zal het gevoerde beleid uiteindelijk veranderen.¹⁰ In hoofdstuk 2 wordt verder op het artikel van Scholten en Timmermans ingegaan.

Scheffer en het debat

Columnist en prominent lid van de Partij van de Arbeid Paul Scheffer publiceerde in *NRC Handelsblad* van 29 januari 2000 het bekende artikel 'Het multiculturele drama'. Naar aanleiding van het artikel brak een hevig maatschappelijk debat los dat onder andere in dag- en weekbladen werd gevoerd. In oktober 2007 presenteerde Scheffer het langverwachte vervolg op zijn essay: *Het land van aankomst*. Dit boek gaat uitvoerig in op allerlei aspecten die met migratie en integratie te maken hebben zoals migratiebewegingen in Europa en Amerika en migratie en natievorming. Ik illustreer aan de hand van krantenartikelen de manier waarop het maatschappelijk debat over de

⁷ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, Fleur Slegers, *In debat over Nederland. Veranderingen in het discours over de multiculturele samenleving en nationale identiteit* (Den Haag/Amsterdam 2007) 12-13.

⁸ P. Scholten en A. Timmermans, *Doorbraken en zachte landingen in het Nederlandse immigrantenbeleid. Een theoretische analyse van beleidsdynamiek*. *Beleidswetenschap* (2004) 18(1): 3-30, p 2.

⁹ Scholten e.a., *Nederlandse immigrantenbeleid*, 18(1): 3-30, p 4.

¹⁰ Scholten e.a., *Nederlandse immigrantenbeleid*, 18(1): 3-30, p 4.

multiculturele samenleving werd gevoerd in 2000. Vervolgens worden recensies uit 2007 over het boek *Het land van aankomst* behandeld. Tenslotte vergelijk ik de twee debatten naar aanleiding van de werken van Scheffer en wordt een algemeen beeld geschetst van het migrantendiscours van 2000 tot 2007. Dat het debat van belang is voor beleidsvorming zal worden aangetoond in hoofdstuk 2. Ook behandel ik in hoofdstuk 2 het beleid dat onder andere door Scheffer wordt bekritiseerd.

1.2 ‘Het multiculturele drama’ en *Het land van aankomst*

In deze paragraaf worden er samenvattingen gegeven van de twee belangrijkste werken van Scheffer.

‘Het multiculturele drama’

In het krantenartikel ‘Het multiculturele drama’ stelt Scheffer dat Nederland verschillende generaties migranten aan het lot overlaat waardoor er een etnische onderklasse is ontstaan. Hij blikt terug op de twintigste eeuw waarin Nederland zich heeft ingespannen de sociale achterstand van bevolkingsgroepen te verkleinen. De verheffing van deze groepen is gelukt, maar tegenwoordig heerst er terughoudendheid en onverschilligheid om migranten met dezelfde inspanning te helpen integreren. Scheffer stelt dat het aantal migranten toeneemt en dat er grote problemen zijn met betrekking tot migranten in allerlei maatschappelijk sectoren zoals de arbeidsmarkt en de gezondheidszorg. Het geloof in het Nederlandse poldermodel en het denken in religieuze zuilen liggen ten grondslag aan de problemen waardoor de ernst van het vraagstuk niet wordt ingezien. Vooral de overheid heeft volgens Scheffer het contact met de werkelijkheid verloren. De achterstand van migranten zal volgens hem niet verdwijnen door het “plooiën, schikken en afkopen”¹¹ van culturele verschillen. Scheffer vindt dat men te gemakzuchtig met het autochtone collectieve cultureel erfgoed is omgegaan en wil integratie stimuleren door het onderwijzen in Nederlandse taal, cultuur en geschiedenis. De door de overheid veelvuldig gebruikte uitdrukking ‘integratie met behoud van eigen taal en cultuur’ en de bijbehorende onrealistische visie werkt volgens de publicist ongelijkheid en vervreemding in de hand. Scheffer keurt het beleid van de Nederlandse overheid daarom sterk af. Autochtonen die contact hebben met migranten verliezen vertrouwen in de politiek omdat deze de maatschappelijke problemen niet serieus neemt. Hij doet een oproep tot een parlementair onderzoek naar immigratie- en integratiebeleid en beëindigt het

¹¹ Paul Scheffer, ‘Het multiculturele drama’, *NRC Handelsblad*, 29 januari 2000.

essay met de stelling dat ‘het multiculturele drama de grootste bedreiging voor de maatschappelijke vrede vormt.’¹²

Het land van aankomst

Scheffer werkte na 2000 jarenlang aan zijn 477 bladzijde tellende boek *Het land van aankomst*. De vele onderwerpen die het boek omvat en de diepgang van de materie vormen een omvangrijk onderzoek naar migrantenproblematiek in de breedste zin van het woord. Het boek bevat een groot aantal thema's dat met migratieproblematiek te maken heeft. Voorbeelden zijn: psychologische gevolgen van migratie, gedeeld burgerschap, migratie en verstedelijking, segregatie, globalisering, vergrijzing, natievorming, immigratielanden en de migratiegeschiedenis, migrantenvraagstuk in Nederland, de islam, multiculturalisme, post-kolonialisme, imperialisme, racisme en positieve discriminatie. Het is een boek geschreven vanuit een historisch en internationaal perspectief. Zo behandelt Scheffer bijvoorbeeld veel literatuur uit Amerika, het land met een lange geschiedenis van immigratie. De columnist schrijft dat sinds de middenklasse zich vanaf het jaar 2000 in de discussie mengt, het debat is losgebarsten. In navolging van socioloog Robert E. Park beschrijft Scheffer de ontwikkeling van relaties tussen etnische groepen: de cyclus ‘van isolement en vermijding via contact, concurrentie en conflict naar accommodatie en assimilatie’. Het is een geruststelling te vernemen dat Nederland aangekomen is in het conflict stadium, aldus de publicist. Het boek bevat een lange literatuurlijst, maar geen notenapparaat. Door het gebrek aan een notenapparaat en het ontbreken van een duidelijk omschreven onderzoeksvraag, is het geen louter wetenschappelijke publicatie.

1.3 Reacties op ‘Het multiculturele drama’

Een week na de publicatie van het essay komt de stroom van reacties op gang. Kranten wijden er diverse artikelen aan. In de eerste maand verschijnen ruim twintig publicaties in de landelijke dagbladen die een directe reactie zijn op het essay. In de maanden die volgen neemt het debat niet in intensiteit af. Om dit onderzoek af te bakenen, bekijk ik enkel de reacties in de maand na de publicatie.

Scheffer publiceerde twee maanden na publicatie van het essay het artikel ‘Het multiculturele drama: een repliek.’ In dit artikel gaat Scheffer in op reacties op het essay van januari 2000. Hij onderscheidt daarin vijf soorten kritiek op zijn essay. De eerste soort kritiek gaat over

¹² Paul Scheffer, ‘Het multiculturele drama’, *NRC Handelsblad*, 29 januari 2000.

Scheffer's ongeduld met betrekking tot migranten van de tweede generatie. Hun vooruitgang zou te weinig op waarde worden geschat. Ten tweede stellen auteurs dat de publicist geen aandacht besteedt aan het bestaan van een migrantenmiddenklasse. Ten derde zou de kritiek van de publicist op de frase 'integratie met behoud van eigen taal en cultuur' beschouwd kunnen worden als een aansporing tot assimilatie. In de vierde soort reacties wordt gesteld dat Scheffer teveel belang hecht aan de nationale taal, cultuur en geschiedenis als verbindende elementen en oplossing voor de problemen. Tenslotte zijn er reacties over de oorzaak van het ontstaan van een etnische onderklasse. In deze artikelen kennen auteurs, in tegenstelling tot Scheffer, sociaal-economische factoren een groter belang toe als oorzaak van problemen dan etnische afkomst.¹³ Naast Scheffer's indeling van reacties, zijn er ook andere soorten reacties te onderscheiden. Enerzijds reacties vanwege onenigheid over de definitie van de term 'multicultureel' en anderzijds reacties waarin de eensgezindheid met Scheffer wordt geuit.

Begrip multiculturaliteit

In *de Volkskrant* van 17 februari 2000 publiceert socioloog en directeur van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) Paul Schnabel het essay 'De multiculturele illusie'. Hoewel Schnabel Scheffer en diens essay niet aanhaalt, wordt het artikel vaak in een adem met het essay van Scheffer genoemd. Bovendien benoemt Scheffer in zijn artikel 'Het multiculturele drama: een repliek,' Schnabel's artikel. Om deze redenen start ik met een samenvatting van het artikel van Schnabel.

De socioloog begint zijn essay met een uiteenzetting over de verschillende definities van de multiculturele samenleving die het SCP en Forum, het Instituut voor Multiculturele Vraagstukken, hanteren. Forum ziet een samenleving als multicultureel wanneer 'de toegang van autochtonen en allochtonen tot 'faciliteiten voor sociale, culturele en economische ontplooiing gelijk is.'¹⁴ Het SCP daarentegen beschouwt de vermenging van culturen met als resultaat een nieuwe collectieve cultuur als multicultureel. Het instituut concludeert dat de hedendaagse samenleving 'multi-etnische kenmerken' heeft. Schnabel stelt dat er geen sprake is van een vermenging van culturen, aangezien de Nederlandse cultuur dominant is.

De socioloog geeft vervolgens een aanvulling op de theorie van socioloog Piet Thoenes en spreekt over een A-, een B- en een C-cultuur. De A-cultuur is de gemeenschappelijke cultuur die algemene kaders aangeeft zoals de grondwet en normen en waarden, de B-cultuur wordt bepaald door maatschappelijke participatie zoals werk en scholing en de C-cultuur behelst de invulling van

¹³ Paul Scheffer, 'Het multiculturele drama: een repliek', *NRC Handelsblad*, 25 maart 2000.

¹⁴ Paul Schnabel, 'De multiculturele samenleving is een illusie', *de Volkskrant*, 17 februari 2000.

het persoonlijk leven. De C-cultuur en in mindere mate de B-cultuur zijn voor individuen onderhandelbaar, terwijl de A-cultuur een vaststaand gegeven is. Aan de hand van deze indeling van culturen, poogt Schnabel verheldering te scheppen over het vraagstuk van de multiculturele samenleving. Volgens hem gaan migranten een verbinding aan met de Nederlandse A- en B-cultuur omdat het noodzakelijk is om zich economisch te redden. Vanuit de notie van individuele vrijheid zijn veel autochtonen voorstanders van een multiculturele samenleving, maar volgens Schnabel ligt werkelijke culturele diversiteit enkel in de C-cultuur.¹⁵

Wijsgerig pedagoog Siep Kooi hanteert een andere definitie van de multiculturele samenleving en noemt Nederland een multicultureel land. Hij meent dat een multiculturele maatschappij ontstaat wanneer er interactie is tussen diverse grote etnische groepen in een samenleving. Het probleem van het multiculturele drama ligt volgens Kooi in een verkeerde interpretatie van het begrip multicultureel. Zowel allochtonen als autochtonen moeten zich aanpassen aan de nieuwe situatie omdat het Nederland van voor de komst van de migranten niet meer bestaat. Om in de termen van Schnabel te spreken, Kooi gelooft niet dat de culturele diversiteit enkel in de C-cultuur te vinden is.¹⁶

Economische oorzaken van achterstand

H.H. Ong uit in *Het Parool* diverse punten van kritiek op het essay van Scheffer. Hij schrijft allereerst dat er geen Nederlandse cultuur bestaat en benadrukt dat men niet kan verwachten dat migranten in een fictieve cultuur kunnen opgaan. Het bestaan van een allochtone onderklasse is volgens Ong een resultaat van het kapitalistische systeem en discriminatie. Economische factoren spelen dus een sleutelrol in het multiculturele drama.¹⁷

Kees Schuyt haalt in zijn column in *de Volkskrant* de Amerikaanse socioloog William Julius Wilson, een deskundige op het gebied van rassenkwesties, aan. Volgens Wilson zijn klassenverschillen een gevolg van sociale, economische en culturele verschillen. Culturele kennis van de maatschappij is nodig, maar economische vooruitgang blijkt de oplossing te zijn om maatschappelijke achterstand teniet te doen. Schuyt bekritiseert Scheffer om zijn eenzijdige benadering waardoor de rol van de economie wordt onderbelicht.¹⁸

¹⁵ Paul Schnabel, 'De multiculturele samenleving is een illusie', *de Volkskrant*, 17 februari 2000.

¹⁶ Siep Kooi, 'Het integratieprobleem ligt vooral bij autochtonen', *NRC Handelsblad*, 29 januari 2000.

¹⁷ H.H. Ong, 'Knuffelen speciale groepen moet maar eens voorbij zijn', *het Parool*, 29 januari 2000

¹⁸ Kees Schuyt, 'De kloof tussen de kleuren', *de Volkskrant*, 16 februari 2000.

Bestaan allochtone middenklasse

Hoewel columnist Anil Ramdas Scheffer allereerst gelijk geeft, wilt hij met zijn reactie op het artikel van Scheffer aantonen dat er een allochtone middenklasse bestaat die zich niet druk maakt om het multiculturele drama dat Scheffer beschrijft. Hij vindt deze middenklasse op een multicultureel feest.¹⁹ Volgens Secil Arda is voor de migrant sociale herkomst van groter belang dan etnische herkomst om economisch te slagen in de Nederlandse samenleving. Een groot aantal migranten is succesvol, maar Scheffer ziet het volgens Arda veel te somber in.²⁰ Ramdas en Arda zijn beiden van buitenlandse afkomst, dus het is opvallend dat zij de aanwezigheid van een middenklasse benadrukken.

Tweede generatie

Roger van Boxtel, minister voor Grotesteden- en Integratiebeleid, publiceert in *NRC Handelsblad* van 12 februari 2000 een reactie op Scheffer's publicatie namens de overheid. Hij ontkent dat er een multicultureel drama plaatsvindt. De overheid heeft zowel zorgen als verwachtingen dat het goed komt, maar overheid en burgers moeten samen de problemen aanpakken. De tijd dat de overheid alle touwtjes in handen had is voorbij, aldus de minister. De schoolprestaties van de tweede generatie zijn beter dan die van de eerste generatie en dit stemt de overheid positief.²¹ Op 21 februari 2000 vindt er een debat plaats in De Rode Hoed in Amsterdam over Scheffer's multiculturele drama waar onder andere Scheffer en Van Boxtel aanwezig zijn. Van Boxtel stelt hier wederom dat er met hoop moet worden gekeken naar de situatie en dat onder andere de prestaties van de tweede generatie deze hoop voeden.²² Van Boxtel vertolkt de opvatting van de overheid over de migratieproblematiek. Voor inzicht in het veranderende discours heeft deze opinie grote betekenis.

Nederlandse taal, geschiedenis en cultuur

De afstand tussen autochtonen en allochtonen is volgens Scheffer te verkleinen door het onderwijzen van de Nederlandse taal, cultuur en geschiedenis aan migranten. Wim Bossema, redacteur van *de Volkskrant*, noemt Scheffer's oplossing onrealistisch. Cultuur en geschiedenis zijn

¹⁹ Anil Ramdas, 'Een multicultureel feest', *NRC Handelsblad*, 7 februari 2000.

²⁰ Secil Arda, 'Integratie is niet mislukt', *NRC Handelsblad*, 22 februari 2000.

²¹ Roger van Boxtel, 'Integratie van allochtonen vergt veel geduld en gericht beleid', *NRC Handelsblad*, 12 februari 2000.

²² *Algemeen Dagblad*, 22 februari 2000.

per definitie dynamisch en daarom lastig in een onderwijsprogramma op te nemen. Kortom, in tegenstelling tot Schnabel vindt Bossema dat de A- en de B-cultuur geen vaststaande Nederlandse culturen zijn.²³

Freelance journalist Mercita Coronel stelt dat Scheffer's oplossing voor het multiculturele drama gelijk staat aan nationalisme. Volgens haar is het gebruik van Nederlands nationalisme geen goede methode om de afstand tussen allochtoon en autochtoon te verkleinen, omdat de Nederlandse cultuur individualistisch is en nauwelijks normen en waarden meer heeft. Coronel geeft voorbeelden van diverse elementen van culturen van etnische minderheden die ze meer waardering toekent dan aan de Nederlandse cultuur.²⁴

Assimilatie of integratie met behoud van eigen taal en cultuur

Veruit de meeste krantenartikelen zijn reacties op Scheffer's kritiek op 'integratie met behoud van eigen taal en cultuur'. Blijkbaar lopen de meningen over dit onderwerp het meest uiteen en voelt men de noodzaak het eigen standpunt te verdedigen. *TV Mozaïek* is exemplarisch voor het beleid van 'integratie met behoud van eigen taal en cultuur'. Hierover wordt in de volgende hoofdstukken meer uitleg gegeven.

Essayist en publicist Shervin Nekuee schrijft dat Scheffer's kritiek pijnlijk is voor jonge migranten omdat ze voelen dat Scheffer hun dubbele identiteit niet goedkeurt. Jonge migranten vinden door de omgang met de twee culturen hun weg in Nederland zonder een deel van zichzelf te moeten ontkennen. Nekuee onderkent het belang van onderwijzen over de Nederlandse geschiedenis, maar wil daarbij ook de geschiedenis van migranten betrekken. Kortom, de gezamenlijke cultuur is net zo belangrijk als de aparte culturen.²⁵

De Volkskrant publiceert naar aanleiding van Scheffer's multiculturele drama een serie artikelen waarin migranten worden geïnterviewd over het onderwerp. Coskun Coruz is een jurist van Turkse afkomst die zich in diverse politiek-maatschappelijke netwerken beweegt. In plaats van geïntegreerd noemt hij zichzelf geïntercreëerd, omdat hij gevormd is door zowel de Turkse als de Nederlandse cultuur. Hij stelt dat hij wellicht een voordeel heeft door zijn dubbele culturele achtergrond. Degene die het debat voeren over de multiculturele maatschappij moeten volgens de jurist meer geduld uitoefenen. Mensen hebben tijd nodig om in Nederland hun plaats te verwerven en dit gaat met vallen en opstaan. Integratie betekent volgens hem economische onafhankelijkheid

²³ Wim Bossema, 'Overall schuift de identiteit', *de Volkskrant*, 28 februari 2000.

²⁴ Mercita Coronel, 'Normen te vaag om zich aan over te geven', *NRC Handelsblad*, 10 februari 2000.

²⁵ Shervin Nekuee, 'Accepteer duale identiteit', *NRC Handelsblad*, 29 februari 2000.

en zich goed voelen in Nederland. De overheid heeft geen recht eisen te stellen aan de manier waarop mensen integreren. De culturele achtergrond mag niet ontkend worden, aldus Coruz.²⁶

Kader Abdolah, de auteur van Iraanse afkomst, zegt kort: ‘Paul Scheffer, ga aan de kant! Nederland is nu ook van ons.’ De diversiteit aan culturen moet gezien worden als een verrijking van Nederland, aldus Abdolah.²⁷

Publicist Pieter Hilhorst noemt een onderzoek van het SCP waarin is aangetoond dat de mate van integratie van de ouders geen invloed heeft op het opleidingsniveau van hun kinderen. Kortom, culturele integratie staat niet in correlatie tot maatschappelijke integratie. Volgens Hilhorst denken velen, waaronder Scheffer, dat het verband wel bestaat. Dit blijkt ondermeer uit Scheffer’s standpunt over ‘integratie met behoud van eigen taal en cultuur.’ Hilhorst meent dat Scheffer culturele assimilatie nastreeft terwijl de nadruk moet komen te liggen op oplossingen voor maatschappelijke integratie. De huidige zienswijze moet worden omgekeerd zodat in plaats van culturele verschillen de maatschappij wordt aangepakt.²⁸

Hoogleraar Peter van der Veer maakt een soortgelijke indeling als Hilhorst. Hij maakt onderscheid tussen ‘sociale integratie in het arbeidsproces en culturele integratie in de natiestaat.’ Deze culturele integratie moet niet worden verward met assimilatie. Van der Veer vindt dat Scheffer een fout maakt door de nationale Nederlandse cultuur als maatstaf te nemen waaraan de andere culturen zich moeten aanpassen. In de huidige maatschappij, waarin onder andere door communicatie en handel nationale grenzen vervagen, is het waardevoller om te discussiëren over transnationale vraagstukken dan over vraagstukken zoals de multiculturele maatschappij. Wanneer men zich deze transnationale zienswijze eigen gaat maken, zal men ook minder moeite hebben met de multiculturele maatschappij, aldus Van der Veer.²⁹

Politicalcologen Jean Tilly en Meindert Fennema mengen zich ook in de discussie over ‘integratie met behoud van eigen taal en cultuur’ versus assimilatie. Zij stellen dat Scheffer geen oog heeft voor de feiten. Uit wetenschappelijk onderzoek, onder andere door henzelf uitgevoerd, is gebleken dat een hechte etnische gemeenschap een positief effect heeft op de integratie ervan in de maatschappij. Instituties van migranten, zoals bijvoorbeeld eigen omroepen, leiden tot een groter

²⁶ Bas Mesters, “Wij kunnen uit twee bronnen putten”, *de Volkskrant*, 26 februari 2000.

²⁷ Kader Abdolah, ‘De angsten van een publicist’, *de Volkskrant*, 21 februari 2000.

²⁸ Pieter Hilhorst, ‘Multiculturele schijngevechten’, *de Volkskrant*, 19 februari 2000.

²⁹ Peter van der Veer, ‘Aanpassen is geen panacee’, *NRC Handelsblad*, 5 februari 2000.

zelfbewustzijn en meer vertrouwen in de maatschappij. De twee politicologen zien tot hun ongenoegen de overheid sinds de jaren negentig met toenemende mate aansturen op assimilatie.³⁰

Consensus en overige reacties

Scheffer krijgt ook bijval. Vele schrijvers menen bijvoorbeeld dat het essay positieve effecten heeft op de multiculturele samenleving. Het debat zou uiteindelijk leiden tot een betere hantering van het vraagstuk. Jurist en columnist Dorien Pessers is een van die schrijvers. Zij ondersteunt Scheffer's stellingen en is bang dat zijn boodschap door de naoorlogse generatie zal worden verworpen. Pessers is van mening dat deze generatie aan de ene kant door ervaringen uit de Tweede Wereldoorlog het principe van gelijke behandeling heeft uitgedragen, terwijl de generatie aan de andere kant het beginsel zelf niet naleeft. Tenslotte geeft Pessers een aantal voorbeelden van zaken die moeten worden onderzocht tijdens het parlementair onderzoek dat Scheffer heeft opgeroepen.³¹

Kranten zijn niet het enige medium waarin de discussie los barstte. In een artikel van Margreet Bal in het dagblad *Trouw* worden een aantal visies uit diverse weekbladen op een rij gezet. Het tijdschrift *Elsevier* vindt Scheffer niet origineel omdat het blad aangeeft al bijna tien jaar dezelfde boodschap te verkondigen. *Elsevier* somt vervolgens oplossingen op, waarvan Bal de algemene teneur als pessimistisch beoordeelt. Ahmed Aboutaleb wijst in het tijdschrift *Vrij Nederland* op de verantwoordelijkheid van zowel de Nederlandse maatschappij als de allochtonen. In *De Groene Amsterdammer* blijkt volgens Bal dat een christelijke politicus toleranter staat ten opzichte van etnische minderheden dan een liberale politicus. VluchtelingenWerk Nederland mengt zich in het debat in het tijdschrift *Hervormd Nederland*. De organisatie is verontwaardigd dat Scheffer het vluchtelingenverdrag in twijfel trekt.³²

Ruud van Heese behandelt de achtergronden van Scheffer's multiculturele drama. Hij geeft een overzicht van de geschiedenis van migratie naar Nederland, politiek beleid en de opinie van politieke partijen. Hij schrijft tenslotte dat Scheffer's artikel het debat over de multiculturele maatschappij heeft opengebrouwen bijvoorbeeld doordat daarin naast de rechten ook de plichten van migranten in Nederland worden benoemd. Als prominent lid van de Partij van de Arbeid is Scheffer vernieuwend omdat in linkse kringen dit geluid nog niet was gehoord.³³

³⁰ Marcel ten Hooven, 'Het monoculturele drama; gemeenschapsvorming', *Trouw*, 28 februari 2000.

³¹ Dorien Pessers, 'Meedogenloze tolerantie', *de Volkskrant*, 8 februari 2000.

³² Margreet Bal, 'Luister dan ook naar de Elsevier!', *Trouw*, 17 februari 2000.

³³ Ruud van Heese, 'Hadden we maar', *Trouw*, 26 februari 2000.

Marcel ten Hooven vat in *Trouw* de artikelen van Scheffer en Schnabel samen en benoemt de overeenkomsten tussen beide publicaties. Ten Hooven neemt in het artikel zelf geen stelling in.³⁴

NRC Handelsblad grijpt allereerst terug naar een artikel van Bolkestein in *de Volkskrant* uit 1991. Bolkestein's pleidooi voor het aanpakken van het minderhedenvraagstuk wordt vergeleken met het essay van Scheffer. De boodschappen en de reacties erop zijn vergelijkbaar. *NRC Handelsblad* ondersteunt de urgentie van het vraagstuk. Volgens het dagblad is het probleem dat de overheid het tot nu toe heeft laten afweten. De overheid zal zich met nadruk moeten richten op het minderhedenvraagstuk. Daarom noemt het dagblad twee drama's: het multiculturele drama en het politiek-culturele drama.³⁵

Conclusie

In april 2000 leidt het veelbesproken essay niet tot de door Scheffer gevraagde parlementaire enquête maar tot een debat in de Tweede Kamer over de migrantenproblematiek. Het grote aantal directe reacties op het essay geeft aan dat het onderwerp mensen raakt en aanzet tot nadenken. Zoals eerder is aangegeven, is 'Het multiculturele drama' de aanleiding voor een breed maatschappelijk debat over de migratieproblematiek. Wat opvalt uit de besproken reacties van de eerste maand na de publicatie van Scheffer's artikel is niet alleen de kwantiteit maar ook de gedrevenheid. Over het algemeen pogen de auteurs een vurig betoog te schrijven. De wetenschappelijke onderbouwing ontbreekt evenwel, enkele uitzonderingen daargelaten.

Welke conclusies zijn er te trekken uit de respons van de eerste maand op het artikel van Scheffer? De debatonderwerpen zijn: de definitie van het begrip de multiculturele samenleving, economische oorzaken van achterstand, het bestaan van een migrantenmiddenklasse, de vooruitgang van de tweede generatie, het belang van Nederlandse taal, geschiedenis en cultuur en tenslotte de keuze tussen assimilatie of 'integratie met behoud van eigen identiteit en cultuur'.

De complexiteit van het vraagstuk wordt onder andere duidelijk door de verschillen in definities van de term 'de multiculturele samenleving'. In de jaren negentig werd met name economische participatie beschouwd als instrument om migranten te laten integreren in de samenleving. Deze visie wordt vertegenwoordigd in een paar reacties. De overheid en migranten laten in reacties over de aanwezigheid van een middenklasse en de betere resultaten van de tweede generatie weten dat de situatie zo slecht niet is. Het bestaan van een statische Nederlandse identiteit en cultuur wordt betwijfeld en Scheffer wordt als te nationalistisch bestempeld. De Nederlandse

³⁴ Marcel ten Hooven, 'De illusie van gelijkheid; Multiculturele samenleving', *Trouw*, 18 februari 2000.

³⁵ 'Het politiek-culturele drama', *NRC Handelsblad*, 17 februari 2000.

samenleving zou niet beter worden door de grote nadruk op onderwijs van Nederlandse taal, cultuur en geschiedenis. Scheffer's afkeuring van het beleid 'integratie met behoud van eigen identiteit en cultuur' levert de meeste reacties op. In verschillende reacties wordt gesteld dat de huidige levens tussen twee culturen van vele migranten niet worden erkend door Scheffer's visie. Men vindt de visie bovenal te assimilationistisch. Kortom, er is veel felle kritiek op 'Het multiculturele drama.' Het bestaan en de ernst van de migrantenproblematiek wordt menigmaal in twijfel getrokken en over de oplossingen voor het vraagstuk heerst geen enkele consensus. De noodzaak van een debat wordt in een aantal reacties onderstreept.

1.4 Recensies over *Het land van aankomst*

Ter vergelijking met het debat naar aanleiding van 'Het multiculturele drama', behandel ik in deze paragraaf recensies over het boek *Het land van aankomst* van Scheffer. De vraag is of er zeven jaar later veranderingen van de reactie op Scheffer's stellingen waar te nemen zijn. Na de publicatie van het boek in oktober 2007 verschenen er, net als op het essay, diverse reacties in de vorm van boekrecensies. Onderstaand zullen tien recensies uit Nederlandse kranten en weekbladen behandeld worden die in de maanden na de publicatie verschenen. Het aantal reacties is kleiner dan het aantal reacties op het essay in 2000. Hieruit valt te concluderen dat de impact van het boek kleiner is dan die van het essay. De recensies zijn niet in te delen in de thema's die ik heb gebruikt voor de respons op het essay. Van elke boekrecensie geef ik een samenvatting van de punten die worden aangehaald. De schrijvers van de recensies geven door de thema's die ze aanhalen naast hun mening over het boek, tevens indirect aan wat hun ideeën zijn over de multiculturele samenleving.

Reacties

Boekrecensent en journalist van het dagblad *Het Parool* Addie Schulte zegt dat hoewel Scheffer in 2000 onconventionele opvattingen verkondigde, dezelfde opvattingen in 2007 gebruikelijker zijn. Echter is het diepgaande en genuanceerde vertoog in het boek inmiddels niet gangbaar. Schulte noemt Scheffer een sociaal-democraat die conservatieve waarden heeft omarmd met betrekking tot sociale zekerheid, het gezin en de rechten en plichten van de burger. 'Gedeeld burgerschap' met gezamenlijke culturele waarden waar zowel migrant als autochtoon aan werken vormen Scheffer's ideaal. Schulte haalt Scheffer's conclusie, dat migratie per definitie moeilijkheden oplevert en niet vanzelf oplost, aan. De journalist is onzeker over de mate van vooruitgang van de multiculturele

samenleving in de laatste zeven jaar, maar complimenteert Scheffer met zijn doorzettingsvermogen.³⁶

De conservatief denker Bart Jan Spruyt vindt het een ‘rijk en leerzaam’ boek dat de potentie heeft om zich te ontwikkelen tot ‘een gids naar een nieuwe consensus’. Scheffer’s grootste verdienste is dat hij naar de realiteit kijkt. Door te kijken naar de werkelijkheid neemt hij waar dat de huidige Nederlandse maatschappij niet is vooruitgegaan sinds de komst van de migranten. Scheffer stelt, in tegenstelling tot de overheid, dat migratie tegenwoordig een geheel ander karakter heeft dan de migratie van vroeger. Problemen met betrekking tot werkloosheid en de aanwezigheid van het sociale zekerheidsstelsel, de moderne communicatiemiddelen en reismogelijkheden en aantasting van de westerse democratie door de komst van de islam leiden tot dat verschil. Spruyt roept de politiek op tot actie om tot een nieuwe balans te komen van ‘openheid en afsluiting’ van de maatschappij.³⁷

In een samenleving vol emotie en verwarring over de migrantenkwestie is het boek van Scheffer volgens Hoogleraar Piet Emmer een diepgaand gedocumenteerd baken van rust. Emmer zet de zaken in Nederland op een rijtje: de eerste en tweede generatie migranten zijn een economische belemmering en identificeren zich niet met Nederland. De recentelijke komst van nieuwe migrantengroepen zoals Polen ‘boezemen ons angst in,’ aldus Emmer. Scheffer’s uiteenzetting over de integratie in Nederland is weloverwogen en goed, maar zijn pleidooi voor de afsluiting van Nederland om intern orde op zaken te stellen is volgens Emmer onrealistisch. Scheffer’s economisch toekomstbeeld komt niet overeen met dat van Emmer.³⁸

In het tijdschrift *De Groene Amsterdammer* besteedt Rob Hartmans aandacht aan *Het land van aankomst*. Hij is niet geheel te spreken over Scheffer’s werk, maar noemt Scheffer wel een ‘integere intellectueel.’ Scheffer bevindt zich volgens Hartmans teveel in het midden van het debat en neemt nauwelijks scherpe stellingen in. Ook zijn Scheffer’s conclusies volgens hem niet altijd correct. Hartmans oppert dat er mogelijk selectief met bronnen is gewerkt. Daar staat tegenover dat Scheffer’s relaas over de onbruikbaarheid van het drie-generatie-model van de Verenigde Staten voor Nederland en de problematiek rondom de integratie van minderheden volgens Hartmans goed zijn uitgewerkt.³⁹

³⁶ Addie Schulte, ‘Het kan nog goed komen: Scheffers opvattingen zullen bij deze regering in de smaak vallen’, *het Parool*, 4 oktober 2007.

³⁷ Bart Jan Spruyt, ‘Het land van aankomst’, *HP/De Tijd*, 4 oktober 2007.

³⁸ Piet Emmer, ‘Immigratietrauma’s’, *de Volkskrant*, 5 oktober 2007.

³⁹ Rob Hartmans, ‘Onrust en vervreemding; Paul Scheffer en het multiculturele debat’, 5 oktober 2007.

In een ander artikel in *De Groene Amsterdammer* geeft Margreet Fogteloo een overzicht van het debat over de multiculturele maatschappij vanaf het jaar 2000. Scheffer's bijdrage hieraan is volgens haar meer dan het essay 'Het multiculturele drama'. Scheffer is tegen zijn wens in onderdeel geworden van de strijd tussen de twee kampen. Desalniettemin is deze strijd volgens Scheffer onderdeel van het proces tot integratie. Fogteloo onderstreept Scheffer's theorie.⁴⁰

In *NRC Handelsblad* en *nrc.next* schrijft historicus James Kennedy een redelijk positieve boekrecensie. Hij vindt Scheffer een 'opinie leider' en 'profeet' die de alom gedeelde zorgen over de islam en immigratie op een goede manier verwoord. In plaats van de essayist die mensen verdeelt, heeft Scheffer zich vanaf 2000 ontwikkeld tot een intellectueel die zich ten doel heeft gesteld mensen te verbinden. Kennedy hecht het meeste belang aan de volgende twee conclusies van Scheffer: 'De grootschalige immigratie heeft samenlevingen in Europa geheel ontwricht' en 'Het samenwerken om een land te creëren met een gedeelde identiteit is van het grootste belang voor de gehele samenleving.'⁴¹

Arabist en columnist Hans Jansen stelt in *de Volkskrant* dat Scheffer geen gematigde islamitische intellectuelen aan het woord heeft gelaten, omdat Jansen meent dat deze intellectuelen niet bestaan. Volgens Jansen wijzen gezaghebbende intellectuele moslims per definitie westerse waarden zoals democratie en mensenrechten af. Scheffer verzuimde zijn taak om de lezers van zijn boek te wijzen op het ontbreken van islamitische intellectuelen die het westerse wereldbeeld omarmen.⁴²

In *Trouw* karakteriseert Hans Goslinga het boek als 'handleiding bij de immigratiesamenleving.' Goslinga geeft de lezers van *Trouw* een korte samenvatting van het boek. Onderwerpen zoals het verheffingsideaal, het belang van het gezin, school en de werkvloer voor integratie en gelijkenissen met integratie in de Verenigde Staten komen aan bod. Een van Scheffer's verdiensten is het plaatsten van het migrantenvraagstuk in het grotere geheel door bijvoorbeeld Nederland te vergelijken met de Verenigde Staten. Met een frisse blik kijkt Scheffer naar Nederland en poogt hij de migrantenproblematiek te verklaren. Hij besluit het boek met de nieuwe notie 'gedeeld burgerschap'. Dit gedeelde burgerschap is volgens Goslinga een praktisch idee waarmee de Nederlandse overheid en samenleving aan de slag kunnen om de verschillen te beslechten.⁴³

⁴⁰ Margreet Fogteloo, 'Zeven jaar na dato; Paul Scheffer en het multiculturele debat', *De Groene Amsterdammer*, 5 oktober 2007.

⁴¹ James Kennedy, 'Allen tezamen voor ons allen; Paul Scheffers beschouwende reportages over de immigratieproblematiek', *nrc.next*, 5 oktober 2007.

⁴² Hans Jansen, 'Scheffer kon geen milde moslims vinden', *de Volkskrant*, 15 oktober 2007.

⁴³ Hans Goslinga, 'Boeken/ Boven de bevangenschap uitstijgen', *Trouw*, 6 oktober 2007.

Columnist Syp Wynia schrijft in *Elsevier* dat Scheffer, zonder verhullende termen te gebruiken, de gecompliceerde werkelijkheid van een migratiesamenleving beschrijft. Concrete oplossingen voor de problemen zijn te destilleren uit de lange beschrijvingen in het boek. Scheffer's uitspraak: 'Tolerantie zal zich moeten weren tegen intolerantie' interpreteert Wynia als 'Moslims kunnen niet een beroep doen op godsdienstvrijheid en tegelijk de geloofsvrijheid van anderen afwijzen.' Ook Scheffer's relaas over de nadelen van nieuwe immigratie om de vergrijzing van Nederland tegen te gaan, beschouwt Wynia als een onderwerp waarmee de politiek actief aan de slag kan.⁴⁴

Rene Cuperus heeft in *de Volkskrant* lovende woorden over voor *Het land van aankomst* en Scheffer's rol in het debat over de multiculturele maatschappij. De informatie in het politiek getinte boek kan gebruikt worden om het voorheen emotioneel beladen debat geïnformeerd en vooruitstrevend te voeren. Dit intellectueel onderbouwde debat scheidt volgens Cuperus concrete handvatten voor het ontwerpen van een gematigd beleid en vormt daarom hoop voor de toekomst van Nederland.⁴⁵

Conclusie

Welke conclusies zijn er te trekken uit de boekrecensies? Zowel links als rechts georiënteerde auteurs zijn te spreken over het boek. Het boek spreekt dus uiteenlopende standpunten van het politieke spectrum aan. Verklaringen daarvoor zijn dat Scheffer veel informatie geeft dat voor eigen interpretatie vatbaar is en er moeilijk heldere zienswijzen uit het boek te halen zijn. Een van de kritieken op het boek is daarom dat Scheffer als intellectueel nauwelijks harde standpunten inneemt. Het is namelijk een feit dat het boek veel theorie bevat en nauwelijks concrete oplossingen omschrijft.

Heerst er consensus over de migrantenproblematiek? Elke recensist erkent de problemen en de tegenstellingen tussen de bevolkingsgroepen. Er wordt veel belang gehecht aan een levendige discussie over het vraagstuk. Er zijn wel meningsverschillen over mogelijke oplossingen voor het vraagstuk. Zo bestaat bijvoorbeeld onenigheid over de gewenste mate van aanpassing door migranten aan de Nederlandse maatschappij. Opvallend is dat in tegenstelling tot de respons op het essay 'Het multiculturele drama,' alle recensies zijn geschreven door autochtonen.

Het vergelijken van de respons op een essay met boekrecensies loopt enigszins mank. Desondanks poog ik algemene conclusies te maken door de vergelijking. Het contrast tussen 2007

⁴⁴ Syp Wynia, 'Boek non-fictie; breed palet', *Elsevier*, 6 oktober 2007.

⁴⁵ Rene Cuperus, 'Happy end multicultidrama', *de Volkskrant*, 11 oktober 2007.

met het jaar 2000 is groot. In 2000 werden veel reacties gekenmerkt door emotie en felle kritiek ten opzichte van Scheffer's stellingen. In 2007 zijn delen van Scheffer's ideeën gemeengoed geworden. Zo erkent elke recensist de problematiek en de noodzaak van een debat. Ook Scheffer's aangedragen oplossingen met een meer nationalistisch of assimilationistisch karakter worden beter ontvangen in 2007. De publicist komt in zijn boek gematigder over dan in het essay. In 2007 zijn er nog geen antwoorden op het vraagstuk gevonden, maar de algemene toon van het debat is gekalmeerd.

1.5 Het discours vanaf 2000

In deze paragraaf beschrijf ik aan de hand van secundaire wetenschappelijke literatuur beknopt veranderingen in het discours vanaf het jaar 2000 tot 2007.

Zoals eerder is aangegeven, vormt het essay 'Het multiculturele drama' het begin van de radicale koerswijziging van discours en van beleid. De door Scheffer bekritiseerde houding van onverschilligheid of taboe was vanaf dat moment doorbroken. Met andere woorden, de inhoud van het publieke debat naar aanleiding van Scheffer's essay leidde tot verandering van het politieke debat.

Actualiteiten zoals de aanslag op het World Trade Center in New York in 2001 versterkten de tegenstellingen tussen moslims en autochtonen in Nederland. Culturele en sociale verschillen, zoals met name de islam, werden vanaf 2000 als zeer problematisch bestempeld.⁴⁶ Pim Fortuyn vertolkte tot zijn dood in 2002 de woorden die door velen werden gedacht, maar tot dan niet werden uitgesproken. Die woorden werden voorheen namelijk al snel gezien als een vorm van discriminatie. De tot dan toe onuitgesproken gevoelens en problemen met de multiculturele samenleving kregen ruim baan. De aanhang van Fortuyn was fors. In navolging van Fortuyn gaf de gehele politieke arena de sociaal-culturele aanpassingsproblemen steeds meer aandacht. Migrantenbeleid werd zodoende meer gepolitiseerd. Nederlandse normen en waarden werden als superieur beschouwd en migranten zouden deze normen en waarden als maatstaf moeten nemen. Een scherpere toon werd niet meer geschuwd. Als gevolg daarvan bewoog het beleidsimage zich richting assimilatie van migranten aan de Nederlandse samenleving en identiteit. Het vroegere beleid werd als ineffectief gezien en daarvan werd definitief afstand gedaan.⁴⁷

⁴⁶ Peter Scholten, *Framing immigrant integration. Dutch research-policy dialogues in comparative perspective* (Amsterdam 2011) 186.

⁴⁷ WRR e.a., *In debat over Nederland*, 67.

Migranten mengden zich vanaf 2000 minder in het debat, onder andere uit angst voor afkeuring. Tegengeluiden over bijvoorbeeld de geslaagde kanten van de multiculturele maatschappij werden als onrealistisch en naïef afgedaan.⁴⁸ Het feit was dat rond 2000 de werkloosheid onder migranten historisch laag was. De doelen die de overheid had gesteld in de jaren negentig om de werkloosheid fors terug te dringen werden behaald. Ook wat betreft onderwijs was er progressie waar te nemen.⁴⁹

De Wetenschappelijke Raad voor de Regering (WRR) bracht in 2001 haar derde rapport in ruim twintig jaar uit over het migrantenvraagstuk. Met de boodschap dat Nederland een immigratiesamenleving is, verkondigde de WRR een geheel ander geluid dan het heersende discours. Voor het eerst kwam er nauwelijks reactie op de publicatie. De WRR stelde geen breuk met het beleid van de jaren negentig voor en distantieerde zichzelf van de assimilationistische visie. Het beleid zou nog steeds gericht moeten zijn op taal, onderwijs en werk. Een groot deel van het rapport behelst immigratiebeleid, omdat door het terugdringen van het aantal immigranten er intern orde op zaken gesteld kan worden. Tenslotte stelt de WRR dat de immigratiesamenleving met de blijvende immigratie en culturele vermenging een gevolg is van de globalisering van de wereld. In hoofdstuk 2 behandel ik de eerdere WRR rapporten.⁵⁰

De wervelstorm die na het jaar 2000 ontstond is rond 2007 weer wat gaan liggen, een paar uitschieters van vurige debatten in 2007 daargelaten. Voorbeelden hiervan zijn het debat tussen Kamerleden over de dubbele nationaliteit en het debat over het al dan niet bestaan van de Nederlandse identiteit. Wel vervult het migrantenvraagstuk in het jaar 2007 een grotere rol in de institutionele arena's dan voor het jaar 2000. In vergelijking met de eerste jaren na 2000 waren de verkiezingsprogramma's van politieke partijen rond 2007 echter inmiddels weer wat milder van toon ten aanzien van de multiculturele samenleving. Antwoorden op de problematiek waren nog niet gevonden. Er heerste daarom nog steeds een verwarring over het vraagstuk.⁵¹

1.6 Conclusie

Zoals in de inleiding vermeld luidt de eerste deelvraag van deze master thesis:

⁴⁸ WRR e.a., *In debat over Nederland*, 68.

⁴⁹ Scholten, *Framing immigrant integration*, 186.

⁵⁰ Scholten, *Framing immigrant integration*, 187-188.

⁵¹ WRR e.a., *In debat over Nederland*, 70-71.

Hoe is de ontwikkeling van het discours over multiculturele maatschappij verlopen vanaf het jaar 2000 tot 2007?

Om deze vraag te beantwoorden ga ik bekijken of mijn conclusies met betrekking tot de respons op Scheffer's publicaties in 2000 en 2007 gelijk lopen met de gevolgtrekkingen over het discours uit de algemene literatuur.

De in paragraaf 1.3 bekeken reacties op het essay 'Het multiculturele drama' zijn geschreven tijdens de eerste maand na de publicatie van Scheffer. Vanwege het nieuwe geluid dat Scheffer liet horen in het publieke forum, werd er in de eerste maand veel kritiek op de standpunten geuit. Een discours of beleidsimage ontwikkelt geleidelijk, dus deze respons hoort bij de aanvang van het proces van verandering. Het overgrote deel van de reacties passen daarom bij het beleidsimage van de jaren tachtig en negentig. In hoofdstuk 2 behandel ik dit image.

Zoals ook uit de secundaire literatuur naar voren kwam, ontstond er in het jaar 2000 een kentering in het debat over de multiculturele samenleving in het publieke forum naar aanleiding van het essay van Paul Scheffer. Daarna volgden de politisering van het migrantenvraagstuk en een koerswijziging van het beleidsimage in de politieke arena. Na een aantal jaren van hevige en emotionele discussie over de multiculturele samenleving, waren de gemoederen enigszins bedaard rond 2007. De boekrecensies van het in 2007 gepubliceerde boek *Het land van aankomst* van Paul Scheffer zijn bijvoorbeeld rationeel. De respons op het essay van Scheffer in 2000 was veelal emotioneel getint. Migranten mengden zich naar aanleiding van Het multiculturele drama in het debat, terwijl er door hen in 2007 geen boekrecensies geschreven zijn. Veel migranten trokken zich vanaf het jaar 2000 terug uit het publieke debat.

Ook andere conclusies over de geanalyseerde reacties lopen gelijk met de ontwikkelingen. In 2007 zijn veel van de stellingen van Scheffer uit 2000 daadwerkelijk geaccepteerd en het beleidsimage is meer richting assimilatie ontwikkeld. Een visie zoals 'integratie met behoud van eigen identiteit' was definitief afgedaan. Nederlandse normen en waarden werden als maatstaf genomen en de multiculturele maatschappij was geïncrimineerd. Mogelijke oplossingen werden gezocht in het onderwijs in de Nederlandse taal, cultuur en geschiedenis en idealen als burgerschap.

Hoewel het debat in 2007 in vergelijking met dat in het jaar 2000 milder was, werden in 2007 nog steeds debatten over de multiculturele samenleving gevoerd. Toch lokte de publicatie van Scheffer in 2007 niet wederom een breed maatschappelijk debat uit. Al met al kan Scheffer beschouwd worden als een beleidsentrepreneur die, door actief te zijn in het publieke forum in 2000, veranderingen heeft bewerkstelligd in het beleidsimage. Het migrantenbeleid van de overheid

heeft zich na 2000 ontwikkeld richting het nieuwe image. Naast Scheffer zijn zowel nationale als internationale actualiteiten en andere beleidsentrepreneurs in de institutionele arena's van invloed geweest op de uiteindelijke koerswijzing van beleid.

Hoofdstuk 2: Migratie naar Nederland en overheidsbeleid

2.1 Inleiding

Nederland kent een lange geschiedenis van migratie die eeuwen terug gaat. Deze migratie heeft een diepgaande invloed gehad op de ontwikkeling van het land. Door het gebruik van rapporten en nota's van de overheid en secundaire wetenschappelijke literatuur poog ik een duidelijk beeld te schetsen van de ontwikkeling van overheidsbeleid gericht op migranten. **Deelvraag 2 luidt dan ook:**

Hoe is het migrantenbeleid van de nationale overheid van 1978 tot 1994 te karakteriseren?

Ik geef allereerst een beknopt overzicht van de grootste immigrantengroepen die zich vestigden in Nederland vanaf het einde van de Tweede Wereldoorlog. De nadruk ligt op de periode 1978 tot 1994 vanwege het gevolg van de beleidsontwikkelingen voor *TV Mozaïek*. Door de karakterisering en indeling van beleid met behulp van bestuurskundige theorieën poog ik meer inzicht te geven in het bestaan van *TV Mozaïek*. Tevens bespreek ik belangrijke ontwikkelingen in de institutionele arena's. Het toelatingsbeleid of immigratiebeleid voor migranten wordt hoofdzakelijk buiten beschouwing gelaten, omdat het geen directe invloed op *TV Mozaïek* heeft. In de conclusie van deze thesis zet ik de kernvraagstukken van in 1983 geïmplementeerd beleid af tegen de resultaten van de kwantitatieve inhoudsanalyse van *TV Mozaïek*.

Begrippen

Voor het beschrijven van het overheidsbeleid gebruik ik het vakgebied van de bestuurskunde. Hoewel ik niet diep wil ingaan op bestuurskundige processen, is het begrijpen van de grote lijnen van belang om het ontstaan, de opzet, de inhoud en het einde van *TV Mozaïek* te kunnen plaatsen. Beleid kan gedefinieerd worden als: 'de voornemens, keuzes en acties van een of meer bestuurlijke instanties gericht op de sturing van een bepaalde maatschappelijke ontwikkeling.'⁵² Migrantenbeleid is het beleid gericht op recent gevestigde en langer gevestigde migranten in de samenleving.⁵³

⁵² M.A.P. Bovens, P. 't Hart, M.J.W. van Twist en U. Rosenthal, *Openbaar bestuur. Beleid, organisatie en politiek* (Alphen aan den Rijn 2001, 6de herziene druk) 82.

⁵³ Scholten e.a., *Nederlandse immigrantenbeleid*, 18(1): 3-30, p 1.

Beleid ontstaat na een proces van onderhandelen tussen verschillende actoren (zoals politieke partijen en maatschappelijk organisaties) en het uitvoeren van onderzoek naar het betreffende onderwerp. Dit proces wordt beleidsvorming genoemd. *TV Mozaïek* is, zoals we zullen zien in dit hoofdstuk, een onderdeel van beleidsuitvoering. Beleidsuitvoering betreft namelijk het concretiseren van het beleid in de praktijk. Veel regeringsbeleid moet op lokaal niveau worden geconcretiseerd. Het is hierbij van belang dat verschillende partijen samenwerken om tot beleidsuitvoering te komen. Beleidsuitvoering kan niet succesvol zijn wanneer de doelgroep van het beleid niet meewerkt.⁵⁴ In hoofdstuk 4 wordt bezien of deze voorwaarden voor het slagen van beleidsuitvoering bij *TV Mozaïek* aanwezig zijn. Tenslotte is het van belang om in gedachten te houden dat beleid geen statisch gegeven is. Beleid behoort flexibel te zijn omdat de maatschappij constant in ontwikkeling is. Bovendien moet beleid na evaluaties vaak worden aangepast om de gewenste resultaten te bereiken.⁵⁵

Visies bestuurskunde

In de bestuurskunde bestaan twee verschillende zienswijzen op beleid: de analytische visie en de politieke visie. De analytische visie is een wetenschappelijke, schematische en rationele manier van kijken naar beleidsprocessen, terwijl de politieke visie onderhandelingen tussen verschillende partijen en organisaties en het vinden van compromissen voor het verkrijgen van genoeg draagvlak van doorslaggevend belang vindt.⁵⁶ De analytische visie houdt zich niet bezig met de ontwikkeling van beleidsbepaling, omdat dit moeilijk schematisch in te delen is. De politieke visie richt zich voornamelijk op dit dikwijls chaotische en emotionele onderdeel van het besluitvormingsproces.⁵⁷ Om het proces van de totstandkoming van *TV Mozaïek* eenvoudig weer te geven, maak ik voornamelijk gebruik van de analytische visie.

De ontwikkeling van beleid doorloopt volgt volgens het analytische model de volgende vastgestelde fasen: agendavorming, beleidsvoorbereiding, beleidsbepaling, beleidsuitvoering, beleidsevaluatie en ten slotte terugkoppeling en heroverweging.⁵⁸ Agendavorming treedt op wanneer maatschappelijke problemen of ontwikkelingen op de politieke radar verschijnen. Beleidsentrepreneurs die actief zijn in de institutionele arena's kunnen invloed uitoefenen op de

⁵⁴ Bovens e.a., *Openbaar bestuur*, 83.

⁵⁵ Bovens e.a., *Openbaar bestuur*, 84.

⁵⁶ Bovens e.a., *Openbaar bestuur*, 85-86.

⁵⁷ Bovens e.a., *Openbaar bestuur*, 92.

⁵⁸ Bovens e.a., *Openbaar bestuur*, 87.

agendavorming. Beleidsvoorbereiding betekent het uitvoeren van onderzoek en het verwoorden van adviezen ter voorbereiding op het te ontwikkelen beleid. Beleidsbepaling is het concreet beslissen over de inhoud van het te voeren beleid. De term ‘beleidsuitvoering’ staat omschreven op de voorgaande pagina. Beleidsevaluatie betekent door middel van onderzoek naar de uitvoering en resultaten, een oordeel vellen over het gevoerde beleid. De laatste fase, de terugkoppeling en heroverweging, spreekt voor zich.⁵⁹ In de conclusie van dit hoofdstuk worden de fasen met betrekking tot de totstandkoming van *TV Mozaïek* in het schema van de analytische indeling geplaatst.

Tijdens de fase van beleidsbepaling kan worden gekozen voor verschillende typen beleidsinstrumenten om het beleid in de praktijk te realiseren. Bestuurskundige F.J.C. van der Doelen ontwierp een schematische indeling van beleidsinstrumenten die de overheid tot haar beschikking heeft. Vaak wordt een combinatie van instrumenten ingezet voor beleidsuitvoering. Allereerst bestaan er drie domeinen: communicatie, economie en wettelijk. Met betrekking tot deze domeinen kunnen stimulerende en/of repressieve instrumenten worden gehanteerd.⁶⁰ Het schema van Van der Doelen is onderstaand opgenomen.

Figuur 1: *Beleidsinstrumenten in soorten en maten*

	Stimulerend	Repressief
Communicatief	Voorlichting	Propaganda
Economisch	Subsidie	Heffing
Juridisch	Overeenkomst	Gebod, verbod

Bron: M.A.P. Bovens, P. ‘t Hart, M.J.W. van Twist en U. Rosenthal, *Openbaar bestuur. Beleid, organisatie en politiek* (Alphen aan den Rijn 2001) 93.

Kan *TV Mozaïek* als stimulerende communicatie worden gezien waardoor door middel van voorlichting overheidsbeleid werd uitgevoerd? In de conclusie van dit hoofdstuk kom ik terug op dit onderwerp. In de volgende paragrafen beschrijf ik het algemene migrantenbeleid en specifiek het beleid dat leidt tot het oprichten van *TV Mozaïek*.

2.2 Overheidsbeleid en migranten: 1945 tot 1978

⁵⁹ Bovens e.a., *Openbaar bestuur*, 87.

⁶⁰ Bovens e.a., *Openbaar bestuur*, 93.

Hiernavolgend wordt kort ingegaan op de migratiegeschiedenis en het overheidsbeleid tussen 1945 en 1978. Hoogleraar integratie- en migratiestudies prof. dr. H.B. Entzinger benoemt in zijn proefschrift uit 1984 vier fasen met betrekking tot de vestiging van migranten in Nederland vanaf 1945. De eerste drie fasen worden globaal beschreven in deze paragraaf.

1945 - 1961

Fase 1, vanaf 1945 tot 1961, kenmerkt zich door de komst van de Indonesische repatrianten en Molukkers als gevolg van de onafhankelijkheid van Indonesië. Mede door het assimilationistische karakter van het overheidsbeleid gingen de 250.000 Indische repatrianten relatief geruisloos op in de maatschappij.⁶¹ De groep Indische repatrianten was op sociaal, cultureel en economisch gebied grotendeels aangepast aan de Nederlandse samenleving, onder andere omdat Nederlands-Indië een Nederlandse kolonie was. De 12.500 Molukkers daarentegen hielden zich door een combinatie van factoren, stevig aan hun cultuur vast.⁶² Het overheidsbeleid was afgestemd op de wens van Molukkers (en de Nederlandse overheid) om terug te keren en een eigen staat in het moederland op de richten. Daarom werden de Molukkers bijvoorbeeld lange tijd gehuisvest in kampen, wat hun segregatie van de Nederlandse maatschappij versterkte.⁶³

De eerste tekenen van andere koloniale migranties verschenen vanaf 1954. Kleine hoeveelheden Surinamers en Antillianen vertrokken naar Nederland. Ze werden ook wel rijksgenoten genoemd. Deze migranten waren leden van de elite en studenten.

Door de emigratie van vele Nederlanders naar landen zoals de Verenigde Staten, Canada en Australië was er een vertrekoverschot tijdens deze eerste fase. De Nederlandse overheid was van mening dat Nederland te kampen had met overbevolking. Het actieve emigratiebeleid van de Nederlandse overheid was effectief.⁶⁴

1961-1973

Vanaf het jaar 1961 sloeg het vertrekoverschot om naar een vestigingsoverschot. Dat jaar luidt tevens de tweede fase in die duurt tot 1973. De Nederlandse economie groeide en er was grote vraag naar laaggeschoolde arbeidskrachten. Daarom werden vanuit Spanje, Italië, voormalig

⁶¹ H.B. Entzinger, *Het minderhedenbeleid. Dilemma's voor de overheid in Nederland en de zes andere immigratielanden in Europa* (Amsterdam 1984) 73.

⁶² Entzinger, *Het minderhedenbeleid*, 75.

⁶³ Entzinger, *Het minderhedenbeleid*, 76.

⁶⁴ Entzinger, *Het minderhedenbeleid*, 77.

Joegoslavië, Griekenland, Tunesië, Marokko en Turkije arbeiders aangetrokken voor tijdelijk werk. Van deze arbeiders waren de groepen Turken en Marokkanen veruit het grootst. De Nederlandse overheid ging ervan uit dat deze Mediterrane arbeiders, oftewel gastarbeiders, tijdelijk in Nederland zouden verblijven.⁶⁵ Vanaf het begin van de jaren zeventig zetten Nederlandse actiegroepen en stichtingen zich in voor de verbetering van de leefomstandigheden van de gastarbeiders. Gevolgen hiervan zijn onder andere gezinshereniging en de start van ad hoc overheidsbeleid gericht op de verbetering van leefomstandigheden van de gastarbeiders. Hoewel tijdens deze tweede fase al veel gastarbeiders zich permanent in Nederland vestigden, bleef de notie van tijdelijkheid bestaan.⁶⁶

Politieke en economische ontwikkelingen in Suriname en de Antillen leidden tegen het einde van de tweede fase tot een toestroom van migranten uit de (ex-)koloniën. Door de status van Nederlands burgerschap die deze migranten genoten was het voor hen wettelijk mogelijk zich in Nederland te vestigen. Vanwege dit automatische staatsburgerschap van de rijksgenoten werd er geen overheidsbeleid ontwikkeld voor deze migranten.⁶⁷

1973- 1978

De oliecrisis in 1973 betekende het einde van de grote vraag naar buitenlandse arbeidskrachten. De crisis leidde het begin in van langdurende economische stagnatie. Daarom is 1973 het begin van de derde fase die tot 1980 duurt, aldus Entzinger. Tijdens de derde fase twijfelde de overheid voor het eerst aan de verblijfsduur van de arbeiders uit het Middellandse Zeegebied. Gezinshereniging, een oplopend geboortecijfer en dalende vertrekaantallen waren namelijk een feit. Relatief weinig gastarbeiders gingen terug naar het vaderland.⁶⁸

De overheid bleef de nadruk leggen op terugkeer van de gastarbeiders (remigratie), maar tegelijkertijd werd van de migranten een bepaalde mate van aanpassing verwacht zolang ze in Nederland woonden. Het behouden van de eigen identiteit van de migranten vanwege de uiteindelijke terugkeer was een belangrijk uitgangspunt. Er was geen sprake van integratie of de vorming van een langetermijnbeleid.⁶⁹ Ook werden relatief weinig middelen gereserveerd voor de

⁶⁵ Entzinger, *Het minderhedenbeleid*, 78.

⁶⁶ Entzinger, *Het minderhedenbeleid*, 79.

⁶⁷ Entzinger, *Het minderhedenbeleid*, 80- 81.

⁶⁸ Entzinger, *Het minderhedenbeleid*, 81.

⁶⁹ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Etnische Minderheden* (Den Haag 1979) 164.

uitvoering van beleid gericht op de opvang en welzijn van migranten. Dit beleid dat wankelde op verschillende ideeën wordt het zogenaamde ‘tweesporenbeleid’ genoemd.⁷⁰

De situatie van de inmiddels ruim 25 jaar in Nederland woonachtige Molukkers wordt in de derde fase gekenmerkt door treinkapingen in 1975 en 1977. De ernst van de kapingen dwong de overheid tot het onder ogen zien van Molukse problemen.⁷¹ De problematiek van de Molukkers verscheen daarom op de politieke agenda. Er werd vaart gezet achter het vormen van beleid gericht ter verbetering van de positie van Molukkers. Het uitgewerkte beleid werd aangepast na Molukse protesten. De politieke visie op beleidsontwikkeling hield zich bezig met deze strijd om beleid. Een voorbeeld van het nieuwe onderhandelde beleid is Onderwijs in Eigen Taal en Cultuur voor Molukkers. De opvatting dat de beleving van de eigen cultuur uiteindelijk resulteert in verbetering van de achterstandspositie, ontstond.⁷²

In de jaren zeventig nam het vestigingsoverschot snel toe. Een groot aantal Surinaamse migranten vestigde zich ten tijde van de onafhankelijkheid van Suriname in Nederland. In 1975 woonden 140.000 Surinamers in Nederland.⁷³ Vanaf het begin van de derde fase werd er meer gefragmenteerd beleid ontwikkeld om de leefomstandigheden van de groeiende groep Surinamers en Antillianen te verbeteren. De methode die eerder gebruikt werd voor de Indische Nederlanders pakte anders uit voor de rijksgenoten. Surinamers en Antillianen gingen in tegenstelling tot de Indonesische repatrianten niet relatief ongemerkt op in de maatschappij, maar belandden veelal in een achterstandspositie.⁷⁴

Actualiteiten zoals de treinkapingen door Molukkers in 1975 en 1977 illustreerden de ernst van het vraagstuk van migranten in Nederland. Grote groepen migranten ondervonden vooral problemen met betrekking tot huisvesting, gezondheidszorg, onderwijs, rechtspositie en discriminatie. Tegen deze achtergrond ontstond de term ‘etnische minderheden’. Met name Molukkers en Surinamers bevonden zich in een achterstandspositie. De staat meende dat de immigranten zouden terugkeren naar hun land van herkomst, maar de feiten lieten dit niet zien. Overheidsbeleid moest de leefomstandigheden en de maatschappelijke problemen verbeteren, maar de stelling dat Nederland geen immigratieland was stond er haaks op. Voor een vraagstuk dat in wezen niet is erkend is namelijk geen solide langetermijnbeleid te ontwikkelen. Tegen het einde van

⁷⁰ Entzinger, *Het minderhedenbeleid*, 87.

⁷¹ Entzinger, *Het minderhedenbeleid*, 89-90.

⁷² Entzinger, *Het minderhedenbeleid*, 91.

⁷³ Entzinger, *Het minderhedenbeleid*, 83.

⁷⁴ Entzinger, *Het minderhedenbeleid*, 92.

de jaren zeventig kwam de overheid in actie en besloot haar standpunt ten opzichte van migratie aan te passen.⁷⁵

2.3 Overheidsbeleid en migranten: 1978 tot 1983

In het eerder aangehaalde artikel van Drs. P.W.A. Scholten en Dr. A. Timmermans over veranderingen in het Nederlands immigrantenbeleid, is ook een fase-indeling van de typen beleid gemaakt. Scholten en Timmermans gebruiken de typering van beleidsinhoud van Koopmans en Statham. Er zijn vier ideaaltypen migrantenbeleid te onderscheiden, te weten: etnisch-segregationisme, civiel pluralisme, civiel republikaansisme en etnisch assimilationisme.⁷⁶ In de komende paragrafen ga ik op elk van deze termen dieper in.

Scholten en Timmermans rekenen de periode 1945 tot 1978 tot de fase van ontkenning en kenmerken deze fase als etnisch-segregationisme. Met het oog op de terugkeer van migranten naar hun moederland, werden de migranten gescheiden van de rest van de maatschappij. Met name het eigene van de culturele identiteit van migranten moest worden gekoesterd.⁷⁷

Tussen 1978 en 2004 volgen de fasen zich snel op vanwege de frequente kentering van beleid. Scholten en Timmermans kenmerken 1978 tot 1983 met de frase 'de blinddoek wordt steeds doorzichtiger.' Er werd in deze fase aan beleidsvoorbereiding gedaan. Voor deze master thesis is met name die periode van belang doordat daarin TV Mozaïek ontstond.⁷⁸

Beleidsvoorbereiding

De Adviescommissie Onderzoek Minderheden (ACOM) werd in 1978 samengesteld met als doel de culturele afkomst van migranten te bestuderen. Het jaar 1979 markeerde een grote ommekeer van de visie van de Nederlandse staat op migratie. Het rapport *Etnische Minderheden van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR)* verscheen. De WRR geeft de overheid in haar rapporten advies over politiek en beleid.⁷⁹ De overheid kan ervoor kiezen deze adviezen op te volgen. De ACOM en het rapport van de WRR zijn voorbeelden van beleidsvoorbereiding.

⁷⁵ Entzinger, *Het minderhedenbeleid*, 95.

⁷⁶ Scholten e.a., *Nederlandse immigrantenbeleid*, 18(1): 3-30, p 6.

⁷⁷ Scholten e.a., *Nederlandse immigrantenbeleid*, 18(1): 3-30, p 6.

⁷⁸ Scholten e.a., *Nederlandse immigrantenbeleid*, 18(1): 3-30, p 7.

⁷⁹ Scholten e.a., *Nederlandse immigrantenbeleid*, 18(1): 3-30, p 7.

In het rapport *Etnische Minderheden* uit 1979, werd verklaard dat Nederland een immigratieland was en dat beleid ter bevordering van de toestand van migranten ontwikkelt moest worden.⁸⁰ De WRR onderscheidde drie kernvraagstukken. Ten eerste wees hij op sociaal-economische achterstandsproblemen van migranten die leiden tot verminderde toegang tot de maatschappij. Ten tweede benoemde de WRR culturele of identiteitsproblemen. Hierin werd het spanningsveld tussen (bereidheid tot) aanpassing aan de maatschappij en het beleven en behouden van de eigen culturele identiteit aangekaart. Tenslotte vermeldde de WRR verwachte meerderheidsproblemen vanwege de bereidheid van de maatschappij om zich te ontwikkelen tot een maatschappij waarin mensen van verschillende etnische achtergronden naast elkaar kunnen leven.⁸¹ Het zwaartepunt van het te ontwikkelen beleid zou volgens de WRR moeten liggen op sociaal-economische participatie.

Prof. dr. M.J.A. Penninx' voorstudie over migrantenbeleid met betrekking tot Molukkers, Surinamers, Antillianen en Mediterrane buitenlandse werknemers vormt een groot onderdeel van het rapport van de WRR. In wezen is het rapport gebaseerd op Penninx' studie. Penninx karakteriseert het bestaande nationale beleid onder andere als ad hoc, inconsistent, passief en inadequaar beleid dat uitgevoerd wordt door verschillende ministeries. Ministeries behartigden verschillende en vaak tegenstrijdige belangen. Bovendien was het beleid vooral gestoeld op economische en politieke verlangens en nauwelijks op gedegen wetenschappelijk onderzoek en feiten.⁸² Penninx sluit zijn studie af met een reeks aanbevelingen aan de overheid met betrekking tot onder andere beleidsontwikkeling en wetenschappelijk onderzoek.

Penninx adviseert de coördinatie van het migrantenvraagstuk onder het Ministerie van Binnenlandse Zaken te laten vallen, met als impliciete boodschap dat migranten onderdeel uitmaken van de gehele samenleving en niet moeten vallen onder een apart departement voor migranten of onder verschillende 'minder zware' departementen. Het beleid werd daarom vanaf 1979 gecoördineerd vanuit het Ministerie van Binnenlandse Zaken.⁸³

Een voorwaarde voor gelijkwaardige deelneming aan de democratische Nederlandse maatschappij is de inspraak en rechtspositie van migranten. Stemrecht was voorbehouden aan Nederlandse staatsburgers en als gevolg daarvan waren verschillende grote groepen migranten uitgesloten van invloed op de politiek. Tijdens de jaren zeventig was er een debat ontstaan tussen de

⁸⁰ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Nederland als immigratiesamenleving* (Den Haag 2001) 18.

⁸¹ WRR, *Etnische Minderheden*, VII.

⁸² WRR, *Etnische Minderheden*, 156.

⁸³ WRR, *Etnische Minderheden*, 172.

verschillende fracties in de kamer over onder andere stemrecht voor de Molukkers. De rechtspositie van Molukkers en gastarbeiders was kwetsbaar vanwege hun vreemdelingenstatus. Omwille van het uitoefenen van invloed op maatschappelijk en politiek gebied adviseerde Penninx herziening van de bestaande situatie wat betreft stemrecht.⁸⁴ Van Penninx' onderzochte groepen waren enkel de Molukkers in enige mate georganiseerd. Dit maakte inspraak van de overige groepen gecompliceerd. Het gebrek aan zelforganisatie van de groepen was volgens Penninx mede veroorzaakt door de gedachte van terugkeer naar het vaderland.⁸⁵

2.4 Overheidsbeleid en migranten: 1983-1989

Na verschillende reacties van de regering en de Ontwerpminderhedennota van 1981 naar aanleiding van het WRR-rapport, verscheen in 1983 de definitieve Minderhedennota van de tweede kamer. Na de fase van beleidsvoorbereiding volgt nu aangekomen de fase van beleidsbepaling en beleidsuitvoering. De Minderhedennota is een tweehonderd pagina's tellend document over onderwijs en volwasseneneducatie, huisvesting, werkgelegenheid, welzijn, gezondheidszorg, rechtspositie, discriminatie, vooroordeelbestrijding, vrouwen, jongeren, participatie, emancipatie, cultuurbeleving, toelatingsbeleid, gezinshereniging, remigratie en onderzoeksbeleid. De onderwerpen zijn verdeeld over de drie kernvraagstukken: vermindering van de sociaal-economische achterstand, verbetering van de rechtspositie en bestrijding van discriminatie en tenslotte emancipatie en deelname aan de maatschappij. In de conclusie van deze thesis zet ik de drie kernvraagstukken af tegen de resultaten van de kwantitatieve inhoudsanalyse van *TV Mozaïek*.

Beleidsbepaling

Migranten moesten afzonderlijk en als groep een gelijkwaardige positie in de samenleving krijgen. Nederland behoorde zich te ontwikkelen tot een multiculturele maatschappij. Het minderhedenbeleid werd gericht op 'woonwagenbewoners en legaal hier verblijvende leden van de etnische minderheidsgroepen, waaronder werden begrepen: Molukkers, ingezetenen van Surinaamse en Antilliaanse herkomst, buitenlandse werknemers en hun gezinsleden afkomstig uit de wervingslanden, zigeuners en vluchtelingen.'⁸⁶ Interessant is dat bijvoorbeeld Chinezen en Pakistanen niet werden genoemd, terwijl woonwagenbewoners en zigeuners wel onderdeel

⁸⁴ WRR, *Etnische Minderheden*, 173.

⁸⁵ WRR, *Etnische Minderheden*, 167.

⁸⁶ *Tweede Kamer der Staten-Generaal, zitting 1982-1983, 16102, nrs. 20-21, Minderhedenbeleid 11.*

uitmaakten van de beoogde minderheden. Met name de Chinezen waren begin jaren tachtig al een aanzienlijke groep, maar hun situatie werd niet als achterstandspositie beschouwd. De Tweede Kamer verdedigde haar keuze voor het inbegrip van woonwageneigenaren. Deze groep had een dusdanige marginale sociaal-economische positie in de samenleving dat zij als etnische minderheid werd gezien.⁸⁷

In plaats van aparte regelingen, diensten en voorzieningen bestemd voor migranten, werden de migranten geacht meer gebruik te maken van de algemene Nederlandse regelingen, diensten en voorzieningen. De normen en waarden van de Nederlandse rechtstaat moesten worden gerespecteerd, terwijl de samenleving plaats inruimde voor de ontplooiing van migranten. Het werd van migranten verwacht zich in te spannen om deel te nemen aan te maatschappij.⁸⁸

Beleidsuitvoering

Het beleid dat resulteerde in het oprichten van *TV Mozaïek* staat in de Minderhedennota onder het kopje ‘herkenningspunten in de Nederlandse samenleving’. Onder deze ‘herkenningspunten’ vallen kunst, radio- en televisiebeleid en intercultureel onderwijs.⁸⁹ Om meer inzicht te geven in de reden van het bestaan van *TV Mozaïek*, citeer ik delen van de nota die direct betrekking hebben op de migrantenomroep.

Over kunst, radio-en televisiebeleid en intercultureel onderwijs wordt het volgende geschreven in de Minderhedennota: ‘Voor etnische minderheden zijn eigen herkenningspunten in ons veelzijdig samengesteld, maar toch onmiskenbaar westers ingekleurd maatschappelijk bestel, van groot belang. Culturele verworvenheden uit de landen van herkomst die tot uitdrukking komen in zang, muziek, dans, toneel en literatuur ervaren velen als waardevolle herkenningspunten. Zij verlenen houvast in een vreemde samenleving. Daarbij komt dat men in diverse kunstuitingen de problematiek van het leven in (of tussen) twee culturen kan uitdrukken.’⁹⁰

De hoofdreden voor het oprichten van lokale migrantenomroepen is dus om in een vreemde samenleving waarin migranten tussen twee culturen leven, punten van herkenning te vinden in de vorm van eigen culturele uitingen. De nadruk op de eigen cultuurbeleving, het leren omgaan met de Nederlandse maatschappij en de (groeps)indeling naar landen van herkomst, passen bij het heersende beleidsimage van ‘integratie met behoud van eigen identiteit’ en groepsemancipatie.

⁸⁷ *Tweede Kamer der Staten-Generaal, zitting 1982-1983, 16102, nrs. 20-21, Minderhedenbeleid 9.*

⁸⁸ *Tweede Kamer der Staten-Generaal, zitting 1982-1983, 16102, nrs. 20-21, Minderhedenbeleid 10-11.*

⁸⁹ *Tweede Kamer der Staten-Generaal, zitting 1982-1983, 16102, nrs. 20-21, Minderhedenbeleid 113-114.*

⁹⁰ *Tweede Kamer der Staten-Generaal, zitting 1982-1983, 16102, nrs. 20-21, Minderhedenbeleid 113.*

Zoals aangegeven in figuur 1 is communicatie is een van de beleidsinstrumenten. Media zijn middelen om multiculturalisme uit te dragen en vorm te geven (in hoofdstuk 3 hierover meer uitleg). De taak voor nationale en lokale radio- en televisieprogramma's (zoals *TV Mozaïek*) voor migranten is volgens de Minderhedennota de bevordering van het 'inburgeringsproces van minderheden in de Nederlandse samenleving, alsmede voor hun eigen cultuurbeleving en -ontwikkeling'.⁹¹ Migranten op de hoogte brengen van activiteiten en beleidsmaatregelen die aan hen zijn gericht en het aandacht geven aan culturele uitingen van migranten zijn bijkomende functies van migrantenmedia.⁹²

Naast de grotere taak die de landelijke media, zoals de NOS, op zich dienden te nemen, moesten lokale migrantenmedia vanwege het laagdrempelige karakter worden opgericht, aanvankelijk als een experiment van drie jaar in gemeenten met grote groepen migranten met een budget van één miljoen gulden per jaar. Uiteindelijk gingen de vier grote steden Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht vanaf 1984 met dit experiment van start. Na drie jaar zou het experiment worden geëvalueerd.⁹³ *TV Mozaïek* is zodoende ontstaan ten gevolge van de Minderhedennota en is precies te plaatsten in het heersende beleidsimage.

Een bekend concreet gevolg van het beleidsuitgangspunt 'integratie met behoud van eigen identiteit' is Onderwijs in Eigen Taal en Cultuur (OETC), een veelbesproken en gerapporteerd onderwerp in de programma's van *TV Mozaïek*. Naar aanleiding van het WRR-rapport ging de OETC-maatregel in 1984 officieel van start op basisscholen met migrantenkinderen. Met name de Turkse en Marokkaanse kinderen maakten tijdens schooltijd gebruik van dit onderwijs.⁹⁴ Het OETC is vaak onderwerp van debat geweest in de institutionele arena's en werd tegen de tijd dat het beleidsparadigma veranderde vaak als voorbeeld van mislukt beleid beschouwd. Naast de oprichting van lokale migrantenmedia en de grootschalige invoering van OETC bestonden natuurlijk meer beleidsinstrumenten die de overheid gebruikte.

Terwijl permanente vestiging van migranten het uitgangspunt was, werd tegelijk een restrictiever immigratiebeleid toegepast. Aangenomen werd dat de massale immigratie van de voorgaande decennia eenmalig was. Ondanks het toelatingsbeleid en de slechte economische situatie nam het aantal migranten sterk toe in de jaren tachtig. Tussen 1979 en 1989 was het aantal

⁹¹ Tweede Kamer der Staten-Generaal, zitting 1982-1983, 16102, nrs. 20-21, Minderhedenbeleid 113.

⁹² Tweede Kamer der Staten-Generaal, zitting 1982-1983, 16102, nrs. 20-21, Minderhedenbeleid 114.

⁹³ Tweede Kamer der Staten-Generaal, zitting 1982-1983, 16102, nrs. 20-21, Minderhedenbeleid 114.

⁹⁴ Willem Fase, Peter Oirbans en Carla van Paridon, 'Meertaligheid in een taalpolitiek vacuüm', *Migrantenstudies* (1987, nr.4) 31-32.

migranten voor wie het minderhedenbeleid bestemd was, toegenomen van 473.000 tot 756.000.⁹⁵ Remigratie naar het vaderland werd aantrekkelijk gemaakt door middel van een remigratieregeling. Relatief weinig migranten hebben gebruik gemaakt van deze financiële regeling. Met name sociale en financiële factoren hielden de migranten in Nederland, terwijl velen de wens bleven koesteren terug te keren naar hun vaderland.⁹⁶

Beleidsimage

Scholten en Timmermans stellen dat het beleid in 1983 kenterde van etnisch segregationisme naar civiel pluralisme.⁹⁷ Voorheen werden de migrantengroepen niet gezien als onderdeel van de samenleving, maar vanaf deze koerswijziging zouden alle migrantengroepen een gelijkwaardige plaats in de samenleving moeten innemen. Dit hield in dat de verschillende culturele groepen naast elkaar bestonden met evenredige participatie en dezelfde kansen voor ontplooiing.⁹⁸ Dit nieuwe beleidsparadigma wordt multiculturalisme genoemd. Het devies was ‘integratie met behoud van eigen identiteit’. Vanuit een sterk zelfbewustzijn en eigen (groeps)identiteit zouden migranten beter in staat zijn te participeren in de Nederlandse samenleving. Deze groepsemancipatie met behoud van eigen identiteit paste bovendien goed in het Nederlandse concept van verzuiling, ondanks de ontzuiling sinds de jaren zestig van de vorige eeuw.⁹⁹

In de loop van de jaren tachtig ontstond twijfel over het gevoerde beleid. De sociaal-economische positie van migranten verslechterde ondanks het beleid, mede door de slechte conjunctuur in Nederland. De afstand tussen migranten en autochtonen nam toe. Enkel de rechtspositie van migranten verbeterde, vooral door het kiesrecht dat vreemdelingen op lokaal niveau kregen. Ook was inmiddels een discriminatieverbod in de grondwet vastgelegd.¹⁰⁰

Sinds de jaren tachtig is een explosieve toename van het aantal wetenschappelijke publicaties over het migrantenvraagstuk waar te nemen. Het tijdschrift *Migrantenstudies* bijvoorbeeld werd in 1985 opgericht en was gericht op een breed publiek dat zich bezighield met migranten. Onderzoeksresultaten, debatten en boekbesprekingen kwamen in het tijdschrift aan bod. De redactie bestond in de jaren tachtig enkel uit autochtone Nederlanders. Een kenmerk dat zich op

⁹⁵ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Allochtonenbeleid* (Den Haag 1989) 9.

⁹⁶ Entzinger, *Het minderhedenbeleid*, 106.

⁹⁷ Scholten e.a., *Nederlandse immigrantenbeleid*, 18(1): 3-30, p 8.

⁹⁸ Entzinger, *Het minderhedenbeleid*, 132.

⁹⁹ Scholten e.a., *Nederlandse immigrantenbeleid*, 18(1): 3-30, p 8.

¹⁰⁰ Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Migratiepolitiek voor een open samenleving* (Den Haag 2011) 86.

allerlei andere fronten van het migrantenvraagstuk herhaalde. Autochtone Nederlanders spraken vaak over migranten en handelden voor migranten. Het feit dat *TV Mozaïek* gemaakt werd door en voor migranten was in de jaren tachtig een behoorlijk uniek verschijnsel.

2.5 Overheidsbeleid en migranten: 1989-1994

Naar aanleiding van de verslechterende stand van zaken van migranten in de Nederlandse maatschappij, verscheen in 1989 het tweede rapport van de WRR over dit vraagstuk: het rapport Allochtonenbeleid. Wederom leidde het rapport van de WRR tot een koersverandering, al was die verandering een langduriger proces van beleidsvoorbereiding dan in 1979.

Beleidsevaluatie en beleidsvoorbereiding

De naamsverandering van minderhedenbeleid naar allochtonenbeleid is opvallend. Een allochtoon is een 'niet-Nederlander' en een minderheid is een allochtone groep die een marginale positie in de samenleving heeft, aldus de WRR.¹⁰¹ Met als nieuw uitgangspunt dat aanzienlijke immigratie naar Nederland zou aanhouden, kon worden begonnen met passende beleidsvorming, aldus de WRR.

De WRR uitte stevige kritiek op het migrantenbeleid. In de bij het rapport bijgevoegde brief schrijft de WRR aan minister-president Lubbers: 'De WRR adviseert het huidige minderhedenbeleid te vervangen door een allochtonenbeleid dat beoogt de betrokken bevolkingsgroepen zelfstandig te maken en minder afhankelijk van overheidsvoorzieningen. Naast een intensivering van algemeen beleid stelt de raad hiertoe een specifiek integratiebeleid voor, met de nadruk op arbeid, onderwijs en volwasseneneducatie.'¹⁰² De hoge werkeloosheid, tegenvallende resultaten betreffende onderwijs en (dientengevolge) de geringe contacten met de Nederlandse samenleving zijn reden voor grote bezorgdheid van de WRR. Veel migranten waren wat betreft huisvesting, uitkering en welzijnsvoorzieningen afhankelijk geworden van de overheid, waardoor de zelfredzaamheid gering was. De WRR spreekt van het ontstaan van een 'etnisch subproletariaat, in de vorm van criminaliteit en dure overheidsvoorzieningen.'¹⁰³ Beleid zou migranten moeten aanzetten tot toenemende zelfstandigheid en actie.

De WRR onderscheidde in haar rapport drie soorten migrantenbeleid, te weten toelatingsbeleid, integratiebeleid en cultuurbeleid. Met betrekking tot het toelatingsbeleid van

¹⁰¹ WRR, *Allochtonenbeleid*, 15.

¹⁰² WRR, *Allochtonenbeleid*, 4.

¹⁰³ WRR, *Allochtonenbeleid*, 10.

vluchtelingen en asielzoekers en gezinshereniging adviseerde de raad handhaving van het bestaande beleid. Het integratiebeleid moest zich gaan toespitsen op de gebieden arbeid, onderwijs en volwasseneneducatie. Speciale aandacht voor het onderwijs van de Nederlandse taal en arbeidsparticipatie moest de minorisering van migranten opheffen. Het OETC bijvoorbeeld zou enkel buiten schooluren op vrijwillige basis moeten worden toegestaan. Wat betreft het cultuurbeleid stelde de WRR het cultuurbeleid los te koppelen van het overige beleid. Bovendien werd cultuurbeleid een kleinere rol toebedeeld dan tien jaar eerder. Toch bleef de WRR van mening dat de overheid ‘culturele en levensbeschouwelijke verscheidenheid’ behoorde te respecteren.¹⁰⁴

Terugkoppeling en beleidsimage

In 1990 reageerde de regering op het WRR rapport. Slechts een klein deel van het advies werd overgenomen. De term ‘minderhedenbeleid’ bleef bijvoorbeeld gehandhaafd en het cultuurbeleid werd niet losgekoppeld van het overige beleid, zoals was aangeraden door de WRR. Niettemin werden veel conclusies erkend.¹⁰⁵ Naar aanleiding van het WRR rapport maakten binnen de Stichting voor de Arbeid werknemers- en werkgeversorganisaties afspraken over het creëren van banen voor migranten (het zogenaamde STAR-akkoord). Na onderzoek in 1992 en 1993 bleek dat de overeenkomst niet of nauwelijks werd nageleefd.¹⁰⁶ In het begin van de jaren negentig was het multiculturalisme al afgedaan als niet effectief.

Frits Bolkestein, fractieleider van de VVD, keurde in 1991 met harde uitspraken in de institutionele arena het heersende beleidsimage over het migrantenvraagstuk sterk af. Het was de eerste keer dat een lid van de Tweede Kamer grote vraagtekens zette bij de grenzen van de multiculturele maatschappij en het bijbehorende beleid. Bolkestein poogde als beleidsentrepreneur de multiculturele samenleving op de politieke agenda te plaatsen door het doen van de uitspraken op het publieke en politieke forum.

De normen en waarden van de islam staan haaks op West-Europese waarden, concludeerde Bolkestein. Met name verschillen in overtuiging ten opzichte van verdraagzaamheid, discriminatie, vrouwen, homoseksuelen, scheiding van kerk en staat en vrijheid van meningsuiting vond hij zorgwekkend. Opvallend is dat Bolkestein analyses van de WRR overnam en citeerde. ‘Integratie met behoud van eigen identiteit’ diende volgens Bolkestein te worden vervangen door

¹⁰⁴ WRR, *Allochtonenbeleid*, 12-13.

¹⁰⁵ WRR, *Allochtonenbeleid* 170.

¹⁰⁶ Lucasse, e.a., *Newcomers*, 153.

integratiebeleid dat werd gekenmerkt door ‘durf en creativiteit’.¹⁰⁷ Naar aanleiding van Bolkestein’s oproep kwam er een Maatschappelijk Debat Integratie Minderheden in 1992. Met weinig concrete beleidsveranderingen als resultaat, werden aspecten van het minderhedenbeleid ter discussie gesteld.¹⁰⁸ *TV Mozaïek* werd in het jaar 1993 opgeheven.

2.6 Overheidsbeleid en migranten: 1994- 2000

Uiteindelijk leverde het WRR rapport en het debat tussen 1989 tot 1994 een nieuw beleidsparadigma op dat in 1994 in grote lijnen werd uitgewerkt in de Nota Integratiebeleid Etnische Minderheden. Na de beleidsevaluatie, terugkoppeling en beleidsvoorbereiding ben ik wederom in de fase van beleidsbepaling aangekomen.

Beleidsbepaling

In plaats van groepsemancipatie zouden migranten zich individueel behoren te ontwikkelen. Zoals was aangeraden in het WRR rapport uit 1989, kreeg het culturele aspect een kleinere rol toebedeeld. De nadruk kwam te liggen op individuele economische participatie. Het nieuwe beleidsimage van de overheid betreffende het migrantenvraagstuk stond haaks op de opzet van *TV Mozaïek* dat in 1993 was opgeheven. Met de nota werd de term ‘burgerschap’ geïntroduceerd. Burgerschap heeft betrekking op het beginsel van gelijkheid van individuen en het aanvaarden van de rechten en plichten die behoren bij het inwoner zijn van Nederland. Burgers van Nederland behoorden volgens de nota alle kansen wat betreft onderwijs, scholing en werk te benutten. Eigen verantwoordelijkheid stond voorop.¹⁰⁹ Met de nieuwe focus op sociale integratie van migranten in de samenleving, werd afstand gedaan van de termen ‘minderheden’ en ‘minderhedenbeleid’. De lokale overheid (met name de grote steden) kreeg tevens een grotere taak toegewezen bij de uitvoering van beleid.¹¹⁰

Beleidsontwikkeling en beleidsimage

De immigratie bleef hoog in de jaren negentig. Het beleid gericht op de stimulering van burgerschap werd na de nota Integratiebeleid Etnische Minderheden verder ontwikkeld. De Wet

¹⁰⁷ Frits Bolkestein, ‘De integratie van minderheden’, *De Volkskrant*, 12 september 1991.

¹⁰⁸ Scholten e.a., *Nederlandse immigrantenbeleid*, 18(1): 3-30, p 8.

¹⁰⁹ *Tweede Kamer der Staten-Generaal, vergaderjaar 1993-1994 1982-1983, 23684, nr. 2, Integratiebeleid etnische minderheden 5-6.*

¹¹⁰ *Tweede Kamer der Staten-Generaal, vergaderjaar 1993-1994 1982-1983, 23684, nr. 2, Integratiebeleid etnische minderheden 6-7.*

Inburgering Nieuwkomers in 1998 was een van de resultaten hiervan. Scholten en Timmermans beschouwen de ontwikkelingen vanaf 1994 als een nieuwe fase van beleidsimage die ze civiel-republikanisme noemen. Via economische activering van de individuele migrant, werd er een culturele aanpassing aan de Nederlandse maatschappij verwacht.¹¹¹

Zoals wordt beschreven in hoofdstuk 1, wordt na de omslag in beleidsimage het beleid vanaf het jaar 2000 gekenmerkt door de roep om aanpassing aan Nederlandse normen en waarden. Scholten en Timmermans karakteriseren daarom de fase vanaf het jaar 2000 als etnisch assimilationisme.

2.7 Conclusie

TV Mozaïek is ontstaan als gevolg van de Minderhedennota uit 1983 en is exact te positioneren in het heersende beleidsimage. De migrantenomroep is op het gebied van communicatie een stimulerend en voorlichtend beleidsinstrument. Daarom is de omroep keurig te plaatsen in het schema van Van der Doelen (zie figuur 1). De overheid zette in 1983 lokale migrantenomroepen in ter bevordering van inburgering, als middel tot uiting van de eigen culturele identiteit en als middel tot voorlichting over beleid en ontwikkelingen die betrekking hebben op migranten. Als beleidsinstrument maakte het onderdeel uit van een groot aantal beleidsinstrumenten die, met het oog op de ontwikkeling van de multiculturele maatschappij, in 1983 werden ingezet.

De doelstellingen van de migrantenomroep passen bij het beleidsimage van de jaren tachtig, die Scholten en Timmermans karakteriseren als civiel pluralisme. Eind jaren tachtig werd met het tweede WRR rapport het eerste tegengeluid op het gevoerde beleid gehoord. Tussen dat rapport en 1994 kwam er een geleidelijke koerswijziging van het beleidsimage. Dit nieuwe image stond haaks op de doeleinden van *TV Mozaïek*. De nadruk op de uiting van de eigen culturele identiteit van migrantengroepen was namelijk verschoven naar individuele economische participatie van migranten. Mijns inziens is het zodoende geen toeval dat *TV Mozaïek* (met gelijk gebleven format als in de jaren tachtig), nog voor 1994 was opgedoekt. De migrantenomroep paste simpelweg niet meer in het beleidsimage. In hoofdstuk 4 zal ik nog beknopt ingaan op het einde van *TV Mozaïek*.

Zoals beschreven in de inleiding van dit hoofdstuk, worden in het analytische fasemodel voor de ontwikkeling van beleid de volgende stadia onderscheiden: agendavorming, beleidsvoorbereiding, beleidsbepaling, beleidsuitvoering, beleidsevaluatie en ten slotte terugkoppeling en heroverweging. Van 1978 tot 1994 zijn alle fasen van beleidsontwikkeling die de

¹¹¹ Scholten e.a., *Nederlandse immigrantenbeleid*, 18(1): 3-30, p. 9.

analytische visie heeft opgesteld, doorlopen. In de realiteit is de volgorde van de fasen niet simpel, maar wisselen de fasen elkaar soms af. In figuur 2 is dit waar te nemen.

De tweede deelvraag van deze these over de karakterisering van overheidsbeleid tussen 1978 en 1994 kunnen we beantwoorden met behulp van de indeling van Scholten en Timmermans. Het beleidsimage ontwikkelde van etnische segregationisme (tot 1978) naar civiel pluralisme in 1983 tot civiel-republikanisme in 1994. In het schema (figuur 2) op de volgende pagina geef ik een overzicht van de beleidsontwikkeling, bijbehorende periode, gebeurtenissen en de karakterisering van regeringsbeleid. Het schema betreft de periode 1973 tot 1994, om het ontstaan en verloop van *TV Mozaïek* in de politiek-maatschappelijke ontwikkelingen van de tijd te plaatsen.

Figuur 2: Plaatsing van ontstaan en verloop TV Mozaïek in het overheidsbeleid. Beleid in fasen naar het analytische bestuurskundige model ¹¹² en met de karakterisering van Scholten en Timmermans. ¹¹³

Fase	Periode	Gebeurtenissen of ontwikkelingen	Karakterisering algemeen regeringsbeleid
1. Agendavorming	1973-1978	Achterstandssituatie migranten in de maatschappij, Molukse treinkapingen en grote groei aantal migranten	Etnisch segregationisme
2. Beleidsvoorbereiding	1978-1983	Samenstelling ACOM, WRR rapport Etnische Minderheden, reacties regering en ontwerpnota's	Tussenfase naar civiel pluralisme: agendavorming, beleidsvoorbereiding
3. Beleidsbepaling	1983	Minderhedennota met o.a. migrantenmedia als beleidsinstrument	Civiel pluralisme
4. Beleidsuitvoering	1984	Start migrantentelevisie TV Mozaïek*	Civiel pluralisme
5. Beleidsevaluatie	1986-1987	Evaluatie experiment TV Mozaïek door nationale overheid*	Civiel pluralisme
5. Beleidsevaluatie	1989	Rapport Allochtonenbeleid van de WRR	Civiel pluralisme maar voor het eerst in twijfel getrokken
6. Terugkoppeling en heroverweging	1990	Overheid erkent problematiek migranten aangegeven in WRR rapport	Civiel pluralisme in twijfel getrokken
1. Agendavorming	1991	Bolkestein's speech ontketent een discussie	Civiel pluralisme in twijfel getrokken
5. Beleidsevaluatie	1992	Maatschappelijk Debat Integratie Minderheden	Civiel pluralisme ernstig in twijfel getrokken
6. Terugkoppeling en heroverweging TV Mozaïek	1992-1993	Lokale overheid stelt eisen aan TV Mozaïek, besluit ter afschaffing TV Mozaïek*	Tussenfase naar civiel-republikanisme
6. Terugkoppeling en heroverweging 2. Beleidsvoorbereiding	1992-1994	Ontwikkeling van en onderzoek over te voeren beleid	Tussenfase naar civiel-republikanisme
3. Beleidsbepaling	1994	Nota Integratiebeleid Etnische Minderheden	Civiel-republikanisme

Bron: Eigen berekeningen

* Het ontstaan, de beleidsevaluatie en het einde van *TV Mozaïek* worden besproken in hoofdstuk 4.

¹¹² Bovens e.a., *Openbaar bestuur*, 87.

¹¹³ Scholten e.a., *Nederlandse immigrantenbeleid*, 18(1): 3-30, p 8.

Hoofdstuk 3: Rotterdam en media

3.1 Inleiding

Voordat ik de inhoudsanalyse van *TV Mozaïek* behandel, geef ik informatie over Rotterdam en migranten en de functie en de werking van media. Deelvraag 3 luidt daarom:

Hoe ziet de Rotterdamse samenleving eruit ten tijde van *TV Mozaïek*, wat betekent de aard van media voor analyse van *TV Mozaïek* en wat is de rol van media in een cultureel diverse maatschappij?

Met als doel om *TV Mozaïek* beter te begrijpen als audiovisueel medium, gebruik ik theorieën uit de communicatiewetenschappen en mediastudies. Maar eerst volgt een korte schets van migranten in Rotterdam.

3.2 Rotterdam en migranten

TV Mozaïek is een Rotterdamse migrantenomroep, dus een schets van migranten in Rotterdam is onmisbaar in deze master thesis. In dit onderzoek poog ik de programma's van de migrantenomroep af te zetten tegen nationaal overheidsbeleid. Daardoor laat ik gemeentelijk beleid in de analyse aan het eind van dit onderzoek buiten beschouwing. Evenwel zal ik gemeentelijk beleid in deze paragraaf kort aanstippen.

Vestiging van migranten in Rotterdam

Als een van de vier grote steden van Nederland is Rotterdam tegenwoordig een stad waar veel migranten wonen. Vanaf de komst van groepen arbeidsmigranten eind jaren vijftig vestigden relatief veel migranten zich in de stad vanwege de aanwezigheid van arbeidsplaatsen. De Rotterdamse haven groeide explosief, waardoor de gastarbeiders dienstverbanden vonden in bijvoorbeeld de metaalindustrie en scheepsbouw. In hoofdstuk 2 zijn de verschillende grote migratiestromen naar Nederland besproken. Indische repatrianten en Molukkers vestigden zich nauwelijks in Rotterdam, dus waren gastarbeiders vanuit het Middellandse Zeegebied de eerste omvangrijke groep migranten. Allereerst kwamen Italianen naar Rotterdam, daarna volgden Spanjaarden, Grieken, Portugezen,

Joegoslaven en Turken en Marokkanen.¹¹⁴ Net als in de rest van Nederland, werden uiteindelijk de groepen Turkse en Marokkaanse arbeidsmigranten in Rotterdam het grootst. Zoals beschreven in hoofdstuk 2 vertrokken veel Surinamers en Antillianen naar Nederland. Een aanzienlijk deel van hen vestigde zich in Rotterdam. Vanaf de jaren zeventig streken ook grotere groepen Kaapverdianen neer in de havenstad. Tot die tijd waren kleine groepjes al tientallen jaren aanwezig geweest in Rotterdam, maar vanaf de jaren zeventig nam het aantal Kaapverdianen snel toe. In de rest van Nederland wonen nauwelijks Kaapverdianen, maar in Rotterdam behoren ze tot een van de grotere groepen migranten.¹¹⁵

In de analyse van *TV Mozaïek* behoren de Kaapverdise programma's tot de onderzoekseenheden. Ook de Marokkaanse en Surinaamse en Antilliaanse programma's worden onderzocht. Deze selectie is onder andere gemaakt vanwege de Rotterdamse demografie.

Vanaf de komst van arbeidsmigranten onderstonden er welzijnsinstellingen voor hulpverlening aan migranten. Vooral Turkse en Marokkaanse migranten maakten daarvan gebruik. Ook richtten migrantengroepen zelf organisaties op om samen te komen of belangen te behartigen. De mate van zelforganisatie verschilde behoorlijk per groep.¹¹⁶

Begin jaren zeventig bestond ongeveer vijf procent van de Rotterdamse bevolking uit migranten. In het midden van de jaren tachtig was het aandeel migranten gestegen naar dertien procent.¹¹⁷ En in 1993 maakten migranten 24 procent uit van de Rotterdam bevolking.¹¹⁸ Vanwege de groeiende migratie en grote werkloosheid in de jaren tachtig kon de rechts-extremistische Centrumpartij vanaf begin jaren tachtig stemmen trekken in Rotterdam. Als tegenreactie richtte wethouder Schmitz de Rotterdamse Anti-Discriminatie Actie Raad (RADAR) op. Hier konden migranten melding maken van discriminatie. Bovendien organiseerde de raad anti-discriminatieprojecten.¹¹⁹ Werkzaamheden van RADAR werden regelmatig gerapporteerd in *TV Mozaïek*.

Tijdens de jaren tachtig steeg de werkloosheid in Rotterdam. In 1988 lag de werkloosheid aanzienlijk hoger dan het landelijk gemiddelde. Het landelijk gemiddelde was dertien procent, tegen

114 Historisch Genootschap 'De Maze', *Vier eeuwen migratie. Bestemming Rotterdam* (Rotterdam 1998) 240-241.

115 De Maze, *Vier eeuwen migratie*, 271-271.

116 De Maze, *Vier eeuwen migratie*, 262.

117 Els van der Bent, *Proeftuin Rotterdam. Bestuurlijke maakbaarheid tussen 1975 en 2005* (Rotterdam 2010) 59.

118 Van der Bent, *Proeftuin Rotterdam*, 28.

119 Van der Bent, *Proeftuin Rotterdam* 23.

22 procent in Rotterdam. Het werkloosheidspercentage onder de migranten bedroeg veertig procent, terwijl van de autochtonen zeventien procent werkloos was.¹²⁰

Als remedie tegen de grote werkloosheid onder migranten zette de gemeente verschillende beleidsmiddelen in. Een van de middelen was positieve actie. Positieve actie in de gemeente was onder andere bedoeld om het personeelsbestand van de Gemeente Rotterdam een afspiegeling te laten vormen van de Rotterdamse demografie.¹²¹ Een aantal problemen bemoeilijkte de uitvoering van dit beleid, waaronder het niveau van taalbeheersing en onderwijs van de migranten.¹²²

Gemeentelijk versus overheidsbeleid

In het rapport *Etnische Minderheden* van de WRR uit 1979, sprak Penninx zorgen uit over de discrepantie tussen de lokale en nationale overheid. Gemeenten constateerden dat er problemen bestonden in de praktijk en probeerden de nationale overheid tot actie over te halen. Regelmatig kreeg de lokale overheid taken, zoals huisvesting van migranten, toebedeeld die te groot van omvang waren om uit te voeren. Vooral de grote steden liepen hier tegenaan.¹²³

In het rapport *Allochtonenbeleid* uit 1989 stelde de WRR: ‘Gemeenten met een grote allochtone bevolking dienen meer armslag te krijgen bij het vinden van oplossingen voor de problemen waarvoor zij zich zien gesteld. Het achterstandsgebiedenbeleid kan op rijksniveau worden vervangen door een intensiever sectoraal beleid; op gemeentelijk niveau dienen voldoende gelden beschikbaar te blijven voor de noodzakelijke coördinatie bij de uitvoering van concrete initiatieven.’¹²⁴ De WRR legde zo wederom de problemen van de grote steden bloot.

De coördinatie van lokaal beleid werd gekenmerkt door een pragmatische aanpak voor omgang met problemen. Migrantorganisaties en welzijnsinstellingen werden gebruikt bij de uitvoering van beleid. Tijdens de jaren tachtig vond steeds meer decentralisatie plaats. Beleid werd in toenemende mate overgelaten aan de lokale overheid.¹²⁵

3.3 De aard van media en bewegend beeld

¹²⁰ Van der Bent, *Proeftuin Rotterdam*, 30.

¹²¹ Wiebe de Jong, Maykel Verkuyten, ‘Hoe, wat en waarom positieve actie: de gemeente Rotterdam als ‘case study’’, *Migrantenstudies*, 1990, nr. 3, p 4.

¹²² Wiebe de Jong e.a., ‘Rotterdam als “casestudy”’, 6.

¹²³ WRR, *Etnische Minderheden*, 166.

¹²⁴ WRR, *Allochtonenbeleid*, 13.

¹²⁵ H.M.G. Vogels, C. Stolk, COS, *Allochtonen in Rotterdam. De maatschappelijke positie op het gebied van arbeid* (Rotterdam 1997) 77.

In deze paragraaf wordt kennis gemaakt met de specifieke eigenschappen van media-inhoud en bewegend beeld. De karakteristieken van de media en bewegend beeld hebben gevolgen voor de inhoudsanalyse van *TV Mozaïek*.

De aard van mediateksten

Stuart Hall vervaardigde het bekende ‘encoding/decoding’ model. Dit model is van grote waarde voor deze thesis vanwege de consequenties voor de inhoudsanalyse van *TV Mozaïek*. Hall beschouwt de werkelijkheid als geconstrueerde realiteit. De culturele, sociale of psychologische achtergrond of context van een persoon of groep bepaalt de manier waarop die persoon of groep de werkelijkheid beschouwt. Daarom bestaat er volgens Hall geen objectief waarneembare realiteit, maar is deze onderhevig aan interpretaties, wijzigingen en zelfs conflict. De status van een groep beïnvloedt de algemeen aanvaardbare realiteit en de dominante cultuur. Voor migranten is dit van belang, omdat ze (gedeeltelijk) in een achterstandspositie verkeren. Groepen met een hogere status en meer macht hebben namelijk meer invloed op de definitie van wat als realiteit wordt beschouwd dan groepen met een lagere status.¹²⁶

De inhoud en de toon van het debat over het migrantenvraagstuk wordt bijvoorbeeld grotendeels bepaald door autochtonen vanwege hun hogere status in de Nederlandse maatschappij. Hall’s term ‘discursive struggle’ is hierbij van toepassing. ‘Discursive struggle’ betekent de strijd tussen de verschillende interpretaties van maatschappelijke of sociale verhoudingen gegeven door de media. Als gevolg van deze strijd wordt een van de door de media gerepresenteerde verhoudingen als werkelijkheid bestempeld. Hall paste deze theorie toe op de multi-etnische samenleving in Engeland.¹²⁷

De media hebben een bepalende rol bij de vervaardiging van de realiteit. In het ‘encoding/decoding’ model scheppen mediabedrijven mediateksten op basis van hoe zij de realiteit willen weergeven. De term ‘mediateksten’ geeft aan dat de inhoud voor verschillende interpretaties vatbaar is en moet worden gelezen om te worden begrepen. Ook bij de inhoud van bijvoorbeeld een televisieprogramma is sprake van mediateksten. Media-instituties kiezen voor het geven van bepaalde boodschappen door informatie te selecteren en weg te laten. Bovendien worden in de mediateksten vaak voorkeursbetekenissen geplaatst, om het publiek te helpen de inhoud op een

¹²⁶ Liesbet van Zoonen, *Media en burgerschap. Een inleiding* (Amsterdam 2002) 12.

¹²⁷ Andra Leurlijk, *Televisiejournalistiek over de multiculturele samenleving* (Amsterdam 1999) 23.

bepaalde manier te interpreteren.¹²⁸ Deze betekenissen die media aan mediateksten geven, worden ook wel de intentionele betekenissen genoemd. Het publiek ontcijfert de mediateksten naar een betekenis die past bij hun referentiekader, ervaringen, positie, sociale context, etcetera. De betekenis die het publiek eraan geeft wordt de ‘gepercipieerde betekenis’ genoemd.¹²⁹ Dit proces is het zogenaamde encoderen en decoderen van de mediateksten.¹³⁰

Hall gaat ervan uit dat de doelstellingen van de mediateksten door de ontvanger niet als zodanig geïnterpreteerd worden. Maar er bestaat wel degelijk een raakvlak tussen de betekenissen die mediabedrijven en ontvangers aan de mediateksten geven. Een deel van de mediateksten wordt namelijk gelijk geïnterpreteerd. De verschillende betekenissen die aan mediateksten gegeven kunnen worden, worden met de term ‘polysemie’ gekarakteriseerd.¹³¹ Het ‘encoding/decoding’ model bemoeilijkt een representatieve inhoudsanalyse, aangezien mediateksten polysemisch zijn.

De makers van *TV Mozaïek* hebben een eigen visie overgebracht in de programma’s. Daarnaast werden deze programma’s geïnterpreteerd door publiek op basis van hun eigen referentiekader. Als onderzoeker neem je ook de rol in van het publiek. Het persoonlijke referentiekader en de sociale en culturele achtergrond van de onderzoeker, beïnvloeden daarom de onderzoeksresultaten. In wezen zijn de mediateksten van *TV Mozaïek* twee keer door mij gedecodeerd. Een keer tijdens het beschrijven en een keer tijdens de inhoudsanalyse. Voor de inhoudsanalyse van een groot aantal mediateksten is een eenduidige manier van interpretatie daarom belangrijk. In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de methode van onderzoek naar *TV Mozaïek*.

Reflectiegedachte en authenticiteitsbenadering van bewegend beeld

In eerste instantie lijkt bewegend beeld een realistische afspiegeling van de werkelijkheid te geven. Als toeschouwer van bijvoorbeeld oude films waant men zich in het verleden. Mijn eerste indruk tijdens het bekijken van televisieprogramma’s van *TV Mozaïek* was daarom dat ik een beeld van migranten in de jaren tachtig en begin jaren negentig te zien kreeg. Helaas zijn er vele kanttekeningen te plaatsen bij deze opvatting. Televisieprogramma's vormen geen realistische weergave van de werkelijkheid.

¹²⁸ Van Zoonen, *Media en burgerschap*, 14-15.

¹²⁹ Chris Vos, *Bewegend verleden. Inleiding in de analyse van films en televisieprogramma's* (Amsterdam 2004) 16.

¹³⁰ Van Zoonen, *Media en burgerschap*, 14-15.

¹³¹ Van Zoonen, *Media en burgerschap*, 15.

Onderzoekers zoals Siegfried Kracauer, Anton Kaes en Marc Ferro hebben willen aantonen dat films wel degelijk een beeld van de maatschappij laten zien.¹³² Maar deze reflectiegedachten stuiten op een aantal problemen, met name vanwege de invloed van de maker op het medium. Onderzoekers Fiske, Hartley en Sorlin concludeerden dat televisie de heersende normen en waarden van een samenleving representeren. Televisie beeldt met name de wijze waarop een samenleving zichzelf wenst weer te geven uit.¹³³

Er zijn drie soorten aspecten van de maatschappij die worden gerepresenteerd in bewegend beeld. Ten eerste worden de meest opvallende maatschappelijke problemen weergegeven in bewegend beeld. Ook dominante maatschappelijke normen en waarden zijn onderdeel van bewegend beeld. Tenslotte komen wensen of dromen vaak in bewegend beeld aan bod. Deze laatste categorie is universele en tijdloze van aard, omdat dit vaak te maken heeft met algemene menselijke wensen of dromen zoals het vinden van liefde. Om een televisieprogramma te plaatsen in de maatschappelijke context van een samenleving, moet onderzoek gedaan worden naar de bovenstaande drie aspecten in combinatie met de makers van het medium.¹³⁴ Het is dus mogelijk maatschappelijke betekenis te geven aan *TV Mozaïek*, als er gekeken wordt naar de drie bovenstaande aspecten. Hoofdstuk 2 gaat grotendeels over de maatschappelijke context waarin *TV Mozaïek* is ontstaan.

Een aantal factoren bemoeilijkt de authenticiteitsbenadering van bewegend beeld. Dit houdt in dat de aard van bewegend beeld een aantal problemen met betrekking tot realistische weergave van de werkelijkheid tot gevolg heeft. Zo is bewegend beeld gemakkelijk te manipuleren zodat de beelden realiteit lijken, maar niet zijn. Plaats en tijdbepaling zijn bijvoorbeeld problematisch, omdat deze gemanipuleerd kunnen worden of geheel onduidelijk kunnen zijn. Verder is fictie en non-fictie vaak moeilijk te scheiden in bewegend beeld. De mise-en-scène zou bijvoorbeeld geënceneerd kunnen zijn, terwijl het lijkt alsof de werkelijkheid in het bewegend beeld wordt weergegeven. De derde factor die de authenticiteitsbenadering beïnvloedt, ligt besloten in de techniek van het medium. Een camera registreert enkel de buitenkant en een klein deel van het geheel. Hij registreert niet de context waarin het beeld is opgenomen, zoals bijvoorbeeld grote maatschappelijke ontwikkelingen. Tenslotte is de volgorde van de afgespeelde beelden van belang voor de authenticiteitsbenadering. Montage van de beelden is hiervan de oorzaak. Via montage kunnen tijdsduur, ruimte en geluid

¹³² Vos, *Bewegend verleden*, 117-119.

¹³³ Vos, *Bewegend verleden*, 120.

¹³⁴ Vos, *Bewegend verleden*, 121.

gemanipuleerd worden. Kortom, bewegend beeld is een medium dat de werkelijkheid altijd verwrongen weergeeft.¹³⁵

Het is goed om de beperkingen van de media en bewegend beeld in het achterhoofd te houden bij de inhoudsanalyse van *TV Mozaïek* en de plaatsing van de omroep in de politiek-maatschappelijke context.

3.4 Media en de cultureel diverse maatschappij

In deze paragraaf bekijk ik de waarde die media kunnen hebben in een maatschappij waarin verschillende culturen naast elkaar leven.

Functies van de massamedia

De klassieke vier functies van massamedia zijn toezicht op de omgeving, correlatie tussen delen van de maatschappij, sociaal erfgoed en amusement. Toezicht op omgeving betekent het op de hoogte stellen van actualiteiten door de media. Correlatie tussen delen van de maatschappij is de analyse van media waarin zij onder andere gebeurtenissen, ontwikkelingen en actualiteiten interpreteren. Sociaal erfgoed zijn de normen en waarden en cultuur die de media overbrengen. Amusement spreekt voor zich. Deze vier klassieke functies zijn in wezen intenties die makers van massamedia kunnen hebben.¹³⁶ De functies vallen daarom onder de ‘encoding’ van het model van Hall of kunnen intentionele betekenissen genoemd worden, aangezien de ontvanger van de media, zoals Hall ook aangeeft, de doelstellingen anders kan interpreteren.

Algemeen erkend wordt dat media een belangrijke positie in de maatschappij vervullen. Gesteld kan worden dat de media een rituele functie in de maatschappij bekleden. Deze functie houdt voornamelijk verband met de functie van sociaal erfgoed. De rituele functie bevindt zich tevens in de richting van de effecten of gepercipieerde betekenis van media en houdt in dat media ‘bestaande gevoelens van gemeenschappelijkheid en collectiviteit versterken, nieuwe gemeenschappen construeren en op symbolische wijze mensen en groepen toelaten tot en tegelijkertijd uitsluiten van dergelijke verbanden’.¹³⁷ Communicatievormen van de media kunnen dus een verbindende of uitsluitende werking hebben. De beschreven verschillen van macht van

¹³⁵ Vos, *Bewegend verleden*, 135-139.

¹³⁶ Stanley J. Baran, Dennis K. Davis, *Mass Communication Theory. Foundations, ferment and future* (Canada 2000, second edition) 250-252.

¹³⁷ Van Zoonen, *Media en burgerschap*, 3.

groepen in een maatschappij houden hier ook verband mee. Vooral voor een multi-etnische maatschappij, waarin verschillende groepen mensen naast elkaar leven, is deze rituele functie van de media van belang.

Cultureel burgerschap

De term ‘burgerschap’ is in de vorige hoofdstukken ook voorbij gekomen. Het is een complexe term omdat die naar verschillende gebieden kan verwijzen die betrekking kunnen hebben op burgerschap. Daarnaast zijn omliggende definities van noties, die te maken hebben met burgerschap zoals gelijkwaardigheid, niet gemakkelijk. Ik ga nu dieper in op de betekenis van het begrip en de rol die media kunnen hebben bij de constructie of deconstructie van burgerschap.

De socioloog T.H. Marchall onderscheidde in de jaren vijftig van de vorige eeuw drie soorten burgerschap, te weten civiel burgerschap, politiek burgerschap en sociaal burgerschap. Civiel burgerschap heeft betrekking op gelijke wetgeving voor alle inwoners van een land. Politiek burgerschap betekent dat inwoners van een land gelijkwaardige politieke rechten en plichten hebben, die bijvoorbeeld tot uiting komen in een democratie. Sociaal burgerschap heeft te maken met economische rechten (en plichten om deze niet te misbruiken) die bijvoorbeeld gelden in het zorgstelsel in Nederland. Wanneer sprake is van burgerschap op deze drie gebieden, is er volgens Marchall complete participatie in de samenleving.¹³⁸

In een samenleving waar cultuur geen uniform gegeven is, kan geen sprake zijn van gelijke deelname aan de maatschappij zonder cultureel burgerschap. Daarom is in de Nederlandse samenleving civiel, politiek, sociaal en cultureel burgerschap een voorwaarde voor gelijkwaardige deelname aan de samenleving. Cultureel burgerschap verwijst naar mechanisme van in- en uitsluiting van minderheidsculturen door de meerderheidscultuur. Wanneer minderheden hun culturele identiteit vrijelijk kunnen beleven, cultiveren en uitdragen, is cultureel burgerschap aanwezig in een samenleving.¹³⁹

De rituele functie van media en cultureel burgerschap staan met elkaar in verbinding. Vanwege de rituele rol van de media kan (cultureel) burgerschap door de inzet van die media gestimuleerd of geremd worden. Media kunnen zodoende bewust gebruikt worden om burgerschap te bevorderen. Maar aan de hand van het ‘encoding/decoding’ model van Hall zijn hierbij kanttekeningen te plaatsen. De uiteindelijke gevolgen van bewust ontworpen doelstellingen van media, kunnen geheel anders zijn dan de geogode doelen.

¹³⁸ Van Zoonen, *Media en burgerschap*, 8-9.

¹³⁹ Van Zoonen, *Media en burgerschap*, 10.

In het geval van *TV Mozaïek* zijn de doelstellingen van de overheid als opdrachtgever van de migrantenomroep, bekend. De uitwerking van de televisieprogramma's op migranten in Rotterdam kan afwijken van de doelstellingen van de overheid. In deze thesis behandel ik niet de effecten van *TV Mozaïek* op de Rotterdamse migranten, maar het is goed om in gedachten te houden dat deze een ander karakter dan de doelstellingen kunnen aannemen. Voor onderzoek naar *TV Mozaïek* betekent dit verschil tussen de doeleinden en effecten, dat ik wanneer ik me als onderzoeker richt op de doelstellingen, ik geen automatische conclusies kan trekken over de effecten. En andersom geldt hetzelfde.

Televisie en uniforme cultuur

De communicatiewetenschapper George Gerbner is van mening dat via de televisie een uniforme cultuur en realiteit wordt opgedrongen aan de maatschappij. Gerbner behandelt de effecten van massamedia. Voor het bestaan van de televisie werd cultuur door middel van 'het vertellen van verhalen'¹⁴⁰ doorgegeven aan nieuwe generaties. De culturele diversiteit was daardoor destijds groter dan sinds de komst van de televisie. Men was voorheen onderdeel van de cultuur in plaats van dat cultuur werd opgedrongen door de televisie, aldus Gerbner. Uit Nederlands onderzoek is gebleken dat de invloed van televisie op de (homogenisering van de) Nederlandse cultuur niet zo groot is als Gerbner stelt. De realiteit zoals die op de televisie wordt voorgesteld wijkt vaak af van de werkelijke normen en waarden, zoals onder andere Harry Bouwman en Valerie Frissen stellen.¹⁴¹

Zoals in hoofdstuk 2 te lezen, is *TV Mozaïek* opgericht om migrantengroepen middels media de mogelijkheid te geven hun culturele identiteit te uiten. De verschillende redacties van *TV Mozaïek* vertegenwoordigen allerlei groepen migranten in de Rotterdamse samenleving. In de migrantengroepen zelf zijn er allicht culturele verschillen waardoor de redacties niet de gehele achterban vertegenwoordigen. Gerbner's theorie heeft over het algemeen geen toepassing op *TV Mozaïek*, omdat de migrantenomroep is opgericht ter bevordering van de pluriformiteit in de samenleving. Gerbner gaat ervan uit dat media een uniforme cultuur promoten.

Kortom, door de rituele rol die *TV Mozaïek* als medium had, werd de migrantenomroep ingezet ter bevordering van (cultureel) burgerschap. Vanwege het 'encoding/decoding' model kunnen over de effecten of gepercipieerde betekenissen van het beleid voor het publiek geen aannames worden gemaakt.

¹⁴⁰ Van Zoonen, *Media en burgerschap*, 6.

¹⁴¹ Van Zoonen, *Media en burgerschap*, 7.

3.4 Migranten in de media

Tijdens de jaren zeventig en tachtig werden door de overheid regelmatig onderzoeken uitgevoerd naar de representatie in de media van de diversiteit in de samenleving. Deze onderzoeken draaiden niet zozeer om de representatie van verschillende etnische groeperingen, maar analyseerden wel de mate van pluriformiteit in de media die van politieke of religieuze aard was. J. van Cuilenburg concludeerde dat de overheid tijdens de jaren negentig de media meer aan de marktwerking overliet. De jaren zeventig en tachtig daarentegen, kunnen worden gekenmerkt als de decennia van grotere overheidsbemoediging met de media.¹⁴² Wellicht is dit een verklaring voor het gebruik van media als beleidsinstrument bij de ontwikkeling van een multiculturele maatschappij begin jaren tachtig. Deze thesis gaat niet in op de beweegredenen van de overheid om uitgerekend media in te zetten bij de uitvoering van beleid, maar toch wilde ik kort deze veranderende overheidstrend vermelden.

Uit wetenschappelijk onderzoek (door middel van discoursanalyse) van Teun van Dijk naar de representatie van migranten in de Nederlandse nieuwsmedia tijdens de jaren tachtig, maakt Van Dijk de volgende bevindingen. Er bestaat onevenredig weinig belangstelling voor migranten in media, er heerst vaak een negatieve kijk op migranten, er bestaat negatieve stereotypering, minder aandacht wordt gegeven aan de algemene cultuur of het dagelijks leven van migranten en de berichtgeving over migranten is vaak vanuit de wij-zij tegenstelling vervaardigd. De gebruikte termen in de berichtgeving zijn bovendien vaak negatief van karakter.¹⁴³ Aangezien Van Dijk zich richtte op berichtgeving over migranten in de jaren tachtig, zijn de conclusies van belang voor deze masterthesis. Maar er bestaan verschillen tussen het onderzoek door Van Dijk en onderzoek naar *TV Mozaïek*. Van Dijk onderzocht door middel van discoursanalyses de berichtgeving over migranten, terwijl ik via een kwantitatieve inhoudsanalyse televisieprogramma's gemaakt door migranten analyseer. Dit onderzoek staat zodoende aan de andere kant van de wij-zij opstelling.

Er bestaan een aantal bekende buitenlandse onderzoeken over de berichtgeving van etnische minderheden in de media. Deze onderzoeken werden geïnitieerd vanwege acute maatschappelijke problemen die te maken hadden met etnische verschillen. De meest bekende onderzoeken zijn die van de Kerner- (1968) en Scarman- (1981 en 1986) commissies. Na hevige rellen in Amerika, kreeg de Kerner-commissie de taak om de rol van de media in de onlusten te onderzoeken. De commissie concludeerde dat de media probeerden neutrale verslaggeving uit te voeren, maar desondanks de

¹⁴² Van Zoonen, *Media en burgerschap*, 78.

¹⁴³ Van Zoonen, *Media en burgerschap*, 98.

rellen dramatiseerden. De commissie nam het de media ook kwalijk dat ze geen verslag deden van de beweegredenen achter en de aanleidingen van de rellen. Daarmee heeft de media bijgedragen aan de indeling in de maatschappij naar etnische afkomst. Een soortgelijk onderzoek met soortgelijke conclusies is uitgevoerd door de Scarman-commissie in Engeland.¹⁴⁴

De commissies Kerner en Scarman vinden onderzoek naar de berichtgeving over etnische minderheden zeer belangrijk, omdat ze de invloed van de media in een cultureel diverse maatschappij analyseren. In een eerdere paragraaf heb ik de connectie tussen de rituele functie van de media en cultureel burgerschap besproken. De gezichtspunten van de commissies komen erg overeen met de eerder besproken functie van de media. Beide commissies hadden een aantal verwachtingen of wensen met betrekking tot de rol van de media in een cultureel diverse maatschappij. Allereerst zou media moeten helpen de vooroordelen in de maatschappij jegens etnische minderheden te verkleinen. Dit wordt mogelijk gemaakt door het weergeven van achtergrondverhalen. Ten tweede werd aangenomen dat media de sociale cohesie in een maatschappij zouden kunnen bevorderen door het uitdragen van collectieve waarden en een collectief referentiekader. Het laatste punt van de commissies is dat media een uitwerking kunnen hebben op het zelfbeeld van bevolkingsgroepen. Als etnische minderheden onevenredig weinig worden gerepresenteerd in de media of als ze op een negatieve manier worden neergezet, hebben etnische minderheden geen positieve voorbeelden om zich mee te identificeren. Zodoende heeft media invloed op maatschappelijke ontwikkelingen.¹⁴⁵

Andra Leurdijk schrijft in haar proefschrift 'Televisiejournalistiek over de multiculturele samenleving' uit 1999, dat weinig onderzoek is gedaan naar berichtgeving over migranten in televisieprogramma's. Meer onderzoek is uitgevoerd naar berichtgeving in de geschreven pers, maar zelfs dat aantal onderzoeken is niet omvangrijk. In onderzoeken naar berichtgeving over migranten op de televisie, is voornamelijk het nieuws geanalyseerd. Leurdijk analyseert daarentegen de inhoud en het productieproces van televisieprogramma's zoals talkshows en documentaires.¹⁴⁶ Leurdijk's onderzoek biedt handvatten voor het onderzoek naar *TV Mozaïek*. In het volgende hoofdstuk komt haar onderzoek nog ter sprake. Het is opvallend dat wel onderzoek is gedaan naar de representatie van migranten in de media, maar niet of nauwelijks naar media gemaakt door migranten. Dit onderzoek is zodoende behoorlijk uniek.

¹⁴⁴ Leurdijk, *Televisiejournalistiek over de multiculturele samenleving*, 2-3.

¹⁴⁵ Leurdijk, *Televisiejournalistiek over de multiculturele samenleving*, 3.

¹⁴⁶ Leurdijk, *Televisiejournalistiek over de multiculturele samenleving*, 9.

3.5 Conclusie

Rotterdam was tijdens de jaren tachtig en begin jaren negentig een stad met een relatief groot aandeel migranten. De werkloosheid lag hoger dan het landelijk gemiddelde en een onevenredig groot aantal migranten was werkloos. Welzijnsinstellingen en migrantenorganisaties speelden een sleutelrol in de migrantenproblematiek. De gemeente maakte gebruik van een pragmatische aanpak wat betreft de migrantenproblematiek.

Ik heb in dit hoofdstuk aangetoond dat de aard van de media en bewegend beeld grote consequenties hebben op de inhoudsanalyse van *TV Mozaïek*. Vanwege de polysemische aard van mediateksten zijn de resultaten van een inhoudsanalyse altijd een interpretatie van een intentionele betekenis. Bewegend beeld is geen reflectie van de werkelijkheid, maar eerder een weergave van de wens hoe de maatschappij zichzelf het liefste zou willen zien. Dominante maatschappelijke problemen, normen en waarden en wensen en dromen van een maatschappij komen wel tot uiting in bewegend beeld. De maatschappelijke context is uit bewegend beeld te herleiden.

In deze master thesis wordt gepoogd *TV Mozaïek* in de politiek-maatschappelijke context te plaatsen. Media vervullen een rituele functie in de samenleving en kunnen zodoende worden ingezet om (cultureel) burgerschap in een samenleving te stimuleren. Dit bevordert het integratieproces van migranten. Er is relatief weinig onderzoek gedaan naar de berichtgeving over migranten in de media. Nederlands onderzoek naar bewegend beeld gemaakt door migranten heb ik niet kunnen vinden. Dat maakt dit onderzoek uniek in zijn soort.

Hoofdstuk 4: TV Mozaïek

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt verslag gedaan van de kwantitatieve inhoudsanalyse van *TV Mozaïek*.

Zoals vermeld in de inleiding luidt deelvraag vier als volgt:

Welke thema's komen aan bod in de programma's van *TV Mozaïek* en welke gevolgtrekkingen zijn hieruit te maken?

Met het oog op het plaatsen van de omroep in het overheidsbeleid van de jaren tachtig en negentig, wil ik achterhalen welke thema's in de programma's aan bod komen. In de conclusie van deze thesis zet ik de inhoud van de programma's af tegen het nationale overheidsbeleid van de jaren tachtig en begin jaren negentig. Eerst bespreek ik de geschiedenis en opzet van de omroep, vervolgens de methode van de inhoudsanalyse en de obstakels voor de analyse. Tenslotte zijn de resultaten van de analyse waar te nemen en poog ik op basis hiervan conclusies te trekken.

Stadsarchief Rotterdam

Na het opheffen van de migrantenomroep *TV Mozaïek* in 1993, werden de zorg voor en het beheer van de banden overgedragen aan het Stadsarchief Rotterdam. Tijdens een overleg op 19 maart 1993 tussen gemeentearchivaris C.O.A. Schimmelpenninck en directeur en hoofdredacteur R.S. Baldewsingh, werden afspraken met betrekking tot die overdracht gemaakt.¹⁴⁷ De U-matic videobanden met de televisieprogramma's van *TV Mozaïek* waren zodoende vanaf 1993 opgeslagen in het depot van het Stadsarchief Rotterdam. Rond het jaar 2003 zijn de banden globaal bekeken, waarna een klein aantal programma's van de collectie *TV Mozaïek* toegankelijk werd gemaakt voor het publiek. Een deel van de afleveringen van het jongerenprogramma *De 6de Etage* en een deel van de algemene redactie behoorden tot deze selectie. De beschrijvingen waren over het algemeen te miniem en het aantal was te klein om wetenschappelijk onderzoek op de kunnen funderen.

Na het afsluiten van mijn stage over de huidige migrantenmedia in Rotterdam, ging ik aan de slag als medewerker *Bewegend Beeld* bij het stadsarchief. Ik ondersteunde de beheerder van

¹⁴⁷ Stadsarchief Rotterdam, semi-statisch archief (1480-2), doos 007, dossier 23.

Bewegend Beeld, Anouk de Haas, onder andere met het selecteren, behoud en toegankelijk maken van grote collecties videobanden. De houdbaarheid van videobanden is vijftien tot twintig jaar. Daarom behoort de inhoud van oudere banden te worden overgezet op nieuwe dragers, zoals de Digital Betacam, om de duurzaamheid te garanderen. Mijn takenpakket omvatte tevens de collectie *TV Mozaïek*. Vanwege de leeftijd van de banden van de collectie van *TV Mozaïek*, werd allereerst de inhoud overgezet op nieuwe dragers. Voor het bekijken van het materiaal in de studiezaal in het archief, werd er een dvd van elke band vervaardigd. Na het overzetten van de inhoud op nieuwe dragers, kon ik beginnen met het toegankelijk maken oftewel ontsluiten van de gehele collectie. Dit bestond uit het beschrijven van de inhoud van banden. Dit nam een aantal maanden in beslag. De ongeveer driehonderd uur aan televisie van de migrantenomroep, zette ik om naar 350 aparte beschrijvingen van in totaal ruim 33.000 woorden.

4.2 Geschiedenis en opzet van *TV Mozaïek*

In hoofdstuk 2 hebben we gezien dat *TV Mozaïek* is geïnitieerd door de nationale overheid. Zijn de voorwaarden voor het slagen van beleidsuitvoering bij *TV Mozaïek* aanwezig? Wat is het verhaal achter de omroep? Kortom, er bestaan veel vragen. Het Stadsarchief Rotterdam herbergt naast de televisieprogramma's ook een papieren archief van *TV Mozaïek*. Ik hoopte hierin antwoorden te vinden op mijn vragen, maar de bruikbaarheid van de inhoud voor dit onderzoek viel tegen. De financiële administratie en juridische stukken bijvoorbeeld zijn bewaard gebleven, maar informatie over de programmering en de inhoud is nauwelijks aanwezig. Niettemin zijn, met name van de beginjaren, enkele documenten bewaard gebleven die meer duidelijkheid verschaffen over de geschiedenis van *TV Mozaïek*.

Ontstaansgeschiedenis

Het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC)¹⁴⁸ lichtte in 1983 de Stichting Regionale Omroep Rotterdam-Rijnmond (uitzendgerechtigde in Rotterdam) in om in Rotterdam te starten met het 'experiment' migrantentelevisie. In Rotterdam verwachtte men al dat de stad tot een van de uitverkoren steden zou behoren. Daarom waren er eerder overleggen gestart tussen de Gemeente Rotterdam, welzijns instellingen voor uiteenlopende migrantengroepen en het Platform

148 Het ministerie WVC ging in 1994 op in het met ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

Buitenlanders Rijnmond.¹⁴⁹ De doelstellingen van de verschillende Rotterdamse partijen liepen uiteen. Vanuit het ministerie van WVC was inmiddels te kennen gegeven dat de ontwikkeling van migranten op mediagebied (naast de in hoofdstuk 2 besproken doelstellingen zoals het uiten van eigen culturele identiteit) een van de bijkomende doelstellingen moest zijn. De gemeente Rotterdam beschouwde een migrantenomroep als adequaat middel tot voorlichting. Tot dan toe was de gemeente onzeker of migranten in Rotterdam bereikt werden via andere voorlichtingsmiddelen, zoals een gedrukt blaadje. De welzijnsinstellingen en het Platform Buitenlanders Rijnmond konden zich met name vinden in de doelstellingen van de nationale overheid, maar hadden geen bezwaren tegen de voorlichting. De gemeente had recht van spreken, omdat ze naast de subsidie van het ministerie van WVC, 200.000 gulden per jaar toevoegden aan het budget voor de migrantentelevisie.¹⁵⁰

De doelen van *TV Mozaïek* waren daarom voorlichting, media- en televisietraining van de vrijwilligers en het tot uiting brengen van de eigen culturele identiteit. Nadat er overeenstemming was bereikt over de oprichting van een migrantenomroep met als hoofddoel voorlichting, ontstond er onenigheid over de migrantengroepen die onderdeel mochten uitmaken van de omroep. De gemeente wilde de televisieprogramma's richten op de grootste migrantengroepen in Rotterdam, te weten Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen. Deze groepen behoorden namelijk tot de doelgroepen van het gemeentelijk migrantenbeleid. Welzijnsinstellingen en Platform Buitenlanders Rijnmond waren van mening dat alle migrantengroepen waarmee zij te maken hadden, het recht hadden te participeren in de omroep. Uiteindelijk werd besloten om ook de kleine migrantengroepen onderdeel te laten uitmaken van *TV Mozaïek*.¹⁵¹ Dit resulteerde in televisieprogramma's gemaakt voor en door elf migrantengroepen. De gemeente werd vertegenwoordigd door een algemene redactie (ook kernredactie genoemd). In mei 1984 zond *TV Mozaïek* de eerste televisie-uitzending uit.¹⁵²

Initiële opzet TV Mozaïek

¹⁴⁹ Stadsarchief Rotterdam, Stichting Migranten Omroep Mozaïek (884), documentatie voor produceren van televisieprogramma's, 1988-1991, inv. nr. 22, 'TV-Mozaïek Rotterdam'.

¹⁵⁰ Stadsarchief Rotterdam, Stichting Migranten Omroep Mozaïek (884), documentatie voor produceren van televisieprogramma's, 1988-1991, inv. nr. 22, 'TV Mozaïek in problemen, frustratie migranten en gemeente maakt voortzetting moeilijk'.

¹⁵¹ Stadsarchief Rotterdam, Stichting Migranten Omroep Mozaïek (884), documentatie voor produceren van televisieprogramma's, 1988-1991, inv. nr. 22, 'TV Mozaïek in problemen, Frustratie migranten en gemeente maakt voortzetting moeilijk'.

¹⁵² Stadsarchief Rotterdam, Stichting Migranten Omroep Mozaïek (884), documentatie voor produceren van televisieprogramma's, 1988-1991, inv. nr. 22, 'TV-Mozaïek Rotterdam'.

De ruim honderd vrijwilligers van *TV Mozaïek* volgden landelijk gecoördineerde cursussen voor deskundigheidsbevordering. Met een kleine vergoeding voor algemene onkosten, werkten leden van de migrantenredacties op vrijwillige basis. Onafhankelijk van de grootte van de bevolkingsgroep, kreeg elke redactie een gelijke hoeveelheid zendtijd van een half uur per maand. De migrantenredacties kregen de vrije hand om de programma's naar eigen inzicht in te vullen.¹⁵³ Het programma van de kernredactie werd maandelijks gemaakt door onder andere medewerkers van participerende instellingen die gespecialiseerd waren in voorlichting. Bij de uitvoering van de programma's werd tijdens de beginperiode gebruik gemaakt van ingehuurde productiebureau's. Al snel werden leden van de landenredacties hierbij ingezet.¹⁵⁴ Het maandelijks programma van de algemene redactie werd vertaald in elf verschillende talen en als onderdeel van de uitzending van de afzonderlijke landenredacties uitgezonden. Dezelfde uitzending van de kernredactie werd daarom elf keer per maand uitgezonden in verschillende talen.¹⁵⁵ De programma's van de algemene redactie zijn door de jaren heen een aantal keren van inhoud en opzet veranderd.

Bij de migrantenredacties ontstonden in de begintijd al frustraties over de kernredactie. De term kernredactie geeft het uitgangspunt weer, want deze redactie werd als de meest belangrijke redactie van *TV Mozaïek* beschouwd. De migrantenredacties waren van mening dat de kernredactie de beschikbare financiële middelen opslokte. Bovendien waren ze ontevreden over de inhoud van de programma's. Leden van de migrantenredacties werden na verloop van tijd wel ingezet bij de algemene redactie, maar de migrantenredacties vonden dat ze te weinig invloed hadden op het bestuur van *TV Mozaïek*.¹⁵⁶

Beleidsvaluatie

Het experiment *TV Mozaïek* zou tot 31 december 1986 duren, dus in 1986 startte het ministerie van WVC met beleidsvaluatie. In 1985 en 1986 werden plannen gemaakt om de toekomst van de migrantenomroep te garanderen. Het bestuur van *TV Mozaïek* stelde daarom het rapport Marsroute

¹⁵³ Stadsarchief Rotterdam, Stichting Migranten Omroep Mozaïek (884), documentatie voor produceren van televisieprogramma's, 1988-1991, inv. nr. 22, 'TV-Mozaïek Rotterdam'.

¹⁵⁴ Stadsarchief Rotterdam, Stichting Migranten Omroep Mozaïek (884), documentatie voor produceren van televisieprogramma's, 1988-1991, inv. nr. 22, 'TV Mozaïek in problemen, Frustratie migranten en gemeente maakt voortzetting moeilijk'.

¹⁵⁵ Stadsarchief Rotterdam, Stichting Migranten Omroep Mozaïek (884), documentatie voor produceren van televisieprogramma's, 1988-1991, inv. nr. 22, 'TV-Mozaïek Rotterdam'.

¹⁵⁶ Stadsarchief Rotterdam, Stichting Migranten Omroep Mozaïek (884), documentatie voor produceren van televisieprogramma's, 1988-1991, inv. nr. 22, 'TV Mozaïek in problemen, Frustratie migranten en gemeente maakt voortzetting moeilijk'.

samen. Dit rapport bevatte een plan over *TV Mozaïek* als zelfstandige omroep. De omroep zou ook in toenemende mate als mediaopleiding voor migranten moeten fungeren.¹⁵⁷

In het rapport werd voorgesteld om *TV Mozaïek* toegankelijk te maken voor alle migranten die televisie wilden maken. Dit was een koerswijziging. Tot dan toe waren er vaste redacties geweest die vaak niet de gehele achterban vertegenwoordigden. Het rapport Marsroute stelde dat *TV Mozaïek* geen toekomst had als de omroep niet alle migranten in Rotterdam vertegenwoordigde. De gemeente liet namelijk weten geen geld te steken in een migrantenomroep die besloten was en als gevolg daarvan minder kijkers zou trekken. Het was een feit dat met name de Turkse en Marokkaanse redacties niet hun gehele achterban vertegenwoordigden. Beide redacties hingen links georiënteerde belangenorganisaties aan in het moederland, terwijl het overgrote deel van de Turken en Marokkanen in Rotterdam hier geen boodschap aan hadden. De Turkse en Marokkaanse redacties waren daarentegen van mening dat ze programma's maakten voor de gehele achterban. Het rapport Marsroute en alle onzekerheden over het bestaan leidden tot interne conflicten.¹⁵⁸

Het zag er in 1986 naar uit dat *TV Mozaïek* aan het eind van dat jaar zou ophouden te bestaan. Plannen werden gemaakt om *TV Mozaïek* om te zetten in een stichting, maar de gemeente en het ministerie van WVC waren niet overtuigd van die plannen. Het ministerie van WVC vond het inmiddels zeer belangrijk dat *TV Mozaïek* als opleidingsinstituut voor migranten zou fungeren. Uiteindelijk kende het ministerie een subsidie toe die per maand zou worden uitgekeerd.¹⁵⁹

Zelfstandige omroep

Na een overgangperiode was *TV Mozaïek* in 1987 een zelfstandige omroep geworden die uitzond via Omroep Rotterdam. De officiële naam was inmiddels *Stichting Migranten Omroep Mozaïek*, maar in de praktijk werd de omroep nog steeds *TV Mozaïek* genoemd.¹⁶⁰ Naast de televisieprogramma's van *TV Mozaïek*, werd er gestart met *Mozaïek* radio-uitzendingen. Voor de dagelijkse organisatorische en administratieve werkzaamheden van de omroep werd een klein aantal mensen als betaalde kracht ingezet. De stichtingsraad, bestaande uit ongeveer 21 personen,

¹⁵⁷ Stadsarchief Rotterdam, Stichting Migranten Omroep Mozaïek (884), documentatie voor produceren van televisieprogramma's, 1988-1991, inv. nr. 22, 'TV Mozaïek in problemen, Frustratie migranten en gemeente maakt voortzetting moeilijk'.

¹⁵⁸ Stadsarchief Rotterdam, Stichting Migranten Omroep Mozaïek (884), documentatie voor produceren van televisieprogramma's, 1988-1991, inv. nr. 22, 'TV-Mozaïek Rotterdam'.

¹⁵⁹ Stadsarchief Rotterdam, Stichting Migranten Omroep Mozaïek (884), documentatie voor produceren van televisieprogramma's, 1988-1991, inv. nr. 22, 'TV-Mozaïek Rotterdam'.

¹⁶⁰ Stadsarchief Rotterdam, Stichting Migranten Omroep Mozaïek (884), documentatie voor produceren van televisieprogramma's, 1988-1991, inv. nr. 22, 'TV-Mozaïek Rotterdam'.

was verantwoordelijk voor het beleid. Vertegenwoordigers van verschillende Rotterdamse migrantenorganisaties, een vertegenwoordiger namens de gemeente en leden van de landenredacties maakten onderdeel uit van deze stichtingsraad. De aanwezigheid van vertegenwoordigers van migrantenorganisaties was een eis van het ministerie van WVC.¹⁶¹

In de jaren die volgden bleef het bij *TV Mozaïek* rommelen. De gemeente bleef eisen stellen die de omroep niet kon of wilde inwilligen. Bovendien werden de zendtijd en de verdeling van subsidie onder Rotterdamse televisieomroepen onderwerp van discussie.¹⁶² Ondanks de plannen werd de omroep niet opengesteld voor andere migranten. Er zijn bijvoorbeeld documenten bewaard gebleven van een Kaapverdiaanse man die gerechtelijke stappen tegen *TV Mozaïek* ondernam. Hij wilde de mogelijkheid krijgen om naast het bestaande Kaapverdisch programma, een ander Kaapverdisch programma onder *TV Mozaïek* te starten. Er is niet tegemoet gekomen aan de eisen.¹⁶³ De doorstroming van de ruim honderd vrijwilligers naar de professionele media bleek problematisch, terwijl het een van de doelstellingen was van de omroep. Dit leidde bij veel vrijwilligers tot teleurstelling.¹⁶⁴

Einde van TV Mozaïek

Aan het begin van de jaren negentig stond het bestaan van *TV Mozaïek* wederom op het spel. De gemeente wilde een professionalisering van de omroep. Het bestuur van *TV Mozaïek* werkte mee om dit doel te bereiken. Met het oog op deze professionalisering stelde het bestuur vanaf 1990 uitgebreide budgettaire en bedrijfskundige plannen op.¹⁶⁵ Er was al een geldbedrag toegezegd door de gemeente, waardoor *TV Mozaïek* investeerde in film- en montagemateriaal. Bovendien werd een professionele directeur en eindredacteur aangetrokken.¹⁶⁶ In 1991 nam de Commissie Kunstzaken van Gemeente Rotterdam de beslissing om *TV Mozaïek* onder te brengen bij Omroepbedrijf

¹⁶¹ Stadsarchief Rotterdam, Stichting Migranten Omroep Mozaïek (884), documentatie voor produceren van televisieprogramma's, 1988-1991, inv. nr. 22.

¹⁶² Stadsarchief Rotterdam, Stichting Migranten Omroep Mozaïek (884), Stukken betreffende de juridische verwikkeling met Omroepbedrijf Rotterdam/Stichting Lokale Omroep Rotterdam betreffende doorgifte van radioprogramma's via de ether, 1991-1992, inv. nr. 9.

¹⁶³ Stadsarchief Rotterdam, Stichting Migranten Omroep Mozaïek (884), Stukken betreffende de juridische verwikkeling met Stichting Contacten Cabo Verde aangaande de hoeveelheid zendtijd voor Kaapverdiaanse programma's, 1990-1991, inv. nr. 24.

¹⁶⁴ Stadsarchief Rotterdam, Stichting Migranten Omroep Mozaïek (884), documentatie voor produceren van televisieprogramma's, 1988-1991, inv. nr. 22.

¹⁶⁵ Stadsarchief Rotterdam, Stichting Migranten Omroep Mozaïek (884), Bedrijfsstappenplan met begeleidende correspondentie, 1990 inv. nr. 7.

¹⁶⁶ Stadsarchief Rotterdam, Stichting Migranten Omroep Mozaïek (884), Notulen van de Stichtingsraad Regionale Omroep Rotterdam-Rijnmond, 1992-1993, inv. nr. 17.

Rotterdam.¹⁶⁷ In 1992 werd *Radio Mozaïek* opgeheven.¹⁶⁸ In een nieuwjaarsboodschap in 1993 sprak de voorzitter van *TV Mozaïek*, Henk Oedairam, over de financiële problemen van het afgelopen jaar en de slechte vooruitzichten voor de omroep voor het nieuwe jaar. Na vele geschillen besloot de gemeente in 1993 om de subsidie stop te zetten en zodoende de stekker uit de omroep te trekken. Vanuit de medewerkers van *TV Mozaïek* leefde de hoop om (delen van) de omroep onder te brengen bij een andere Rotterdamse omroep, maar dit is niet gebeurd.¹⁶⁹

4.3 Methodologische verantwoording

Andrea Leurdijk schrijft dat de methoden voor het analyseren van televisieprogramma's nog niet goed zijn ontwikkeld. Leurdijk poogt door haar onderzoek handvatten te bieden bij de analyse naar televisieprogramma's.¹⁷⁰ Ik maak daarom gebruik van haar kennis, al wijkt mijn onderzoek af van dat van Leurdijk. Zij gebruikt zowel een kwalitatieve als een kwantitatieve analyse. Voor het kwalitatieve onderzoek naar televisiejournalistiek over de multiculturele samenleving heeft Leurdijk onder meer transcripties van gesproken tekst, beeldbeschrijvingen en interviews met programmamakers gebruikt.¹⁷¹ Haar kwantitatieve analyse is uitgevoerd op basis van databases met globale samenvattingen van programma's of items. Deze samenvattingen omvatten hoofdthema's en soms subthema's van de programma's of items.¹⁷² Leurdijk baseerde haar kwantitatieve analyse dus op zeer ruwe omschrijvingen. Ik gebruik gedetailleerdere omschrijvingen ten behoeve van mijn kwantitatieve onderzoek.

Tijdens het onderzoek naar *TV Mozaïek* heb ik me vaak afgevraagd welke onderzoeksmethoden ik het beste kon gebruiken voor de driehonderd uur aan materiaal. Mijn wens was om zoveel mogelijk informatie uit de televisieprogramma's te halen, maar ik stuitte al snel op beperkingen. Een kwalitatieve analyse van de programma's bleek niet haalbaar wat betreft de tijd. Wat ik ook zou doen, het was onmogelijk een compleet beeld te geven van *TV Mozaïek*.

¹⁶⁷ Stadsarchief Rotterdam, BB-4889.

¹⁶⁸ Stadsarchief Rotterdam, BB-4959.

¹⁶⁹ Stadsarchief Rotterdam, Stichting Migranten Omroep Mozaïek (884), Notulen van de Stichtingsraad Regionale Omroep Rotterdam-Rijnmond, 1992-1993, inv. nr. 17.

¹⁷⁰ Leurdijk, *Televisiejournalistiek over de multiculturele samenleving*, 9-10.

¹⁷¹ Leurdijk, *Televisiejournalistiek over de multiculturele samenleving*, 10.

¹⁷² Leurdijk, *Televisiejournalistiek over de multiculturele samenleving*, 47.

Inhoudsanalyse

Zoals ik bovenstaand kort besprak, bestaan er twee soorten analyses die kunnen worden toegepast op bewegend beeld: de kwalitatieve en de kwantitatieve analyse. De kwalitatieve analyse is vanwege de grootte van de collectie *TV Mozaïek* zeer onpraktisch. Bij een kwalitatieve analyse kan gekeken worden naar bijvoorbeeld de camerastandpunten, montage of de narratieve structuur. Het is tijdrovend om grote hoeveelheden bewegend beeld op deze manier te analyseren. Maar een kwalitatieve analyse geeft veel inzicht in het materiaal, dat niet door middel van een kwantitatieve analyse verkregen kan worden.¹⁷³ In een kwantitatieve inhoudsanalyse wordt gekeken naar de frequentie van bepaalde thema's in mediateksten. Het wordt feitelijk een dataverzameling.¹⁷⁴ Door het uitvoeren van een kwantitatieve inhoudsanalyse poog ik inzichtelijk te maken welke thema's, met welke frequentie, de makers van *TV Mozaïek* wilden bespreken. Vervolgens wil ik achterhalen hoe de verschillende thema's zich tot elkaar verhouden.

De eerste vraag bij een kwantitatieve inhoudsanalyse luidt: welke media vormen de basis van de inhoudsanalyse?¹⁷⁵ In dit onderzoek is dit de migrantenomroep *TV Mozaïek*.

De volgende vraag luidt: wat zijn de analyse-eenheden?¹⁷⁶ De analyse-eenheden zijn de programma's van de verschillende onderzochte redacties van *TV Mozaïek*. Ik heb gekozen om de algemene redactie, het jongerenprogramma *De 6de Etage*, de Kaapverdise redactie, de Marokkaanse redactie en de Surinaamse en Antilliaanse redacties te onderzoeken. Later in dit hoofdstuk licht ik de keuze van redacties toe.

De derde vraag heeft betrekking op de kenmerken die worden bestudeerd in de analyse-eenheden.¹⁷⁷ Hierbij heb ik grotendeels de onderwerpcategorieën overgenomen van Leurdijk's kwantitatieve analyse. Leurdijk schrijft dat de categorieën overeenkomen met andere onderzoeken naar de multiculturele samenleving, zoals het onderzoek gedaan door Van Dijk. Er zijn enkele verschillen tussen de onderwerpcategorieën van Leurdijk en de categorieën in dit onderzoek. De onderwerpen 'integratie', 'remigratie', 'vrouwen', 'stadsvernieuwing', 'welzijn/sociaal' en '*TV Mozaïek*' zijn toegevoegd in dit onderzoek. De onderwerpen 'speciale bevolkingsgroepen',

¹⁷³ Leurdijk, *Televisiejournalistiek over de multiculturele samenleving*, 10.

¹⁷⁴ Leurdijk, *Televisiejournalistiek over de multiculturele samenleving*, 48-49.

¹⁷⁵ Van Zoonen, *Media en burgerschap*, 87-88.

¹⁷⁶ Van Zoonen, *Media en burgerschap*, 87-88.

¹⁷⁷ Van Zoonen, *Media en burgerschap*, 87-88.

‘Bijlmerramp’ en ‘oude wijken’ zijn weggelaten.¹⁷⁸ Uiteindelijk zijn voor dit onderzoek 22 onderwerpcategorieën, oftewel thema’s, gebruikt. Leurdijk analyse omvatte twintig thema’s.¹⁷⁹

De toegevoegde thema’s waren onmisbaar bij de inhoudsanalyse. Deze thema’s komen regelmatig aan bod in de programma’s en konden vanwege hun eigen karakter niet verdeeld worden onder andere thema’s. ‘Integratie’ had ik samen kunnen voegen met ‘immigratie’. Gezien het belang van dit onderwerp en de verschillende betekenissen van de thema’s, besloot ik er een apart onderwerp van te maken. ‘Remigratie’ was een veelbesproken onderwerp tijdens de jaren tachtig. Ik heb daarom Leurdijk’s onderwerp ‘immigratie’ aangevuld met ‘remigratie’. Alle programma’s van *TV Mozaïek* draaiden om speciale bevolkingsgroepen, daarom is dit onderwerp van Leurdijk vervangen door ‘vrouwen’. Migrantenvrouwen kregen regelmatig speciale aandacht in de programma’s. Het thema ‘oude wijken’, is vervangen door het Rotterdamse thema ‘stadsvernieuwing’. Gezien de aandacht voor welzijnsinstellingen en sociaal werk, is hier een extra categorie van gemaakt. Welzijnsorganisaties waren immers onderdeel van de deelnemende partijen aan *TV Mozaïek*. Bovendien vervulden deze instellingen een centrale rol voor migranten in Rotterdam. Aangezien *TV Mozaïek* regelmatig besproken werd in de programma’s, heb ik de onderwerpcategorieën gecompliceerd met dit onderwerp. Tenslotte is de categorie ‘Bijlmerramp’ vanwege het niet-Rotterdamse karakter verwijderd.

De laatste vraag over het uitvoeren van een kwantitatieve inhoudsanalyse heeft betrekking op de betrouwbaarheid van de analyse. De validiteit van een inhoudsanalyse is afhankelijk van de overeenstemming van resultaten, wanneer dezelfde inhoudsanalyse wordt uitgevoerd door verschillende onderzoekers.¹⁸⁰ Dit onderzoek is door mij alleen uitgevoerd, zodoende is er niet voldaan aan deze eis van validiteit. Ik spreek wel het vermoeden uit dat op basis van dezelfde beschrijvingen, de dataverzameling van een andere onderzoeker uit gelijkwaardige resultaten zou bestaan. In het geval dat een andere onderzoeker besluit de programma’s van *TV Mozaïek* samen te vatten in beschrijvingen, zouden verschillen in de omschrijvingen kunnen ontstaan. Naar gelang de gedetailleerdheid van beschrijven kunnen meer of mindere thema’s worden inbegrepen. Dit heeft gevolgen voor de dataverzameling. Niettemin neem ik aan dat er geen grote discrepanties in onderzoeksresultaten zouden zijn.

Intentionele en gepercipieerde betekenissen

¹⁷⁸ Leurdijk, *Televisiejournalistiek over de multiculturele samenleving*, 48-49.

¹⁷⁹ Leurdijk, *Televisiejournalistiek over de multiculturele samenleving*, 51.

¹⁸⁰ Van Zoonen, *Media en burgerschap*, 87-88.

Zoals uit het ‘encoding/decoding’ model van Hall blijkt, behoren de intentionele betekenis en de gepercipieerde betekenis van media gescheiden te worden. Voor een inhoudsanalyse heeft dit grote gevolgen. Welke soort betekenissen wil de onderzoeker analyseren? Het is bijna twintig jaar na het einde van *TV Mozaïek* bijna onmogelijk om de effecten van de omroep op het publiek te bestuderen. Destijds is er geen wetenschappelijk onderzoek naar de effecten op het publiek van *TV Mozaïek* uitgevoerd. Onderzoek naar de gepercipieerde betekenis valt zodoende af.

Dan rest de intentionele betekenis van *TV Mozaïek*. De opdrachtgever van het maken van migrantenomroep is de Nederlandse overheid, maar de gemeente Rotterdam had in de praktijk een beslissende rol. Daarnaast waren er de verschillende migrantenorganisaties en leden van de landenredacties die hun stempel op *TV Mozaïek* hebben gedrukt. Vanwege de verschillende partijen met uiteenlopende doelstellingen, is het moeilijk om conclusies te trekken over de intentionele betekenis. Diepte-interviews met de diverse leden van de verschillende partijen zouden meer inzicht kunnen geven. In dit onderzoek is hier niet voor gekozen, dus valide conclusies trekken over de intentionele betekenis is niet mogelijk. Toch zal uit de kwantitatieve inhoudsanalyse blijken welke onderwerpen de (verschillende) redacties hebben verbeeld. Daaruit zijn globale gevolgtrekkingen over de intenties te maken. De makers hadden immers vrijheid bij het bepalen van de inhoud van de programma’s.

Methode voor het vervaardigen van inhoudsbeschrijvingen van TV Mozaïek

Het ontsluiten van het materiaal van de migrantenomroep heb ik volgens de standaarden van het Stadsarchief Rotterdam gedaan. Een beschrijving van bewegend beeld door het Stadsarchief Rotterdam bevat per onderdeel minimaal een catalogusnummer, drager, datering, genre, speelduur en een beknopte inhoudsbeschrijving. Wanneer alle elementen aanwezig zijn, wordt in de regel het betreffende bewegend beeld ter beschikking gesteld aan het publiek. Dat betekent dat het terug is te vinden in de online catalogus van het archief. Mensen kunnen tevens kopieën bestellen voor eigen gebruik of in de studiezaal het materiaal bekijken.

De inhoudsbeschrijving is met name van belang voor dit onderzoek. Tijdens het werk in het archief leerde ik van Anouk de Haas inhoudsbeschrijvingen maken. Een pragmatische aanpak van beschrijven was vanwege de beperkte financiële middelen van het Stadsarchief Rotterdam noodzakelijk. De richtlijnen die bijvoorbeeld het Instituut voor Beeld en Geluid of de Groninger Archieven hanteren, waren niet bruikbaar. Die vereisten simpelweg teveel tijd en zodoende teveel financiële middelen. Afhankelijk van het belang van het materiaal of de verwachte vraag naar het

materiaal, werden inhoudsbeschrijvingen beknopt of uitgebreid vervaardigd. De collectie *TV Mozaïek* is relatief gedetailleerd beschreven vanwege de grote maatschappelijk-culturele waarde.

De aanpak van beschrijven van *TV Mozaïek* is in samenspraak met Anouk de Haas ontstaan. Er bestond geen systematische methodiek voor het vervaardigen van inhoudsbeschrijvingen van bewegend beeld binnen het Stadsarchief Rotterdam, dus was er veel ruimte voor eigen inbreng. Terwijl ik naar de gehele collectie *TV Mozaïek* van het stadsarchief keek, vertaalde ik de beelden naar tekst en maakte ik beschrijvingen. Ten aanzien van *TV Mozaïek* zijn de volgende zaken ten minste beschreven: redactie en/of soort programma en inhoudsbeschrijving. De inhoudsbeschrijvingen zijn samenvattingen per item. Het primaire doel van het beschrijven was om de collectie *TV Mozaïek* toegankelijk te maken voor het publiek. De uitvoering van dit onderzoek kwam op de tweede plaats.

De beschrijvingen van de collectie *TV Mozaïek* tellen in totaal ruim 33.000 woorden. De beschrijvingen zijn te lezen in de aparte bijlage 2. De ongeveer 350 aparte catalogusnummers bevatten grotendeels twee of drie programma's van *TV Mozaïek*, dat wil zeggen dat een beschrijving of catalogusnummer, bestaat meestal uit twee of drie programma's van de omroep. De oorzaak van deze verwarrende indeling, is de drager van de programma's. De verschillende uitzendingen werden achter elkaar op een zestig minuten band gezet. Elke band kreeg een catalogusnummer. Dus de afzonderlijke catalogusnummers met bijbehorende beschrijvingen zijn stuk voor stuk doorgenomen voor de dataverzameling.

Methodie kwantitatieve inhoudsanalyse

Zoals ik eerder heb aangegeven in dit onderzoek, zijn de mediateksten van *TV Mozaïek* twee keer door mij gedecodeerd. Een keer tijdens het beschrijven en een keer tijdens de inhoudsanalyse. De analyse-eenheden zijn de programma's van de vijf redacties Algemeen, 6de Etage, Kaapverdisch, Marokkaans en Surinaams en Antilliaans.

Tijdens de inhoudsanalyse heb ik de beschrijvingen, die in bijlage 2 worden weergegeven, doorgenomen en voorzien van een onderwerpcategorie per beschreven item. In totaal zijn 1849 labels gegeven aan alle beschrijvingen van de vijf redacties. De 1849 labels staan verdeeld onder de 22 onderwerpcategorieën. Naast een indeling van een onderwerpcategorie per item, is elk item onder het jaartal van productie gezet. De analyse-eenheden zijn van elkaar gescheiden, zodat er vergelijkend onderzoek tussen de programma-inhoud van de verschillende redacties kan plaatsvinden. De dataverzamelingen staan overzichtelijk in zes tabellen in bijlage 1, figuur 7 t/m 12. Nadat alle data in de tabellen stonden, heb ik de percentages uitgerekend om vergelijkingen tussen

de analyse-eenheden mogelijk te maken. De dataverzameling van de algemene redactie omvatte bijvoorbeeld gemiddeld vier keer meer labels dan de andere redacties. Middels het gebruik van percentages is de inhoud van de programma's van de afzonderlijke redacties met elkaar vergeleken in diagrammen.

Het doel was ook om de ontwikkeling door de jaren heen te kunnen waarnemen. Dit bleek alleen haalbaar voor de programma's van de algemene redactie, omdat van die redactie het meeste materiaal bewaard is gebleven. Van de overige redacties bleken de gaten in de collecties te groot. Daarom is geen analyse van de ontwikkeling van de landenredacties en de 6de Etage over een lange termijn mogelijk. Maar zelfs de programma's van de algemene redactie bleken lang niet allemaal bewaard te zijn gebleven. Er zijn nauwelijks programma's terug te vinden uit 1988. Zodoende zijn de data uit 1988 niet representatief en niet valide. In beginjaar 1984 en het eindjaar 1993 zijn er logischerwijs minder programma's gemaakt. Daarom zijn de resultaten uit deze jaren ook minder geldig.

Tabellen, staafdiagrammen en een grafiek

Nadat alle data verzameld was in vijf verschillende tabellen, heb ik de totalen van de thema's per redactie in een overzichtelijke tabel geplaatst. Gevolgtrekkingen maken op basis van deze tabel is mogelijk. Maar ik streef ernaar om overzichtelijke resultaten te verkrijgen. Daarom gebruik ik liggende staafdiagrammen om de dataverzameling van de (belangrijkste) thema's visueel te maken.

Een grafiek is een goed instrument om een ontwikkeling tijdens verschillende jaren schematisch weer te geven. Toen ik de resultaten van de algemene redactie in een grafiek zette, bleken de gegevens uit 1988 zeer storend. De grafiek wordt dermate beïnvloed door deze afwijking, dat de lijn van algemene ontwikkeling door de jaren heen, niet geheel representatief is voor de programma's van de algemene redactie. Ondanks de afwijking in 1988 heb ik toch een grafiek van de algemene ontwikkeling van een select aantal thema's weergegeven. Het gebruik van een select aantal thema's is een voorwaarde voor een overzichtelijke grafiek. Hoewel de grafiek dus niet geheel representatief is, bevat de grafiek toch waardevolle informatie.

Op basis van staafdiagrammen en een grafiek trek ik conclusies uit de media-teksten van *TV Mozaïek*. In paragraaf 4.5 staan de grafiek en de staafdiagrammen.

4.4 Validiteit kwantitatieve inhoudsanalyse

Kritiek op de inhoudsanalyse

De semiotiek (de tekenleer) bekritiseert de kwantitatieve inhoudsanalyse op twee punten. Allereerst wordt in een inhoudsanalyse geen belang gehecht aan de structuur of de totaliteit van bewegend beeld. De structuur of totaliteit zijn van belang voor het geven van betekenissen aan onderwerpen. Onderwerpen zijn zodoende altijd onderdeel van een groter geheel en staan nooit op zichzelf. Het tweede punt van kritiek omvat de impliciete betekenissen die bewegend beeld kunnen hebben, maar die in een inhoudsanalyse niet worden meegenomen. Het medium, de communicatiecodes en impliciete betekenislagen hebben effect op de mediateksten. Deze impliciete betekenissen worden over het hoofd gezien door de kwantitatieve inhoudsanalyse.¹⁸¹ Deze methode van onderzoek heeft dus gevolgen voor de validiteit van de inhoudsanalyse. Het is belangrijk de beperkingen van de kwantitatieve analyse te erkennen. Voor grotere validiteit van een onderzoek behoort een kwantitatieve analyse te worden aangevuld met een kwalitatieve analyse.¹⁸² Vanwege de beperkte grootte van een master thesis heb ik hier niet voor gekozen.

Taalbarrière

De taalbarrière bemoeilijkte het beschrijven van de collectie *TV Mozaïek*. De talen die gesproken worden zijn Nederlands, Turks, Marokkaans-Arabisch, Chinees, Portugees, Grieks, Servisch, Italiaans, Urdu, Spaans en Papiaments. De programma's van de landenredacties zijn niet in het Nederlands ondertiteld, een paar uitzonderingen daargelaten.

Ik spreek geen van deze talen behalve Nederlands. Desalniettemin heb ik door het bekijken van de beelden en mijn algemene talenkennis ook veel programma's in andere talen globaal omschreven. Ongetwijfeld zijn er beelden foutief geïnterpreteerd of onderwerpen gemist. Dit heeft grote gevolgen voor de validiteit van het kwantitatieve onderzoek. Daarom laat ik een deel van deze programma's buiten de inhoudsanalyse.

Enkel de programma's van de algemene redactie, het jongerenprogramma de 6de Etage en de programma's van de Kaapverdische, Marokkaanse en Surinaamse en Antilliaanse redacties worden geanalyseerd. Het aantal uren materiaal dat resteert als onderzoekseenheid is van zodanige grootte, dat dit de kwantitatieve analyse niet ongeldig maakt. De programma's van de algemene redactie en de 6de Etage zijn geheel in het Nederlands.

Tijdens het werk in het archief aan de collectie *TV Mozaïek*, meldde zich spontaan een oud-redacteur bij het stadsarchief. Deze redacteur van de Marokkaanse redactie van de migrantenomroep droeg vele ontbrekende banden van Marokkaanse programma's over aan het

¹⁸¹ Vos, *Bewegend verleden*, 49-50.

¹⁸² Vos, *Bewegend verleden*, 121.

archief. Tevens heeft deze redacteur zich ingezet voor de inhoudsbeschrijvingen van het Marokkaanse materiaal. Na het verwerken van zijn inhoudsbeschrijvingen, was het mij duidelijk dat ik onderdelen van programma's van de Marokkaanse redactie incorrect had geïnterpreteerd en had gemist. Een voorbeeld hiervan is een lied gezongen door een Marokkaanse zanger. Ik hechte geen waarde aan het lied en verwachtte dat het een liefdeslied was. De Marokkaanse redacteur vermeldde dat het een politiek getint nummer was. Dankzij de hulp van de redacteur zijn de Marokkaanse programma's globaal beschreven en kunnen valide conclusies worden getrokken worden over deze programma's.

De programma's van de Surinaamse en Antilliaanse redacties zijn vanwege het veelal Nederlandse taalgebruik ook goed beschreven. De Surinaamse en Antilliaanse redacties zijn na een aantal jaar samen gevoegd, daarom analyseer ik ze als een eenheid. De programma's van de Kaapverdische redactie kon ik goed genoeg volgen om representatieve beschrijvingen te maken. Er zijn bovendien relatief veel programma's van de Kaapverdische redactie bewaard gebleven, waardoor het de moeite waard was om die mee te nemen in de analyse.

Een bijkomende reden om voor de programma's van de Kaapverdische, Marokkaanse en Surinaamse en Antilliaanse als onderzoekseenheid te kiezen, is de Rotterdamse demografie. Deze groepen vertegenwoordigen een aanzienlijk aantal Rotterdammers. Helaas was het vanwege de taal onmogelijk de programma's van de Turkse redactie te analyseren.

Een mozaïek aan programma's

Naast de taalbarrière, is er een andere factor die negatieve invloed kan hebben op de kwantitatieve inhoudsanalyse. Er bestaat grote diversiteit aan inhoud en opzet van de programma's. Zoals beschreven in het eerste paragraaf van dit hoofdstuk, bestonden er verschillende partijen die elk een stempel op *TV Mozaïek* wilden drukken. Het kernprogramma van de algemene redactie is verschillende keren van opzet en naam veranderd. Voor mij een extra reden om juist naar de ontwikkeling van de kernredactie door de jaren heen te kijken. Daarnaast verschilden de overige redacties van visie, stijl en benadering. De jongerenredactie had bijvoorbeeld andere doelstellingen dan de algemene redactie. Vanwege de uiteenlopende visies van de redacties is het belangrijk diverse redacties te onderzoeken. Kortom, er bestaat geen uniform *TV Mozaïek*. Algemene gevolgtrekkingen met betrekking tot de inhoud van *TV Mozaïek*, doen de diversiteit van de programma's tekort.

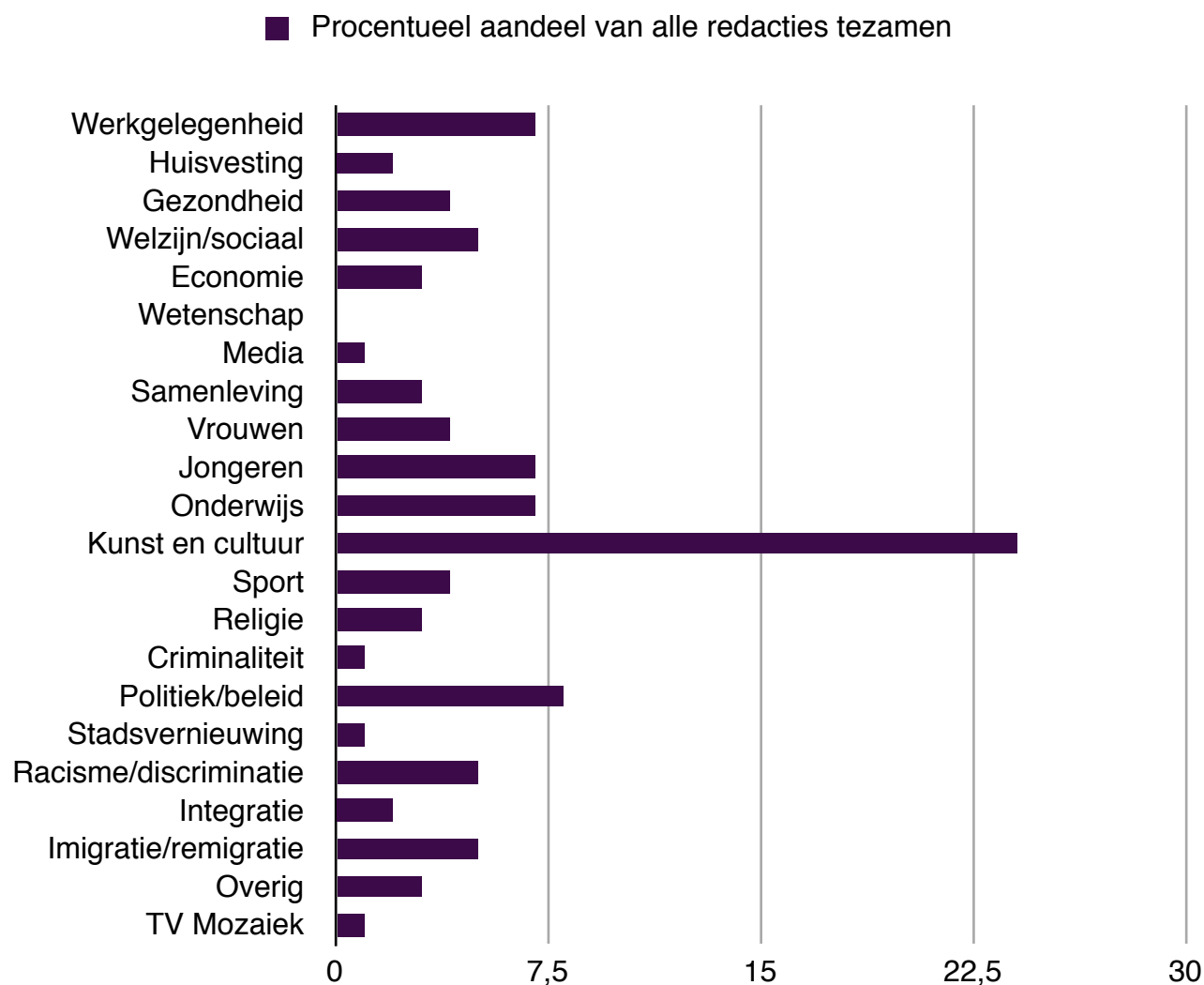
Geen complete collectie TV Mozaïek

De term ‘collectie *TV Mozaïek*’ geeft de impressie dat het hier een complete verzameling betreft. Het tegendeel is waar. Vele banden ontbreken, vooral van de landenredacties. Bovendien zijn van sommige migrantenredacties meer programma’s bewaard gebleven dan van andere redacties. Een aantal redacties heeft korte tijd bestaan. Voorbeelden daarvan zijn de 6de Etage en de Chinese en Portugese redacties. Van de algemene redactie is een beduidend groter aantal banden bewaard gebleven. Door met percentages te werken en niet met absolute aantallen, sluit ik een dominantie van de algemene redactie op de algemene resultaten uit. Zoals eerder beschreven zijn de jaren 1984, 1988 en 1993 problematisch, aangezien er is relatief weinig materiaal uit deze jaren bewaard is gebleven. Het feit dat de collectie *TV Mozaïek* niet compleet is, heeft consequenties voor de validiteit van de inhoudsanalyse. Spontaan is er een soort aselechte steekproef opgetreden, echter heeft deze de validiteit van het onderzoek geen goed gedaan.

4.5 Resultaten van het catalogiseren

In deze paragraaf poog ik aan de hand van figuren inzicht te geven in de resultaten van de dataverzameling van *TV Mozaïek*. In figuur 3 is een totaalbeeld van de items van alle redacties tezamen te zien. Het totaalbeeld is de verzameling van alle labels van de analyse-eenheden: algemene redactie, 6de Etage, Kaapverdische redactie, Marokkaanse redactie en Surinaamse en Antilliaanse redacties. Het onderstaande diagram, figuur 3, is de meest belangrijke om globale conclusies te trekken over de inhoud van *TV Mozaïek*. Hoewel de validiteit van de kwantitatieve inhoudsanalyse een onderwerp van discussie is, poog ik toch globale gevolgtrekkingen te maken. Dit maakt het vergelijken van de mediateksten met het beleid van de overheid tijdens de jaren tachtig en begin jaren negentig gemakkelijker.

Figuur 3: Procentueel aandeel items in de onderzochte programma's tezamen (periode 1984-1993)

Bron: eigen berekening, zie bijlage 1

Te zien is dat het thema 'kunst en cultuur' met 24 procent veruit de grootste categorie is. Hieruit is op te maken dat kunst en cultuur het meest geportretteerd werd in de programma's. Het thema 'kunst en cultuur' duidt op de eigen kunst en cultuur van de diverse migrantengroepen. Daarna volgt op grote afstand 'politiek/beleid' met acht procent. Deze categorie heeft zowel betrekking op Nederlands als buitenlands politiek en beleid. De drie categorieën 'werkgelegenheid', 'jongeren' en 'onderwijs' behelzen elk zeven procent van de totale inhoud van de programma's. 'Werkgelegenheid' heeft vooral betrekking op projecten om werkloosheid terug te dringen of op werkloosheid onder migranten. 'Jongeren' is een thema waartoe ik zowel kinderprogramma's als

items over jongeren heb gerekend. De 6de Etage is een jongerenprogramma, maar de items zijn niet automatisch onder dit thema gezet, alleen wanneer een item expliciet over jongeren handelde.

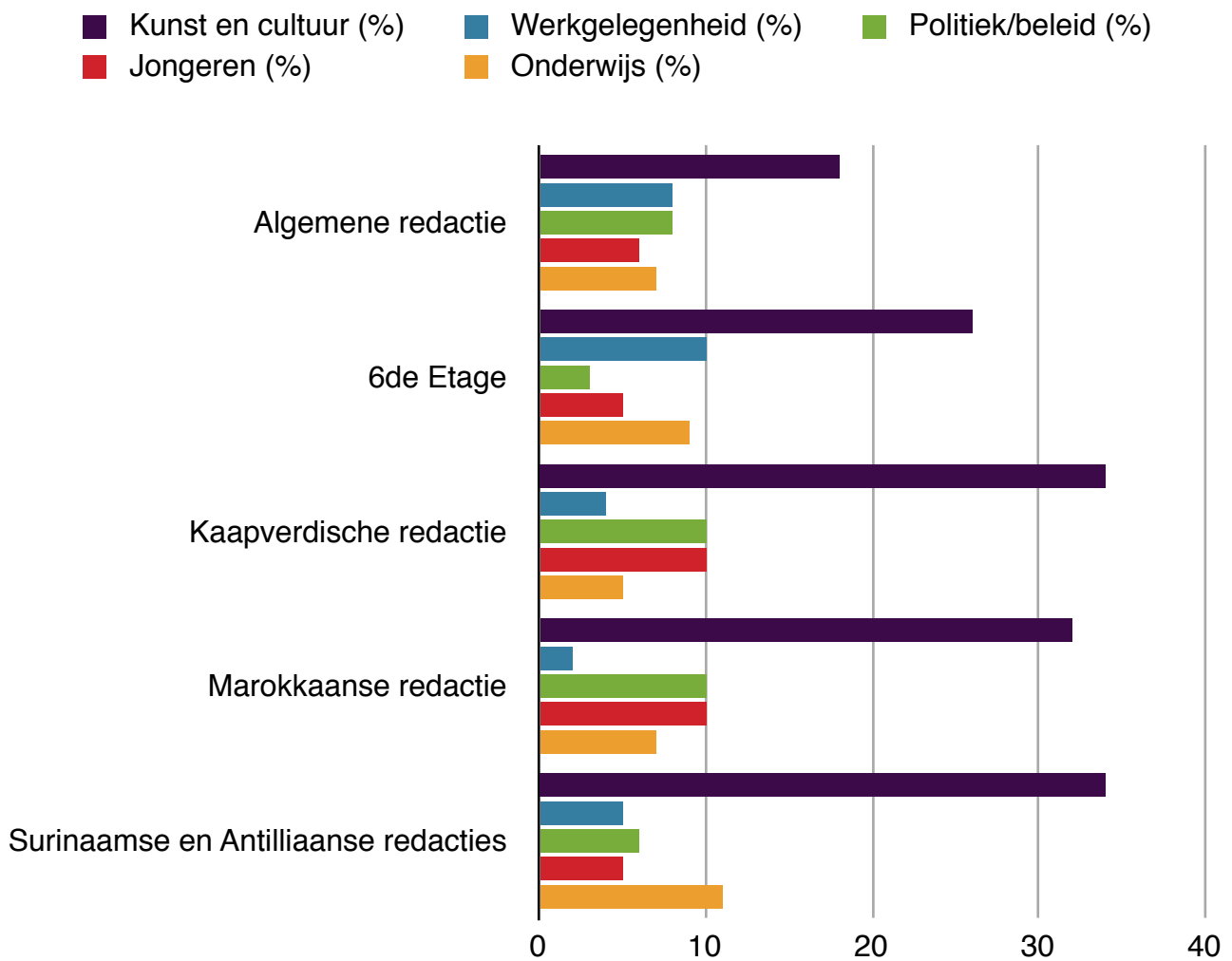
De onderwerpen ‘welzijn/sociaal’, ‘racisme/discriminatie’ en ‘immigratie/remigratie’ vullen elk vijf procent van de inhoud van de programma’s. Interessant is dat de thema’s ‘criminaliteit’ en ‘religie’ in *TV Mozaïek* nauwelijks aan bod komen. Kortom, een kwart van de mediateksten van *TV Mozaïek* omvat ‘kunst en cultuur’. Op grote afstand volgen thema’s zoals ‘politiek/beleid’, ‘werkgelegenheid’, ‘jongeren’ en ‘onderwijs’.

Verschillen tussen redacties

Terwijl figuur 3 de totalen van *TV Mozaïek* vertegenwoordigt, zijn in figuur 4 de verschillen tussen de redacties waar te nemen. Voor de duidelijkheid heb ik ervoor gekozen om niet alle thema’s in deze diagram te zetten. De onderwerpen ‘kunst en cultuur’, ‘werkgelegenheid’, ‘politiek/beleid’, ‘jongeren’ en ‘onderwijs’ zijn de thema’s die het grootste aandeel in *TV Mozaïek* hebben. Ik heb ervoor gekozen om me te richten op deze thema’s.

‘Kunst en cultuur’ blijft de grootste categorie van alle redacties, maar de algemene redactie en de 6de Etage verbeelden minder ‘kunst en cultuur’ in hun programma’s dan de landenredacties. De verdeling van thema’s onder de algemene redactie is gelijkmatiger dan de verdeling onder de andere redacties. ‘Integratie’ en ‘werkgelegenheid’ zijn minder besproken onderwerpen bij met name de Kaapverdise en Marokkaanse redacties. De Surinaamse en Antilliaanse redacties geven, vergeleken de andere landenredacties, ‘werkgelegenheid’ meer aandacht. ‘Politiek/beleid’ is een onderwerp dat in de programma’s van alle redacties frequent terugkomt. ‘Welzijn/sociaal’ komt het meeste voor bij de algemene redactie, de 6de Etage en de Marokkaanse redactie. Wat betekenen deze bevindingen? Op het eerste gezicht zijn de verschillen tussen de redacties niet fors. Ik concludeer dat de redacties, wat betreft deze onderwerpen, geen grote verschillen vertonen.

Figuur 4: *Procentueel aandeel items in de programma's van de verschillende redacties (periode 1984-1993)*

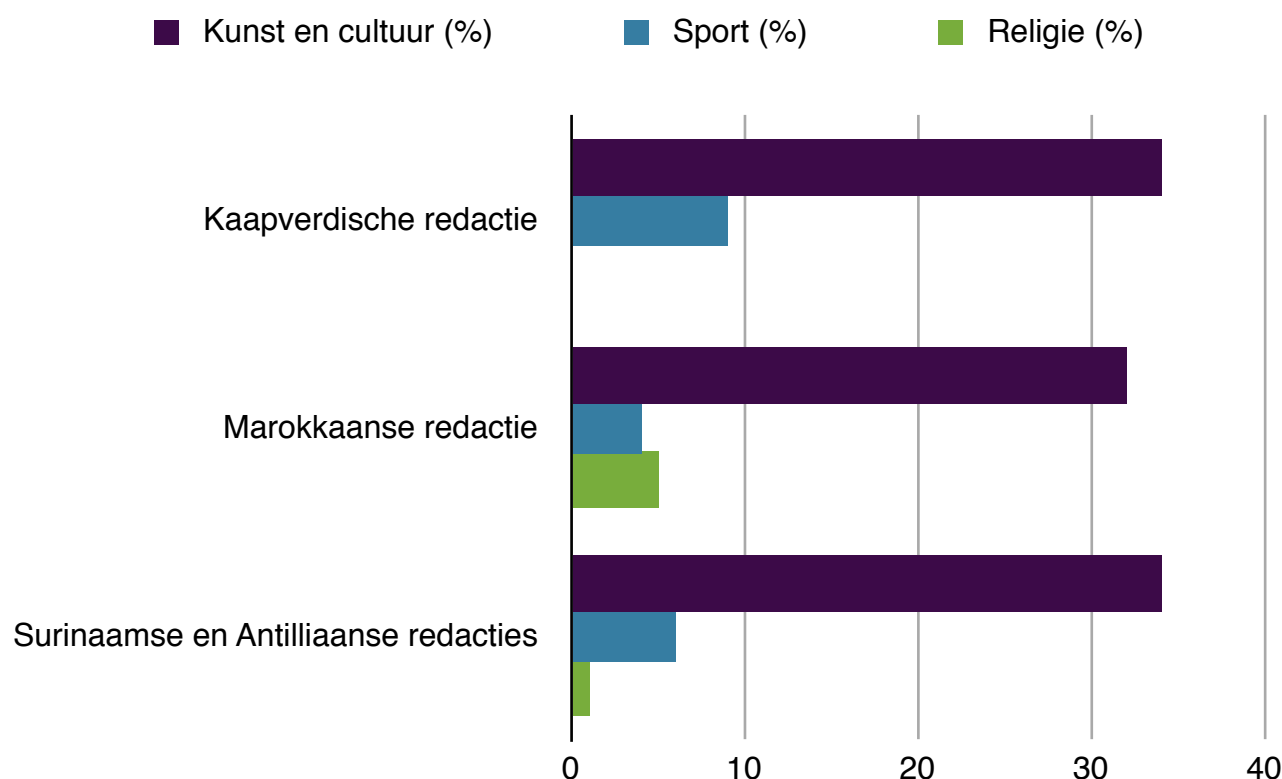

Bron: eigen berekeningen, zie bijlage 1

De landenredacties apart bekeken

Figuur 5 representeert de verschillende landenredacties en onderwerpen die relatief vaak bij de landenredacties terugkwamen. Analyse van het diagram laat zien dat er verschillen bestonden tussen de redacties.

Figuur 5: Procentueel aandeel items in de programma's van de landenredacties (periode 1984-1993)

Bron: eigen berekeningen, zie bijlage 1

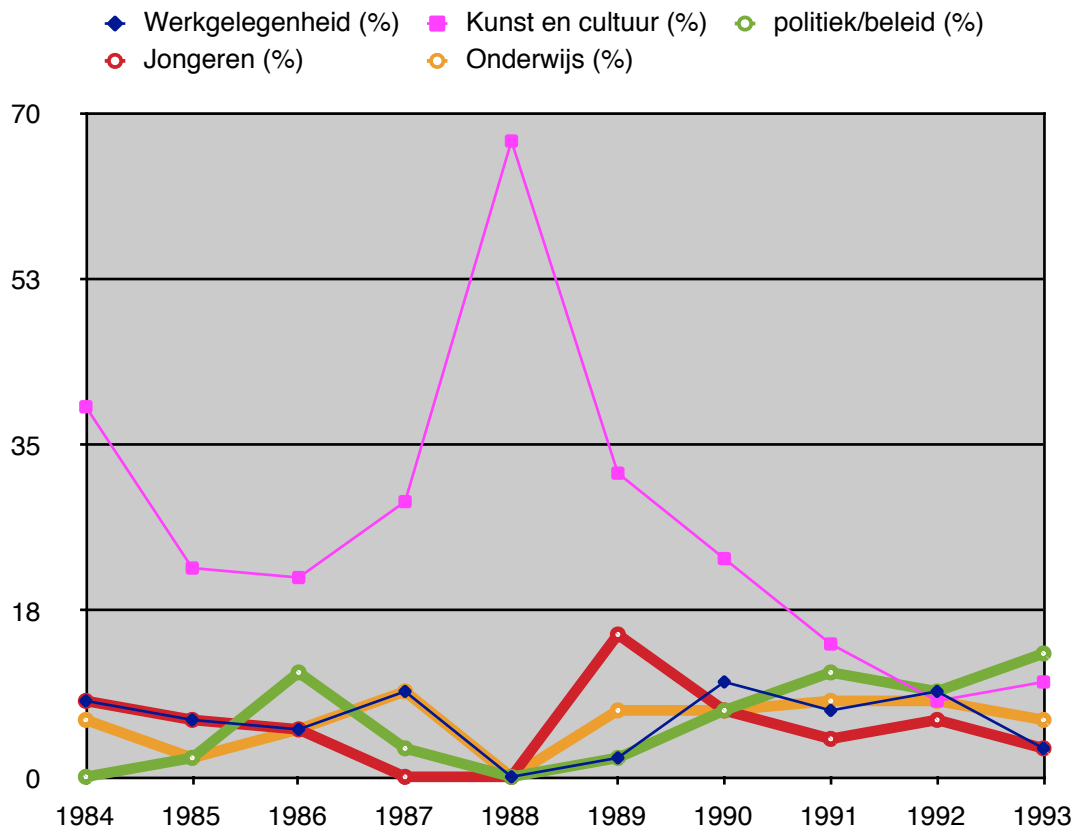
'Religie' speelde bijvoorbeeld geen rol bij de Kaapverdise redactie, maar wel bij de Marokkaanse redactie en in mindere mate de Surinaamse en Antilliaanse redacties. Opvallend is dat het aandeel 'kunst en cultuur' nauwelijks afwijkingen vertoont tussen de redacties. Met name de Kaapverdianen vertoonden veel sport in de programma's. Relatief veel items van de Kaapverdise en Marokkaanse redacties zijn gemaakt voor of over jongeren. De resultaten geven weer dat de redacties verantwoordelijk waren voor de eigen inhoud, aangezien iedere redactie eigen karakteristieke eigenschappen had. *TV Mozaïek* was een ware pluriforme omroep.

Ontwikkeling door de tijd heen

Aanvankelijk leek mij de veranderingen van de inhoud van de programma's tijdens de periode 1984-1993 erg interessant. Ik hoopte de landelijke politiek-maatschappelijke veranderingen terug te vinden in de programma's van *TV Mozaïek*. Zoals eerder besproken in dit hoofdstuk, was het alleen mogelijk om deze analyse uit te voeren op de programma's van de algemene redactie. Ik heb ook aangegeven dat de gegevens met behoedzaamheid moeten worden geïnterpreteerd. De resultaten

van de jaren 1984, 1988 en 1993 zijn niet representatief. De onderwerpen ‘kunst en cultuur’, ‘werkgelegenheid’, ‘politiek/beleid’, ‘jongeren’ en ‘onderwijs’ stel ik in de onderstaande figuur centraal.

Figuur 6: *Ontwikkeling van aantal items van de algemene redactie van 1984-1993*

Bron: eigen berekeningen, zie bijlage 1

Zoals verwacht laat de grafiek geen mooie lijnen zien. Hoewel ‘kunst en cultuur’ de gehele periode het grootste aandeel uitmaken van de programma’s van de kernredactie, is er vanaf 1991 een daling waar te nemen. Over de andere thema’s kunnen geen aannames gemaakt worden. De lijnen gaan op en neer. Op basis van de grafiek concludeer ik dat er geen valide gevolgtrekking gemaakt kan worden over de ontwikkeling van de programma’s van de algemene redactie van *TV Mozaïek*.

4.6 Conclusie

De geschiedenis van *TV Mozaïek* wordt gekenmerkt door onzekerheid over het bestaan van de migrantenomroep, door problemen met subsidie en door tegenstrijdige doelstellingen en belangen.

Daarnaast werkten er bij de omroep ongeveer honderd hard vrijwilligers die elke maand televisieprogramma's maakten. In de strijd tussen de verschillende partijen die invloed uitoefenden op *TV Mozaïek*, zijn kenmerken van een "discursive struggle" te herkennen. Partijen behartigden tegenstrijdige belangen en wilden daarom uiteenlopende betekenissen geven aan de programma's.

Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van een kwantitatieve analyse. Leurlijk's onderwerpcategorieën zijn grotendeels overgenomen voor dit onderzoek. De analyse-eenheden zijn de algemene redactie, de 6de Etage, de Kaapverdiaanse redactie, de Marokkaanse redactie en de Surinaamse en Antilliaanse redacties. De intentionele en gepercipieerde betekenissen van *TV Mozaïek* zijn nauwelijks te achterhalen. Ik verwacht door een dataverzameling globale gevolgtrekkingen te kunnen maken over de intentionele betekenis. Voor het maken van inhoudsbeschrijvingen heb ik de standaarden van het Stadsarchief Rotterdam aangehouden. In de kwantitatieve inhoudsanalyse heb ik de beschrijvingen over de items van de analyse-eenheden labels gegeven. Uiteindelijk zijn er 1849 labels verschenen die verdeeld zijn over 22 thema's of onderwerpcategorieën. Aan de hand van de dataverzameling in tabellen, heb ik diagrammen en een grafiek opgesteld om de gegevens overzichtelijk te maken.

Er zijn obstakels voor een valide inhoudsanalyse in dit onderzoek. Een kwantitatieve inhoudsanalyse zou voor de volledigheid moeten worden aangevuld door een kwalitatieve analyse. De volgende zaken in de collectie *TV Mozaïek* beïnvloeden tevens de validiteit van onderzoek naar *TV Mozaïek*: de taalbarrière, de versplinterde programma's en een incomplete collectie van materiaal.

Een kwart van de mediateksten van *TV Mozaïek* bevat kunst en cultuur. Op grote afstand volgen met zeven procent aandeel, thema's zoals politiek/beleid, werkgelegenheid, jongeren en onderwijs. Er zijn verschillen tussen de inhoud van de programma's van de diverse redacties, maar de verschillen zijn procentueel niet groot. Binnen elke redactie is 'kunst en cultuur' de grootste categorie. De landenredacties hebben elk eigen karakteristieke eigenschappen wat betreft bijvoorbeeld religie en sport. Een analyse van de verandering van thema's door de tijd heen, levert niets op. De resultaten van die analyse zijn niet eenduidig. *TV Mozaïek* was een pluriforme omroep waarin de redacties programma's naar eigen inzicht konden invullen. Tegelijkertijd zijn er veel gemeenschappelijke thema's, waaruit blijkt dat de redacties over het algemeen gelijksoortige doelen hadden. Het is immers geen toeval dat de verschillen in omvang tussen de categorieën niet groot zijn. Kenmerken van een 'discursive struggle' komen niet tot uiting in de analyse van de televisieprogramma's.

Hoofdstuk 5: Conclusie

In het afsluitende hoofdstuk stel ik opnieuw de hoofdvraag:

In hoeverre is de migrantenomroep *TV Mozaïek* te positioneren in het migrantenbeleid van de Nederlandse overheid?

In deze thesis is het ontstaan van *TV Mozaïek* geplaatst in de historische context van het Nederlandse overheidsbeleid gericht op migranten. Dankzij het historiografisch debat op basis van het werk van Paul Scheffer, is er een beeld ontstaan van de discussie over de multiculturele samenleving vanaf het jaar 2000 tot 2007. In tegenstelling tot de jaren tachtig en begin jaren negentig, ontstaat er vanaf 2000 een meer assimilationistisch beleidsimage. In het debat naar aanleiding van de werken van Scheffer, worden veel kenmerken van beleid tijdens het bestaan van *TV Mozaïek* afgekeurd. Het debat over ‘integratie met behoud van eigen identiteit’ is een belangrijk voorbeeld hiervan. Te meer omdat *TV Mozaïek* een directe uiting is van dit beleid.

In hoofdstuk 2 zijn de fasen van beleidsontwikkeling die in verband staan met het ontstaan van *TV Mozaïek* in 1984, besproken. Door het gebruik van de fase-indeling van beleidsimage, opgesteld door Scholten en Timmermans, bleek de beleidsbepaling tot oprichten van *TV Mozaïek* te plaatsen binnen het beleidsimage van civiel pluralisme. In 1994 was civiel pluralisme definitief vervangen door civiel republikaans. Dat was een jaar na het einde van de migrantenomroep. In figuur 2 is de beleidsontwikkeling afgezet tegen het heersende beleidsimage. Daarbij is beleid dat bepalend was voor het bestaan van *TV Mozaïek* ook opgenomen. **De conclusie is dat het ontstaan, verloop en het einde van *TV Mozaïek* te plaatsen binnen in het migrantenbeleid.**

Vanaf de jaren tachtig was het devies vanuit de overheid ‘integratie met behoud van eigen identiteit’ en groepsemancipatie. Vanuit een sterk zelfbewustzijn en eigen (groeps)identiteit zouden migranten beter in staat zijn te participeren in de Nederlandse samenleving. Ik wilde achterhalen of de resultaten van de kwantitatieve inhoudsanalyse deze waarden weerspiegelen. Drie kernvraagstukken van migrantenbeleid in 1983 waren: het verminderen van de sociaal-economische achterstand, de verbetering van de rechtspositie en de bestrijding van discriminatie en ten slotte emancipatie en deelname aan de maatschappij. Ook op deze kernpunten wilde ik afzetten tegen de resultaten van de inhoudsanalyse.

In hoofdstuk 3 is allereerst een korte schets gegeven van de situatie in Rotterdam. Vervolgens is er uitgebreid ingegaan op media theorieën. Met name de ‘decoding/encoding’ theorie

van Hall heeft consequenties voor deze these. Vanwege de polysemische aard van mediateksten zijn resultaten van een inhoudsanalyse altijd een interpretatie intentionele betekenissen. In de kwantitatieve analyse interpreteer ik de mediateksten van *TV Mozaïek* twee keer, daarom vormt de dataverzameling van de inhoudsanalyse een verwrongen beeld van de inhoud van de programma's. Bewegend beeld vormt om te beginnen geen reflectie van de werkelijkheid. Media vervullen een rituele functie in de samenleving en kunnen zodoende worden ingezet om (cultureel) burgerschap in een samenleving te stimuleren. Dit bevordert het integratieproces van migranten. Er is relatief weinig onderzoek gedaan naar de berichtgeving over migranten in de media. Nederlands onderzoek naar bewegend beeld gemaakt door migranten heb ik niet kunnen vinden. Dat maakt dit onderzoek uniek in zijn soort. Autochtone Nederlanders spraken vaak over migranten en handelden voor migranten. Het feit dat *TV Mozaïek* gemaakt is door en voor migranten is een uniek verschijnsel in de jaren tachtig.

Er zijn obstakels voor een valide inhoudsanalyse in dit onderzoek. Een kwantitatieve inhoudsanalyse zou voor de volledigheid moeten worden aangevuld door een kwalitatieve analyse. De volgende zaken in de collectie *TV Mozaïek* beïnvloeden tevens de validiteit van onderzoek naar *TV Mozaïek*: de taalbarrière, de versplinterde programma's en een incomplete collectie van materiaal.

Een kwart van de mediateksten van *TV Mozaïek* bevat kunst en cultuur. Op grote afstand volgen met zeven procent aandeel, thema's zoals politiek/beleid, werkgelegenheid, jongeren en onderwijs. Er zijn verschillen tussen de inhoud van de programma's van de diverse redacties, maar de verschillen zijn procentueel niet groot. Van elke redacties is kunst en cultuur de grootste categorie. De landenredacties hebben elk eigen karakteristieke eigenschappen.

Met kunst en cultuur als hoofdonderwerp in *TV Mozaïek*, past de inhoud bij de notie van 'integratie met behoud van eigen identiteit'. Hierbij is *TV Mozaïek* een product van de tijd. Groepsemancipatie is inherent aan de opzet van TV Mozaïek. De indeling van de migrantenomroep in landenredacties, past precies binnen de notie van groepsemancipatie. Televisie werd als middel tot emancipatie beschouwd. De drie kernvraagstukken uit 1983 zijn: het verminderen van de sociaal-economische achterstand, de verbetering van de rechtspositie en de bestrijding van discriminatie en ten slotte emancipatie en deelname aan de maatschappij. Met de resultaten van de inhoudsanalyse kan ik niet exacte verbanden leggen met deze onderwerpen. De thema's werden besproken in *TV Mozaïek*, maar het draaide in de omroep niet om deze zaken. **Dit illustreert gelijk het probleem van de inhoudsanalyse van TV Mozaïek: er zijn alleen zeer globale conclusies te trekken op basis van de programma's van TV Mozaïek.**

Aanbevelingen

TV Mozaïek past binnen het overheidsbeleid van de jaren tachtig en begin jaren negentig. Vanwege de aard van bewegend beeld en de collectie *TV Mozaïek*, zijn er vele kanttekeningen te plaatsen bij de kwantitatieve analyse die ik heb uitgevoerd. De hoeveelheid tijd en energie die ik heb gestoken in dit onderzoek wegen niet op tegen de resultaten. Dankzij het dienstverband bij het Stadsarchief Rotterdam was ik in staat de beschrijvingen van *TV Mozaïek* te maken tegen betaling. Wanneer ik enkel student was geweest, had ik geen maanden tijd gestoken in het maken van inhoudsbeschrijvingen. *TV Mozaïek* is bijzonder materiaal, maar totdat er zoekmachines bestaan die op beeld en gesproken tekst kunnen zoeken, is de collectie moeizaam te onderzoeken. Er zou op basis van interviews met betrokkenen onderzoek gedaan kunnen worden naar het ontstaan, het verloop en het einde van *TV Mozaïek*. Een reconstructie van de geschiedenis van *TV Mozaïek* biedt interessante vooruitzichten. De verschillende partijen die deelname aan de migrantenomroep hadden namelijk verschillende belangen bij de omroep. Desalniettemin is er toch een behoorlijk eenduidig beeld ontstaan van de inhoud van *TV Mozaïek*. Een soortgelijk onderzoek als dit, raad ik af om uit te voeren. De aard van het materiaal, de omvang van de collectie *TV Mozaïek*, met alle obstakels van de collectie, leiden tot deze conclusie.

Primaire bronnen

- Abdolah, Kader, 'De angsten van een publicist', *de Volkskrant*, 21 februari 2000.
- Algemeen Dagblad*, 22 februari 2000.
- Arda, Secil, 'Integratie is niet mislukt', *NRC Handelsblad*, 22 februari 2000.
- Bal, Margreet, 'Luister dan ook naar de Elsevier!', *Trouw*, 17 februari 2000.
- Bolkestein, Frits, 'De integratie van minderheden', *De Volkskrant*, 12 september 1991.
- Bossema, Wim, 'Overal schuift de identiteit', *de Volkskrant*, 28 februari 2000.
- Boxtel, Rogier, van, 'Integratie van allochtonen vergt veel geduld en gericht beleid', *NRC Handelsblad*, 12 februari 2000.
- Coronel, Mercita, 'Normen te vaag om zich aan over te geven', *NRC Handelsblad*, 10 februari 2000.
- Cuperus, Rene, 'Happy end multicultidrama', *de Volkskrant*, 11 oktober 2007.
- Emmer, Piet, 'Immigratietrauma's', *de Volkskrant*, 5 oktober 2007
- Fogteloo, Margreet, 'Zeven jaar na dato; Paul Scheffer en het multiculturele debat', *De Groene Amsterdammer*, 5 oktober 2007.
- Goslinga, Hans, 'Boeken/ Boven de bevangenheid uitstijgen', *Trouw*, 6 oktober 2007.
- Hartmans, Rob, 'Onrust en vervreemding; Paul Scheffer en het multiculturele debat', 5 oktober 2007.
- Heese, Ruud, van, 'Hadden we maar', *Trouw*, 26 februari 2000.
- 'Het politiek-culturele drama', *NRC Handelsblad*, 17 februari 2000.
- Hilhorst, Pieter, 'Multiculturele schijngevechten', *de Volkskrant*, 19 februari 2000.
- Hooven, Marcel, van, 'De illusie van gelijkheid; Multiculturele samenleving', *Trouw*, 18 februari 2000.
- Hooven, Marcel, ten, 'Het monoculturele drama; gemeenschapsvorming', *Trouw*, 28 februari 2000.
- Jansen, Hans, 'Scheffer kon geen milde moslims vinden', *de Volkskrant*, 15 oktober 2007.
- Kennedy, James, 'Allen tezamen voor ons allen; Paul Scheffers beschouwende reportages over de immigratieproblematiek', *nrc.next*, 5 oktober 2007.
- Kooi, Siep, 'Het integratieprobleem ligt vooral bij autochtonen', *NRC Handelsblad*, 29 januari 2000.
- Mesters, Bas, "'Wij kunnen uit twee bronnen putten'", *de Volkskrant*, 26 februari 2000.
- Nekuee, Shervin, 'Accepteer duale identiteit', *NRC Handelsblad*, 29 februari 2000.
- Ong, H.H., 'Knuffelen speciale groepen moet maar eens voorbij zijn', *het Parool*, 29 januari 2000.
- Pessers, Dorien, 'Meedogenloze tolerantie', *de Volkskrant*, 8 februari 2000.
- Ramdas, Anil, 'Een multicultureel feest', *NRC Handelsblad*, 7 februari 2000.
- Scheffer, Paul, 'Het multiculturele drama', *NRC Handelsblad*, 29 januari 2000.

Schnabel, Paul, 'De multiculturele samenleving is een illusie', *de Volkskrant*, 17 februari 2000.

Schulte, Addy, 'Het kan nog goed komen: Scheffers opvattingen zullen bij deze regering in de smaak vallen', *het Parool*, 4 oktober 2007.

Schuyt, Kees, 'De kloof tussen de kleuren', *de Volkskrant*, 16 februari 2000.

Spruyt, Bart Jan, 'Het land van aankomst', *HP/De Tijd*, 4 oktober 2007.

Stadsarchief Rotterdam, BB-4889.

Stadsarchief Rotterdam, BB-4959.

Stadsarchief Rotterdam, semi-statisch archief (1480-2), doos 007, dossier 23.

Stadsarchief Rotterdam, Stichting Migranten Omroep Mozaïek (884), documentatie voor produceren van televisieprogramma's, 1988-1991.

Tweede Kamer der Staten-Generaal, zitting 1982-1983, 16102, nrs. 20-21, Minderhedenbeleid.

Tweede Kamer der Staten-Generaal, zitting 1993-1994, 23684, nr. 2, Integratiebeleid etnische minderheden.

Veer, Peter, van der, 'Aanpassen is geen panacee', *NRC Handelsblad*, 5 februari 2000.

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Allochtonenbeleid* (Den Haag 1989).

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Etnische Minderheden* (Den Haag 1979) .

Wynia, Syp, 'Boek non-fictie; breed palet', *Elsevier*, 6 oktober 2007.

Literatuur

Baran, Stanley J. and Dennis K. Davis, *Mass Communication Theory. Foundations, ferment and future* (Canada 2000, second edition)

Bent, Els, van der, 'Proeftuin Rotterdam. Bestuurlijke maakbaarheid tussen 1975 en 2005' (Rotterdam 2010).

Bovens, M.A.P., P. 't Hart, M.J.W. van Twist en U. Rosenthal, *Openbaar bestuur. Beleid, organisatie en politiek* (Alphen aan den Rijn 2001, 6de herziene druk).

Entzinger, H.B., *Het minderhedenbeleid. Dilemma's voor de overheid in Nederland en de zes andere immigratielanden in Europa* (Amsterdam 1984).

Fase, Willem, Peter Oirbans en Carla van Paridon, 'Meertaligheid in een taalpolitiek vacuüm', *Migrantenstudies* (1987, nr.4) 31-32.

Jong, Wiebe, de en Maykel Verkuyten, 'Hoe, wat en waarom positieve actie: de gemeente Rotterdam als 'case study'', *Migrantenstudies*, 1990.

Leurdijk, Andrea, *Televisiejournalistiek over de multiculturele samenleving* (Amsterdam 1999).

Lucasse, Jan and Rinus Penninx, *Newcomers. Immigrants and their descendants in the Netherlands 1550-1995* (Amsterdam 1997).

Maze, De, Historisch Genootschap, *Vier eeuwen migratie. Bestemming Rotterdam* (Rotterdam 1998).

Scholten, P. en A. Timmermans, *Doorbraken en zachte landingen in het Nederlandse immigrantenbeleid. Een theoretische analyse van beleidsdynamiek*. Beleidswetenschap (2004).

Scholten, Peter, *Framing immigrant integration. Dutch research-policy dialogues in comparative perspective* (Amsterdam 2011).

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Migratiepolitiek voor een open samenleving* (Den Haag 2011).

Vogels, H.M.G. en C. Stolk, COS, *Allochtonen in Rotterdam. De maatschappelijke positie op het gebied van arbeid* (Rotterdam 1997).

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Nederland als immigratiesamenleving* (Den Haag 2001).

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, Fleur Slegers, *In debat over Nederland. Veranderingen in het discours over de multiculturele samenleving en nationale identiteit* (Den Haag/Amsterdam 2007).

Zoonen, Liesbeth, van, *Media en burgerschap. Een inleiding* (Amsterdam 2002).

Bijlage 1

Figuur 7: Totaal aantal thema's in verschillende redacties TV Mozaïek (1984-1994)

Thema	AR		6 ^e etage		KR		MR		SAR		Totaal	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%
Werkgelegenheid	87	8	22	10	8	4	6	2	5	5	128	7
Huisvesting	20	2	2	1	0	0	1	1	5	5	28	2
Gezondheid	51	5	5	2	12	6	13	5	1	1	82	4
Welzijn/sociaal	63	6	13	6	5	2	12	5	3	3	96	5
Economie	34	3	9	4	3	1	2	1	4	4	52	3
Wetenschap	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Media	8	1	5	2	8	4	3	1	1	1	25	1
Samenleving	34	3	4	2	2	1	7	3	0	0	47	3
Vrouwen	47	4	10	4	2	1	8	3	1	1	68	4
Jongeren	66	6	12	5	20	10	25	10	5	5	128	7
Onderwijs	76	7	21	9	9	5	18	7	12	11	136	7
Kunst en Cultuur	191	18	57	26	67	34	77	32	36	34	428	24
Sport	20	2	12	5	19	9	10	4	6	6	67	4
Religie	31	3	6	3	0	0	12	5	1	1	50	3
Criminaliteit	21	2	1	1	1	1	1	1	0	0	24	1
Politiek/beleid	91	8	6	3	20	10	23	10	6	6	146	8
Stadsvernieuwing	10	1	0	0	0	0	3	1	1	1	14	1
Racisme/ discriminatie	76	7	13	6	1	1	5	2	1	1	96	5
Integratie	30	3	6	3	1	1	3	1	2	2	42	2
Immigratie/ remigratie	69	6	6	3	7	3	11	5	5	5	98	5
Overig	42	4	3	1	11	6	1	1	4	4	61	3
TV Mozaïek	14	1	10	4	3	1	1	1	4	4	32	1
Totaal	1082	100	223	100	199	100	242	100	103	100	1849	100

Bron: Eigen berekeningen

AR = Algemene redactie

KR = Kaapverdise redactie

MR = Marokkaanse redactie

SAR = Surinaamse en Antilliaanse redactie

Figuur 8: Aantal thema's in uitzendingen van de algemene redactie van TV Mozaïek (1984-1993)

Thema	1984		1985		1986		1987		1988		1989		1990		1991		1992		1993		Totaal	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%
Werkgelegenheid	4	8	3	6	3	5	3	9	0	0	1	2	24	10	23	7	25	9	1	3	87	8
Huisvesting	3	6	3	6	2	3	1	3	0	0	0	0	2	1	3	1	6	2	0	0	20	2
Gezondheid	1	2	5	11	3	5	2	6	0	0	1	2	12	5	20	6	6	2	1	3	51	5
Welzijn/sociaal	1	2	4	8	1	2	6	17	0	0	2	4	10	4	20	6	16	6	3	10	63	6
Economie	6	12	0	0	4	7	1	3	0	0	2	4	5	2	9	3	7	3	0	0	34	3
Wetenschap	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	1	0
Media	0	0	1	2	1	2	0	0	0	0	0	0	1	1	2	1	1	1	0	0	8	1
Samenleving	0	0	1	2	0	0	4	12	0	0	0	0	7	3	6	2	14	5	2	6	34	3
Vrouwen	0	0	1	2	5	9	0	0	0	0	3	7	9	4	12	4	16	6	1	3	47	4
Jongeren	4	8	3	6	3	5	0	0	0	0	7	15	17	7	14	4	17	6	1	3	66	6
Onderwijs	3	6	1	2	3	5	3	9	0	0	3	7	16	7	25	8	20	8	2	6	76	7

Kunst en Cultuur	19	39	11	22	12	21	10	29	2	67	15	32	53	23	44	14	22	8	3	10	191	18
Sport	1	2	0	0	1	2	0	0	0	0	3	7	4	2	4	1	6	2	1	3	20	2
Religie	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	5	2	15	5	8	3	1	3	31	3
Criminaliteit	0	0	1	2	0	0	0	0	0	0	1	2	4	2	8	2	7	3	0	0	21	2
Politiek/beleid	0	0	1	2	6	11	1	3	0	0	1	2	17	7	37	11	24	9	4	13	91	8
Stadsvernieuwing	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	1	1	1	5	2	1	3	10	1
Racisme/discriminatie	5	11	1	2	6	11	1	3	0	0	1	2	18	8	21	7	21	8	2	6	76	7
Integratie	0	0	2	4	0	0	0	0	0	0	2	4	4	2	12	4	10	4	0	0	30	3
Immigratie/remigratie	1	2	5	11	3	5	2	6	0	0	1	2	12	5	21	7	18	7	6	19	69	6
Overig	0	0	3	6	3	5	0	0	0	0	2	4	8	3	13	4	11	4	2	6	42	4
TV Mozaïek	0	0	3	6	1	2	0	0	1	33	1	2	2	1	1	1	4	2	1	3	14	1
Totaal	49	100	49	100	57	100	36	100	3	100	47	100	233	100	312	100	264	100	32	100	1082	100

Bron: Eigen berekeningen

Figuur 9: Aantal thema's in de uitzendingen van de 6de Etage van TV Mozaïek (1984-1993)

	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	Totaal	
Thema	Aantallen											
Werkgelegenheid		2		1	13	6					22	
Huisvesting					1	1					2	
Gezondheid				1	3	1					5	
Welzijn				1	7	5					13	
Economie		1		1	6	1					9	
Wetenschap											0	
Media					4	1					5	
Samenleving		1			2	1					4	
Vrouwen					6	4					10	
Jongeren				2	4	6					12	
Onderwijs				3	12	6					21	
Kunst en Cultuur		1		8	31	17					57	
Sport		1		2	5	4					12	
Religie				1	1	4					6	
Criminaliteit						1					1	
Politiek/beleid					3	3					6	
Stadsvernieuwing											0	
Racisme/discriminatie				1	8	4					13	
Integratie				1	4	1					6	
Immigratie/remigratie					4	2					6	
Overig					1	2					3	
TV Mozaïek		1		1	1	7					10	
Totaal											223	

Bron: Eigen berekeningen

Figuur 10: Aantal thema's in de uitzendingen van de Kaapverdise redactie van TV Mozaïek (1984-1993)

	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	Totaal	
Thema	Aantallen											

Werkgelegenheid				1	1		3		3		8
Huisvesting											0
Gezondheid	1			1	1	3			6		12
Welzijn/sociaal				1				1	3		5
Economie							1		2		3
Wetenschap											0
Media						1	2	4	1		8
Samenleving							1		1		2
Vrouwen									2		2
Jongeren	2			1		2	7	7	1		20
Onderwijs				1	1	2	1	2	2		9
Kunst en Cultuur	4			6	3	5	23	15	11		67
Sport	2			1	1		10	3	2		19
Religie											0
Criminaliteit									1		1
Politiek/beleid	2			1			6	7	4		20
Stadsvernieuwing											0
Racisme/ discriminatie								1			1
Integratie							1				1
Immigratie/ remigratie							1	2	4		7
Overig				1	1		4		5		11
TV Mozaïek								1	2		3
Totaal											199

Bron: Eigen berekeningen

Figuur 11: *Aantal thema's in de uitzendingen van de Marokkaanse redactie van TV Mozaïek (1984-1993)*

	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	Totaal
Thema	<i>Aantallen</i>										
Werkgelegenheid		1				2	1	1	1		6
Huisvesting								1			1
Gezondheid		2			1	3	1	2	4		13
Welzijn/sociaal	2	3	1			1	3	1	1		12
Economie						1			1		2
Wetenschap											0
Media						1			2		3
Samenleving		1			1	1		1	3		7
Vrouwen	1		1			1		1	4		8
Jongeren	3	7	2			4	6	1	2		25
Onderwijs	2	1			1	1	4	2	7		18
Kunst en Cultuur	10	24	3		4	7	14	5	10		77
Sport		1				1	5	1	2		10
Religie	1	4			1	1	2		3		12
Criminaliteit						1					1
Politiek/beleid	3	2	2		2		6	6	2		23
Stadsvernieuwing						2			1		3
Racisme/ discriminatie		1					1	1	2		5
Integratie								1	2		3
Immigratie/ remigratie	2	4				1		2	2		11
Overig		1									1
TV Mozaïek						1					1
Totaal											242

Bron: Eigen berekeningen

Figuur 12: *Aantal thema's in de uitzendingen van de Surinaamse en Antilliaanse redacties van TV Mozaïek (1984-1993)*

	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	Totaal
Thema	Aantallen										
Werkgelegenheid		1			3			1			5
Huisvesting				1	1	3					5
Gezondheid					1						1
Welzijn		1		1	1						3
Economie		1			1	2					4
Wetenschap											0
Media					1						1
Samenleving											0
Vrouwen						1					1
Jongeren	1		1	1	2						5
Onderwijs				1	7	2	2				12
Kunst en Cultuur	4	2	1	6	13	3	1	3	3		36
Sport				1	2		2	1			6
Religie					1						1
Criminaliteit											0
Politiek/beleid		1			1	1	2	1			6
Stadsvernieuwing				1							1
Racisme/ discriminatie	1										1
Integratie					1			1			2
Immigratie/ remigratie					4			1			5
Overig	1				3						4
TV Mozaïek					4						4
Totaal											103

Bron: Eigen berekeningen